

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

Διπλωματική εργασία με θέμα:

ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ-Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Του Κωστίνου Δημήτρη, Α.Μ.:0802Μ025

Τριμελής Επιτροπή:
Λυμπεράκη Αντιγόνη (επιβλέπουσα καθηγήτρια)
Σακέλλης Ιωάννης
Δεμαθάς-Μαθάς Ζαχαρίας

ΑΘΗΝΑ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
---------------	---

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ.....	8
1.1. Πρώτη βασική διάκριση: τέλεια υποκατάσταση ή συμπληρωματικότητα;.....	8
1.2. Η υπόθεση της συμπληρωματικότητας. Μοντέλο με πλήρως ελαστική και ανελαστική προσφορά κεφαλαίου	11
1.3. Παραλλαγή υποδείγματος με παράλληλη αγορά εργασίας	13
* 1.4. Προσδιοριστικοί παράγοντες της επίπτωσης της μετανάστευσης στους μισθούς και στην απασχόληση.	16
* 1.5. Μετανάστευση και εμπόριο.....	18
* 1.6. Η επίπτωση της μετανάστευσης στη μακροχρόνια περίοδο.....	19
2. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ	21
2.1. Μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας	21
2.2. Εμπειρικά αποτελέσματα.....	23
* 2.3. Επίπτωση στους μισθούς και αφομοίωση.....	30
3. ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΟΦΕΛΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ	32
3.1. Η έννοια του πλεονάσματος μετανάστευσης.....	32
3.2. Συμπληρωματικότητα και μεταναστευτικό πλεόνασμα	35
3.3. Κινητικότητα της εργασίας.....	36
3.4. Μετανάστευση και Μεγέθυνση	38
4. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗΣ	40
4.1. Ορισμός και έννοια της οικονομικής αφομοίωσης.....	40
4.2. Αφομοίωση και γενεαλογικά αποτελέσματα	42
4.3. Μεταναστευτική πολιτική και αφομοίωση-Εμπειρική διερεύνηση.....	45

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

5. Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	48
---	----

5.1. Η μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Ιστορική αναδρομή.....	48
5.2. Λόγοι που οδήγησαν στη μετατροπή της Ελλάδας από χώρα προέλευσης σε χώρα υποδοχής μεταναστών.	50
5.3. Οι μετανάστες στην Ελλάδα. Πόσοι είναι τελικά;.....	53
6. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑΣ	58
6.1. Η δημογραφική διάσταση της μετανάστευσης.	58
6.2. Δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα: 1981-2001. Πυραμίδες Ηλικιών.....	59
6.3. Η συμβολή της μετανάστευσης στις δημογραφικές εξελίξεις της Ελλάδας.....	62
6.4. Δημογραφικά χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού πληθυσμού. Στοιχεία από την απογραφή του 2001.	64
7. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ	73
7.1. Η απασχόληση των μεταναστών.....	73
7.2. Η επίπτωση της μετανάστευσης στην ελληνική αγορά εργασίας.....	77
7.3 Η μετανάστευση δημιουργεί απασχόληση.	80
7.4. Η συμβολή της μετανάστευσης στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.	82
8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	89
8.1. Τα οικονομικά της μετανάστευσης.....	89
8.2. Η ελληνική εμπειρία	91
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	95

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι στοιχείο της ιστορικής εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών και ως τέτοιο, μόνο ως καινούργιο δε μπορεί να χαρακτηριστεί. Ως αμιγώς κοινωνικό φαινόμενο, η μετανάστευση αποτελεί πεδίο έρευνας πολλών επιστημονικών κλάδων. Η ανθρωπολογία, η δημογραφία, η γεωγραφία, η κοινωνιολογία, η ιστορία, το διεθνές δίκαιο και οι οικονομικές και πολιτικές επιστήμες έχουν κατά καιρούς επικεντρώσει την προσοχή τους στα αίτια, στους μηχανισμούς λειτουργίας και στις επιπτώσεις της μετανάστευσης τόσο στο κοινωνικό σύστημα της χώρας προέλευσης, όσο και σ' αυτό της χώρας προορισμού.

Ο πολυδιάστατος χαρακτήρας της μετανάστευσης αποκλείει την μονοσήμαντη αποσαφήνιση του όρου σε έναν ορισμό¹. Ταυτόχρονα, η σύγχρονη μετανάστευση είναι στοιχείο της διεθνοποίησης των οικονομιών, γεγονός που αντανακλά την αλληλεπίδραση του φαινομένου με τις ιστορικές και υλικές συνθήκες που το προσδιορίζουν. Η σημερινή μετανάστευση και οι συνακόλουθες κοινωνικοοικονομικές εκφράσεις της, είναι συστατικό στοιχείο και συνάμα λογικό επακόλουθο των δομικών αλλαγών και ανακατατάξεων (οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών) στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης². Συνεπώς, η αποσαφήνιση της έννοιας της μετανάστευσης συνδέεται έμμεσα με τον προσδιορισμό της ίδιας της έννοιας της παγκοσμιοποίησης.

Παράλληλα, τα βασικά ερωτήματα τα οποία σχετίζονται με τον ορισμό, τα αίτια και τις παραμέτρους που παράγουν και προσδιορίζουν το μεταναστευτικό φαινόμενο δεν μπορούν να απαντηθούν ευθέως από μια προσέγγιση ή δέσμη θεωριών. Η ύπαρξη πολλών και αντιθετικών μεταξύ τους θεωριών, που επιχειρούν να ερμηνεύσουν τη μεταναστευτική διαδικασία, έρχεται να επιβεβαιώσει την πολυπλοκότητα και το σύνθετο χαρακτήρα του φαινομένου. Τρεις είναι οι κύριες ομάδες θεωριών που προσπαθούν αρχικά να αναγνωρίσουν τα αίτια που ωθούν τα άτομα και τους πληθυσμούς στην απόφαση της μετανάστευσης. Η πρώτη προσέγγιση προέρχεται από τη ατομοκεντρική-λειτουργιστική σχολή και θεμελιώνεται στα πλαίσια του νεοκλασικού υποδείγματος της οικονομικής επιστήμης. Σύμφωνα μ' αυτήν, η μετανάστευση αποτελεί το προϊόν μιας σειράς ορθολογικών εκτιμήσεων-αποφάσεων των ατόμων, σχετικά με τους οικονομικούς παράγοντες που επικρατούν στη χώρα προέλευσης (push factors) και τους αντίστοιχους, που τους έλκουν, στην χώρα προορισμού (pull factors).

Ο μετανάστης είναι ο ορθολογικός εκείνος εργάτης που θα αναλάβει το κόστος της μετακίνησής του, ώστε να ωφεληθεί από τις καλύτερες οικονομικές ευκαιρίες που

¹ Ένας απλός και περιγραφικός ορισμός βλέπει τη μετανάστευση ως τη μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου (Μουσοπούλου, 1991).

² Για μια πληρέστερη κατανόηση της σύνδεσης της σύγχρονης μετανάστευσης με την παγκοσμιοποίηση, παραπέμπουμε στο: Hatziprokopiou P. (2006): "Globalisation, Migration and Socio-Economic Change in Contemporary Greece. Processes of Social Incorporation of Balkan Immigrants in Thessaloniki", κεφάλαιο 2.

επικρατούν στην χώρα προορισμού. Στην προσέγγιση αυτή, η μετανάστευση εξαρτάται από τις οικονομικές συνθήκες στην περιοχή προέλευσης και στην περιοχή προορισμού, και από το κόστος της μεταναστευτικής απόφασης. Η πιθανότητα της μετανάστευσης αυξάνεται όταν μειώνονται τα εισοδήματα και εκλείπουν οι οικονομικές ευκαιρίες στην περιοχή προέλευσης, καθώς και όταν τα εισοδήματα και οι απολαβές της εργασίας στη χώρα προορισμού είναι υψηλά (Borjas, 2003). Η πιθανότητα μετανάστευσης επίσης, αυξάνεται αν το κόστος της μετανάστευσης³ είναι χαμηλό (Borjas, 1999). Ακόμη, η νεοκλασική προσέγγιση θεωρεί την οικονομική μετανάστευση των εργατών ως μια μορφή επένδυσης του ανθρώπινου κεφαλαίου τους.

Στο μακρο-επίπεδο και στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, η μετανάστευση προκαλείται από τις διαφορές στα επίπεδα ανάπτυξης και ευημερίας μεταξύ των χωρών προέλευσης και προορισμού⁴, από τις διαφορές στους μισθούς και στις ευκαιρίες απασχόλησης και από παράγοντες όπως το διεθνές εμπόριο ή οι άμεσες ξένες επενδύσεις (FDI). Είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις αρχές και τους κανόνες της λειτουργίας της αγοράς και συνδέεται με το φαινόμενο της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης. Γενικά, η μετανάστευση ασκεί μια εξισορροπητική λειτουργία, η οποία μεταφέρει ανθρώπινους πόρους από τα σημεία εκείνα στα οποία δεν υπάρχει ζήτηση εργασίας, προς τα σημεία εκείνα στα οποία η αγορά έχει εκδηλώσει ανάγκη για εργατικά χέρια.

Η δεύτερη προσέγγιση προέρχεται από την ιστορική-στρουκτουραλιστική σχολή. Πρόκειται για την μαρξιανή ερμηνεία του φαινομένου, στα πλαίσια της οποίας η μετανάστευση αποτελεί δομικό στοιχείο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και δεν είναι απόρροια ατομικών αποφάσεων. Η επέκταση της καπιταλιστικής παραγωγής με τη δημιουργία σχέσεων εξάρτησης μεταξύ του ανεπτυγμένου κέντρου και της υπανάπτυκτης περιφέρειας και η ανάγκη αναπαραγωγής των παραγωγικών σχέσεων, απαιτεί την ύπαρξη ενός ολόένα και διευρυνόμενου φθηνού και πειθήνιου εργατικού δυναμικού με υψηλό βαθμό κινητικότητας, το οποίο κατευθύνεται από την περιφέρεια στο κέντρο. Η ύπαρξη ενός «υπερπληθυσμού» στην περιφέρεια, που δε μπορεί να συντηρηθεί από τα υπάρχοντα μέσα, είναι αναγκαία προϋπόθεση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αφού με την μετακίνησή του στο ανεπτυγμένο κέντρο μετατρέπεται στο λεγόμενο «βιομηχανικό εφεδρικό στρατό», η παρουσία του οποίου πιέζει τους εργατικούς μισθούς προς τα κάτω και ενισχύει τη δυνατότητα της κεφαλαιακής συσσώρευσης.

³ Το μεταναστευτικό κόστος περιλαμβάνει τα άμεσα κόστη που συνδέονται με τη διαδικασία της μετανάστευσης, όπως το κόστος της μετακίνησης και το κόστος επιβίωσης μέχρι την εύρεση εργασίας, τα κόστη που συνδέονται με την επιστροφή του μετανάστη στη χώρα προέλευσης (ύπαρξη μετά-μεταναστευτικής ανεργίας) και τα λεγόμενα φυσικά κόστη που περιλαμβάνουν τη διάλυση των οικογενειών, την απώλεια των κοινωνικών δικτύων στην χώρα προέλευσης, καθώς και κόστη που συνδέονται με διάφορους κοινωνικοπολιτικούς και πολιτισμικούς παραμέτρους.

⁴ Οι διαφορές στο μέγεθος του κατά κεφαλήν ΑΒΠ, αποτελούν για παράδειγμα, ένα σαφή προσδιοριστικό παράγοντα της μεταναστευτικής κίνησης.

Οι παραπάνω ντετερμινιστικές προσεγγίσεις του φαινομένου, αδυνατούν να ερμηνεύσουν τις σύγχρονες διαστάσεις της μετανάστευσης, όπως για παράδειγμα την προσέλκυση μεταναστών σε περιοχές που πλήττονται από ανεργία. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις της μετανάστευσης επιχειρούν να συνδυάσουν από τη μια, τις ατομικές αποφάσεις (ατομοκεντρική προσέγγιση) και από την άλλη, τις δομές και τους θεσμούς (στρουκτουραλιστική προσέγγιση) της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας. Οι θεωρίες που βλέπουν την αγορά εργασίας στη χώρα υποδοχής ως μια κατατμημένη αγορά εργασίας, οι θεωρίες που εστιάζουν στο ρόλο των κοινωνικών δικτύων και οι θεωρίες που προσεγγίζουν το φαινόμενο από διάφορες οπτικές γωνίες (συνδυάζοντας οικονομικούς με πολιτικούς, κοινωνικούς, δημογραφικούς και πολιτισμικούς παράγοντες) καταλήγοντας σε ένα σύστημα ανάλυσης (migration system theories), είναι μερικές απ' αυτές⁵.

Σκοπός αυτής της μελέτης είναι η οικονομική διερεύνηση της μετανάστευσης. Στα πλαίσια αυτά, είμαστε αναγκασμένοι να χρησιμοποιήσουμε, για καθαρά εργαλειακούς λόγους, το νεοκλασικό υπόδειγμα, όπως αυτό εφαρμόζεται στην αγορά εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, στόχος μας είναι η εξέταση του αντίκτυπου της μετανάστευσης πάνω στους μισθούς και στις ευκαιρίες απασχόλησης του εγχώριου εργατικού δυναμικού, καθώς και η συμβολή της μετανάστευσης στην αύξηση του εισοδήματος και στην αναπτυξιακή διαδικασία. Το πρίσμα κάτω από το οποίο θα προσεγγίσουμε το φαινόμενο, είναι της οικονομικής ανάλυσης και όχι της αξιολόγησης των πολιτικών (διεθνών και εγχώριων) που επιχειρούν να διαχειριστούν και να κατευθύνουν τα μεταναστευτικά ρεύματα.

Συνεπώς, η οικονομική μετανάστευση, που δεν γίνεται για λόγους πολιτικούς (όπως π.χ. οι ανταλλαγές πληθυσμών και τα προσφυγικά ρεύματα) αλλά καθαρά οικονομικούς, είναι το φαινόμενο που θα εξεταστεί. Η οικονομική μετανάστευση συνδέεται, είτε άμεσα είτε έμμεσα, με τις οικονομικές (απασχόληση, μισθοί, οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική ασφάλιση), δημογραφικές (γήρανση, χαμηλή γεννητικότητα) και κοινωνικές (αναπροσδιορισμός των ζητημάτων εθνικής ταυτότητας, αναδόμηση της κοινωνικής συνοχής και πολυπολιτισμική συμβίωση) εξελίξεις στη χώρα υποδοχής.

Ο μεταναστευτικός παράγοντας επηρεάζει την οικονομία των χωρών υποδοχής μέσα από ένα ευρύ φάσμα επιπτώσεων που συμπεριλαμβάνει την απασχόληση, τις αμοιβές, την οικονομική ανάπτυξη γενικά, την κατανομή του εισοδήματος και την κοινωνική ασφάλιση. Το ζήτημα της επιβάρυνσης ή όχι των κοινωνικών δαπανών και οι επιπτώσεις της μετανάστευσης στο σύστημα της κοινωνικής ασφάλισης της χώρας υποδοχής, δε θα αποτελέσει αντικείμενο εξέτασης της παρούσας μελέτης. Το ίδιο θα συμβεί και με τις

⁵ Για μια καλύτερη κατανόηση των θεωριών μετανάστευσης (migration theories), παραπέμπουμε στο: Hatziprokopiou P. (2006): "Globalisation, Migration and Socio-Economic Change in Contemporary Greece. Processes of Social Incorporation of Balkan Immigrants in Thessaloniki", κεφάλαιο 2.

κοινωνικές προεκτάσεις που έχει το φαινόμενο. Αντιθέτως, θα αφιερώσουμε ένα κεφάλαιο στις δημογραφικές εξελίξεις, που συνδέονται ούτως ή άλλως έμμεσα με την αγορά εργασίας.

Συνολικά, οι οικονομικές θεωρίες της μετανάστευσης μπορούν να χωριστούν σε τρεις κύριες κατηγορίες (Zimmermann 2004): α) σ' αυτές που μελετούν τα χαρακτηριστικά και τα κίνητρα των μεταναστών, β) σ' αυτές που εξετάζουν τη διαδικασία αφομοίωσης στη χώρα υποδοχής και γ) σ' αυτές που αφορούν τα καθαρά οικονομικά αποτελέσματα της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας, και πιο συγκεκριμένα, τις επιπτώσεις στους μισθούς και στην απασχόληση του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Στην παρούσα εργασία, θα ασχοληθούμε κυρίως με τα αποτελέσματα της μετανάστευσης στα μεγέθη της εγχώριας αγοράς εργασίας και παράλληλα θα αφιερώσουμε ένα κεφάλαιο στη θεωρία της οικονομικής αφομοίωσης των μεταναστών.

Τα βασικά ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν είναι: α) πως κρίνεται η παρουσία των μεταναστών στην εγχώρια αγορά εργασίας; β) ποια είναι η επίπτωση της μετανάστευσης στους μισθούς και στις ευκαιρίες απασχόλησης των εγχώριων εργατών γ) υπάρχει αντικατάσταση των ντόπιων εργαζομένων από τους μετανάστες; δ) ποια είναι η συμβολή της μετανάστευσης στην αναπτυξιακή διαδικασία; Σε κάθε περίπτωση και όπως έχει ήδη γίνει αντιληπτό, θα επικεντρωθούμε μόνο στην χώρα υποδοχής, παρόλο που οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στη χώρα προέλευσης είναι εξίσου σημαντικές.

Από πλευρά μεθοδολογίας, η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζονται ζητήματα που σχετίζονται με τις επιπτώσεις της μετανάστευσης, στην οικονομία και στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής, όπως αυτά αναπτύσσονται στη διεθνή βιβλιογραφία. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε το θεωρητικό-ερμηνευτικό πλαίσιο της οικονομικής ανάλυσης της μετανάστευσης στα πλαίσια του νεοκλασικού υποδείγματος, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο θα περάσουμε στην αποτίμηση της εμπειρικής έρευνας γύρω από το ζήτημα της επίπτωσης της μετανάστευσης στους μισθούς και στις ευκαιρίες απασχόλησης του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν στην οικονομία της χώρας υποδοχής από την έλευση του μεταναστευτικού ρεύματος και ειδικότερα θα παρουσιάσουμε το λεγόμενο μεταναστευτικό πλεόνασμα. Ολοκληρώνοντας το πρώτο μέρος, στο τέταρτο κεφάλαιο, θα αναπτύξουμε τη θεωρία της οικονομικής αφομοίωσης και την αντίστοιχη εμπειρική έρευνα που έχει λάβει χώρα.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η ελληνική εμπειρία. Στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφεται η μεταστροφή των μεταναστευτικών ρευμάτων και η συνεπακόλουθη μετατροπή της χώρας από χώρα αποστολής σε χώρα προσέλκυσης μεταναστών, καθώς και

οι λόγοι⁶ που οδήγησαν στην εξέλιξη αυτή. Στο *έκτο κεφάλαιο*, παρουσιάζεται η δημογραφική διάσταση της μετανάστευσης και η συμβολή της στην εξέλιξη του πληθυσμού της Ελλάδας τις τελευταίες δεκαετίες. Ακόμη, στο σημείο αυτό περιγράφονται τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας, όπως αυτά προκύπτουν από τα στοιχεία της απογραφής του 2001. Στο *έβδομο κεφάλαιο*, εξετάζονται οι οικονομικές επιπτώσεις της μετανάστευσης τόσο στην αγορά εργασίας, όσο και στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Τέλος, στο *όγδοο κεφάλαιο* επιχειρείται η εξαγωγή των βασικών συμπερασμάτων.

⁶ Στο σημείο αυτό η ανάλυση μας ξεφεύγει από την αμιγώς νεοκλασική προσέγγιση και γίνεται περισσότερο πλουραλιστική.

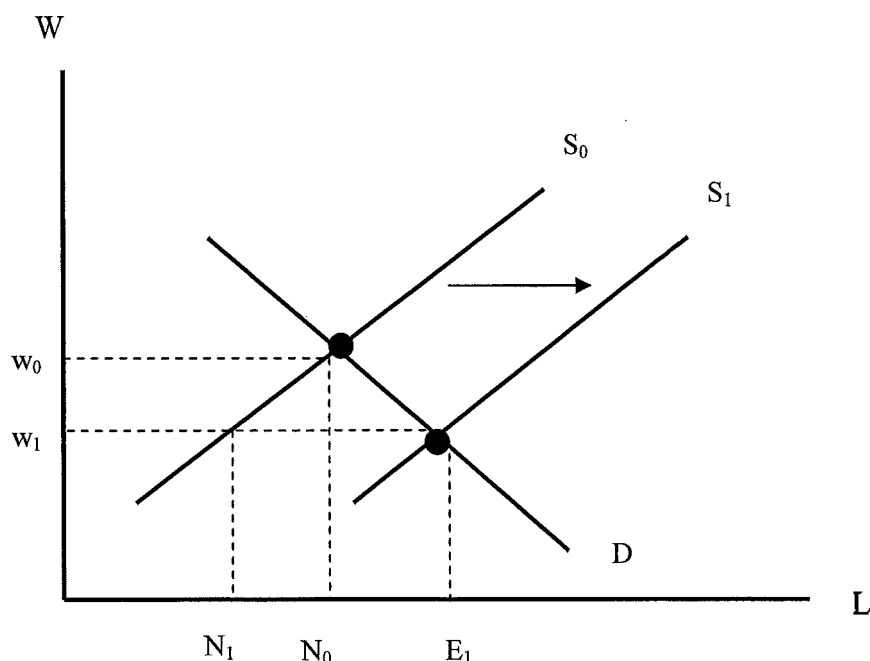
1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

1.1. Πρώτη βασική διάκριση: τέλεια υποκατάσταση ή συμπληρωματικότητα;

Οι επιπτώσεις της μετανάστευσης στα επίπεδα μισθών και απασχόλησης στην εγχώρια αγορά εργασίας βασίζονται στην υπόθεση που υιοθετείται για τη σχέση ντόπιου και ξένου εργατικού δυναμικού. Τα μοντέλα που προτείνονται, είτε θεωρούν την οικονομία της χώρας υποδοχής ως μια κλειστή οικονομία είτε ως μια ανοιχτή οικονομία στο διεθνές εμπόριο, και αναγνωρίζουν το βαθμό υποκαταστασιμότητας ή συμπληρωματικότητας (substitutability-complementarity) των ντόπιων και μεταναστών ως σημείο κλειδί για την ανάλυση των οικονομικών επιπτώσεων σε μισθούς και απασχόληση.

Γενικά, μια μεταναστευτική εισροή συνεπάγεται μια απότομη αύξηση της προσφοράς εργασίας στη χώρα υποδοχής. Υποθέτουμε ότι μετανάστες και ντόπιοι είναι τέλεια υποκατάστατα που συνεπάγεται ότι έχουν τις ίδιες δεξιότητες και ανταγωνίζονται για τις ίδιες θέσεις εργασίας. Καθώς οι μετανάστες εισέρχονται στην αγορά εργασίας, η καμπύλη προσφοράς μετατοπίζεται προς τα δεξιά και από S_0 γίνεται S_1 , όπως φαίνεται στο σχήμα 1.

Σχήμα 1: Επίπτωση της μετανάστευσης όταν μετανάστες και ντόπιοι είναι τέλεια υποκατάστατα

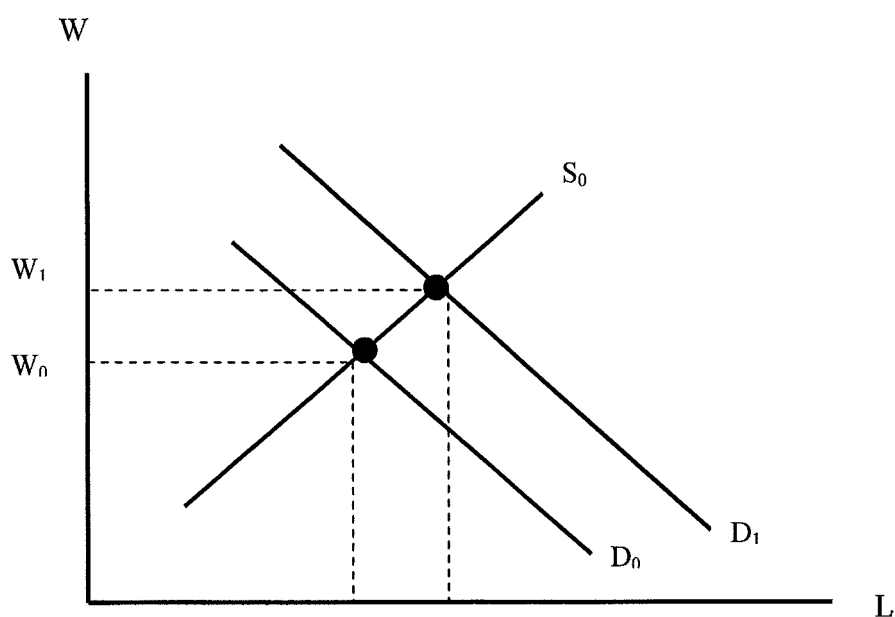

Παρατηρούμε ότι η συνολική απασχόληση αυξάνεται από N_0 σε E_1 και οι μισθοί μειώνονται από w_0 σε w_1 . Επίσης, σε αυτό το επίπεδο του μισθού λιγότεροι ντόπιοι είναι διατεθειμένοι να εργαστούν και η απασχόληση των ντόπιων μειώνεται από N_0 σε N_1 . Σ' αυτήν την απλή υποθετική περίπτωση, οι μετανάστες μειώνουν τους μισθούς των ντόπιων και τους εκτοπίζουν από την αγορά εργασίας. Δηλαδή, ο αντίκτυπος της μετανάστευσης είναι

αρνητικός τόσο στις απολαβές, όσο και στις ευκαιρίες απασχόλησης των ντόπιων. Είναι όμως αυτό ρεαλιστικό;

Στην πραγματικότητα, οι μετανάστες δεν είναι ποτέ τέλεια υποκατάστατα των ντόπιων. Μπορεί να υποκαθιστούν μια ομάδα εργαζομένων αλλά να συμπληρώνουν κάποια άλλη, ενώ μπορεί να επιδρούν θετικά, συμπληρώνοντας το κεφάλαιο. Ακόμη, μπορεί να μην ανταγωνίζονται με τους ντόπιους για τις ίδιες θέσεις εργασίας και για τους ίδιους τύπους εργασιών. Αυτό συνεπάγεται την απελευθέρωση ντόπιων εργατών που μπορεί να απασχοληθούν σε εργασίες πολύ πιο παραγωγικά, αξιοποιώντας το ανθρώπινο κεφάλαιο τους. Άρα, αυξάνεται η εγχώρια παραγωγικότητα, που με τη σειρά της μειώνει το κόστος παραγωγής και αυξάνει τη ζήτηση, από την πλευρά των επιχειρήσεων για ντόπιους εργάτες. Στην περίπτωση αυτή, ντόπιοι και μετανάστες είναι συμπληρωματικοί στην παραγωγή και η επίπτωση στην αγορά εργασίας φαίνεται στο σχήμα 2.

Σχήμα 2: Επίπτωση της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας όταν ντόπιοι και μετανάστες είναι συμπληρωματικοί

Η μετατόπιση της καμπύλης ζήτησης για ντόπιους εργάτες προς τα δεξιά (από D_0 σε D_1) αυξάνει και το μισθό και τις θέσεις απασχόλησης για τους ντόπιους εργάτες. Το αποτέλεσμα αυτό προκύπτει από την μεταναστευτική εισροή και την απελευθέρωση των ντόπιων εργατών από εργασίες, όπου το ανθρώπινο κεφάλαιό τους υποαπασχολούνταν. Η αύξηση του μισθού επίσης, σηματοδοτεί την εισοδο στην αγορά εργασίας ντόπιων, που στην προηγούμενη περίπτωση δεν ήταν διατεθειμένη να εργαστούν εξαιτίας του ύψους του μισθού.

Αλλά και πάλι, η περίπτωση της τέλει συμπληρωματικότητας των ντόπιων και των μεταναστών στην αγορά εργασίας, είναι μια υποθετική διερεύνηση. Η συνάρτηση παραγωγής

που υποθέτει ότι διάφοροι τύποι εργατών μπορούν να υπολογιστούν συνολικά ως μια εισροή την οποία αποκαλούμε εργασία, είναι μια υπεραπλουστευτική προσέγγιση που δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα. Στην πραγματικότητα οι εργάτες είναι αρκετά ετερογενείς. Κατέχουν διαφορετικό ανθρώπινο κεφάλαιο, τόσο σε ποιότητα, όσο και σε ποσότητα (και άρα έχουν διαφορετική παραγωγικότητα). Το ίδιο συμβαίνει και ανάμεσα στους μετανάστες και στους ντόπιους, καθώς και μέσα στην κάθε ομάδα.

Η υπόθεση ότι υπάρχει διαφοροποίηση τόσο μεταξύ ντόπιων και μεταναστών όσο και στην κάθε ομάδα χωριστά, και επομένως συνυπάρχουν σχέσεις υποκαταστασιμότητας (substitutability) και συμπληρωματικότητας (complementarity), φαίνεται περισσότερο ρεαλιστική για τη διερεύνηση των οικονομικών επιπτώσεων της μετανάστευσης. Δηλαδή, η αύξηση της προσφοράς της εργασίας, μέσω της μετανάστευσης, μπορεί να επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα για κάποια ομάδα ντόπιων (βλέπε σχήμα 1) και θετικά για κάποια άλλη (βλέπε σχήμα 2). Αυτό, σε πρώτο επίπεδο, εξαρτάται από την κατανομή των δεξιοτήτων εντός του εγχώριου εργατικού δυναμικού⁷ και της σχέσης της κάθε ομάδας με τη μεταναστευτική εισροή.

Σε ένα μοντέλο κλειστής οικονομίας, η είσοδος των μεταναστών στην αγορά εργασίας θα μειώσει τις τιμές των συντελεστών με τους οποίους είναι τέλεια υποκατάστατα, θα έχει μια αόριστη επίπτωση στις τιμές των συντελεστών με τους οποίους οι μετανάστες είναι ατελή υποκατάστατα και θα αυξήσει τις τιμές των συντελεστών τους οποίους οι μετανάστες συμπληρώνουν στην παραγωγική διαδικασία. Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι εξετάζουμε μια οικονομία που η τεχνολογία της παραγωγής της χρησιμοποιεί κεφάλαιο και ειδικευμένη εργασία, τα οποία είναι συμπληρωματικά, καθώς και ανειδίκευτη εργασία η οποία μπορεί να υποκαταστήσει τους παραπάνω συντελεστές⁸.

Αν λάβει χώρα μια μετανάστευση *ανειδίκευτων εργατών* στην οικονομία αυτή, τότε οι μισθοί των ανειδίκευτων εργατών θα μειωθούν, ενώ το αποτέλεσμα στην απόδοση του κεφαλαίου και στο μισθό της ειδικευμένης εργασίας θα είναι αμφίσημο. Από τη μια, οι εργοδότες μπορεί να υποκαταστήσουν το κεφάλαιο και την ειδικευμένη εργασία με τη φθηνότερη και περισσότερη ανειδίκευτη εργασία και από την άλλη, η αύξηση της παραγόμενης ποσότητας, εξαιτίας της αύξησης της προσφερόμενης εργασίας και της τόνωσης της ενεργού ζήτησης, θα προκαλέσει αποτελέσματα κλίμακας, που θα αναγκάσουν τους εργοδότες να αυξήσουν τις ποσότητες όλων των εισροών της παραγωγής.

Η είσοδος *ειδικευμένων μεταναστών*, με τη σειρά της, θα μειώσει το μισθό της ειδικευμένης εργασίας και θα προκαλέσει διφορούμενα αποτελέσματα στις τιμές του κεφαλαίου και τις ανειδίκευτης εργασίας, εξαιτίας των ανταγωνιστικών αποτελεσμάτων

⁷ Η πρώτη βασική διάκριση αναφέρεται σε ανειδίκευτη και ειδικευμένη εργασία.

⁸ Μια σειρά εμπειρικών μελετών υποστηρίζουν ότι η ανειδίκευτη εργασία και το κεφάλαιο είναι υποκατάστατα, ενώ η ειδικευμένη εργασία και το κεφάλαιο είναι συμπληρωματικά. Το αποτέλεσμα αυτό είναι γνωστό ως υπόθεση συμπληρωματικότητας κεφαλαίου-δεξιοτήτων (Borjas, 2003)

υποκατάστασης και κλίμακας⁹. Επίσης, η πτώση του ειδικευμένου μισθού και η αύξηση της ειδικευμένης εργασίας θα οδηγήσει στην αύξηση της ζήτησης για το συμπληρωματικό συντελεστή κεφάλαιο, με αποτέλεσμα να αυξήσει την απόδοσή του.

Κάτι ανάλογο μπορεί να συμβεί και στην περίπτωση της ανειδίκευτης μετανάστευσης και του μισθού της ειδικευμένης εργασίας, εφόσον υποθέσουμε ότι ανειδίκευτη και ειδικευμένη εργασία είναι συμπληρωματικά στοιχεία. Επιπρόσθετα, ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στους μισθούς μεγεθύνεται όταν οι μετανάστες δέχονται να εργαστούν με μισθούς μικρότερους των αγοραίων. Αυτό συμβαίνει όταν το καθεστώς της μετανάστευσης χαρακτηρίζεται από παρανομία και τότε οι μετανάστες όχι μόνο μετατοπίζουν την καμπύλη προσφοράς της εργασίας, αλλά την κάνουν και πιο ελαστική (Friedberg & Hunt, 1995).

1.2. Η υπόθεση της συμπληρωματικότητας. Μοντέλο με πλήρως ελαστική και ανελαστική προσφορά κεφαλαίου

Υποθέτουμε ότι υπάρχουν δύο τύποι εργατών στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής. Ο διαχωρισμός γίνεται με βάση το ανθρώπινο κεφάλαιο που κατέχουν και άρα την παραγωγικότητά τους, και έτσι έχουμε τους ειδικευμένους εργάτες (L_S) και τους ανειδίκευτους (L_U). Η συνάρτηση παραγωγής είναι μια γραμμική ομογενής συνάρτηση με τρεις εισροές, και δίνεται από τον τύπο:

$$Q = f(K, L_S, L_U) = f[K, bN + \beta M, (1-b)N + (1-\beta)M],$$

Όπου b είναι το ποσοστό των ντόπιων ειδικευμένων εργατών και β είναι το αντίστοιχο ποσοστό των μεταναστών.

Οι υποθέσεις του νεοκλασικού υποδείγματος ισχύουν και στο μοντέλο αυτό. Έχουμε σταθερές αποδόσεις κλίμακας και στην ισορροπία η τιμή του κάθε συντελεστή ισούται με την αξία του οριακού του προϊόντος. Στην περίπτωση που εξετάζουμε *η προσφορά του κεφαλαίου είναι πλήρως ελαστική*. Αυτό σημαίνει ότι το διαφορικό της απόδοσης του κεφαλαίου στην ισορροπία είναι μηδέν ($d_r = 0$). Επίσης στην ισορροπία, η τιμή των συντελεστών L_S και L_U είναι:

$$w_s = f_{w_s}(K, L_S, L_U) \text{ και } w_u = f_{w_u}(K, L_S, L_U)$$

Αν παραγωγίσουμε τις δύο παραπάνω σχέσεις ως προς την μεταβλητή μετανάστευση (M) εξάγουμε αναλυτικά τον αντίκτυπο της μετανάστευσης στους μισθούς των ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών. Οι εξισώσεις που προκύπτουν είναι¹⁰:

⁹ Το αποτέλεσμα υποκατάστασης μπορεί να υπερβεί το αποτέλεσμα κλίμακας ή το αντίστροφο ή να αλληλεπιδρούν αντισταθμιστικά.

¹⁰ Βλέπε Borjas George J.: "The Economic Analysis of Immigration"

$$(1) \quad \left. \frac{d \log w_s}{d \log M} \right|_{dr=0} = \frac{\alpha_s}{c_{kk}} [c_{ss} c_{kk} - c_{sk}^2] \frac{(\beta - b)}{p_s p_u} (1 - m) m,$$

$$(2) \quad \left. \frac{d \log w_u}{d \log M} \right|_{dr=0} = \frac{-\alpha_u}{c_{kk}} [c_{uu} c_{kk} - c_{uk}^2] \frac{(\beta - b)}{p_s p_u} (1 - m) m,$$

όπου: α_i είναι το μερίδιο του εισοδήματος που αντιστοιχεί στον συντελεστή i , p_s είναι το ποσοστό του εργατικού δυναμικού που είναι ειδικευμένο, p_u το αντίστοιχο ποσοστό των ανειδίκευτων εργατών στο εργατικό σύνολο και c_{ij} είναι η ελαστικότητα συμπληρωματικότητας (elasticity of complementarity) ανάμεσα σε δύο συντελεστές i και j .

Από τις εξισώσεις 1 και 2 φαίνεται ότι ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στη δομή των μισθών των ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών από μια μεταναστευτική εισροή εξαρτάται από την κατανομή των δεξιοτήτων ανάμεσα στις δύο ομάδες εργατών (ντόπιοι-μετανάστες). Αν η κατανομή αυτή είναι η ίδια στις δύο ομάδες ($\beta = b$), δηλαδή αν το 50% π.χ. του εγχώριου εργατικού δυναμικού είναι ειδικευμένο και εισέλθει στη αγορά εργασίας μια ομάδα μεταναστών, το 50% της οποίας είναι ειδικευμένο, τότε η μετανάστευση δεν έχει κανένα αντίκτυπο στους μισθούς των ντόπιων. Αν οι μετανάστες είναι σχετικά ανειδίκευτοι, ως προς τους ντόπιους ($\beta < b$), τότε οι μισθοί των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών θα μειωθούν και θα αυξηθούν οι μισθοί των ειδικευμένων. Το αντίστροφο θα συμβεί αν οι μετανάστες είναι περισσότερο ειδικευμένοι σε σχέση με τους ντόπιους ($\beta > b$), θα μειωθούν οι μισθοί των ειδικευμένων ντόπιων και θα αυξηθούν οι μισθοί των ανειδίκευτων. Σε κάθε περίπτωση, η επίπτωση εξαρτάται από τη σχετική κατανομή των δεξιοτήτων και όχι από την απόλυτη.

Υποθέτουμε τώρα, ότι η προσφορά του κεφαλαίου είναι πλήρως ανελαστική, δηλαδή, το κεφαλαιακό απόθεμα της χώρας είναι σταθερό και κατέχεται εξ' ολοκλήρου από τους ντόπιους (γεγονός, που στη βραχυχρόνια περίοδο ανταποκρίνεται περισσότερο στην πραγματικότητα). Κατά αντίστοιχο τρόπο, οι εξισώσεις που προκύπτουν από τις συνθήκες της οριακής παραγωγικότητας είναι οι ακόλουθες¹¹:

$$(3) \quad \left. \frac{d \log r}{d \log M} \right|_{dK=0} = \varepsilon_{KS} \frac{(\beta - b)}{p_s p_u} (1 - m) m - \varepsilon_{KK} \frac{1 - \beta}{p_u} m,$$

$$(4) \quad \left. \frac{d \log w_s}{d \log M} \right|_{dK=0} = \varepsilon_{SS} \frac{(\beta - b)}{p_s p_u} (1 - m) m - \varepsilon_{SK} \frac{1 - \beta}{p_u} m,$$

¹¹ Βλέπε Borjas George J.: "The Economic Analysis of Immigration,"

$$(5) \left. \frac{d \log w_U}{d \log M} \right|_{dK=0} = -\varepsilon_{UU} \frac{(\beta - b)}{p_s p_u} (1 - m)m - \varepsilon_{UK} \frac{1 - \beta}{p_u} m.$$

όπου: ε_{ij} είναι η σταυροειδής ελαστικότητα ζήτησης. Η σταυροειδής ελαστικότητα ζήτησης των συντελεστών δίνει την ποσοστιαία μεταβολή της ζήτησης για την εισροή i που προέρχεται από την μεταβολή κατά 1% στην αμοιβή της εισροής j . Αν η σταυροειδής ελαστικότητα είναι θετική, τότε οι δύο εισροές είναι υποκατάστατες στην παραγωγή. Αντιθέτως, όταν η σταυροειδής ελαστικότητα είναι αρνητική, οι δύο εισροές είναι συμπληρωματικές στην παραγωγή. Από τις παραπάνω εξισώσεις προκύπτει ότι η μετανάστευση μεταβάλλει τη διανομή του εισοδήματος ακόμη και όταν οι μετανάστες και το εγχώριο εργατικό δυναμικό έχουν την ίδια κατανομή δεξιοτήτων ($\beta = b$). Η μετανάστευση στην περίπτωση αυτή, μειώνει τις συνολικές απολαβές των ντόπιων εργατών, αλλά αυξάνει την απόδοση του κεφαλαίου (το ε_{KK} είναι αρνητικό). Όταν $\beta \neq b$, ισχύουν τα αποτελέσματα που αναφέρθηκαν στην εξέταση της ελαστικής προσφοράς κεφαλαίου.

1.3. Παραλλαγή υποδείγματος με παράλληλη αγορά εργασίας

Μια εναλλακτική προσέγγιση, που χρησιμοποιεί ένα μοντέλο παραγωγής¹² με πολλαπλές εισροές και σταθερό κεφάλαιο, και εξετάζει την επίπτωση της μετανάστευσης στις απολαβές των ντόπιων, μέσω της υποκαταστασιμότητας ή συμπληρωματικότητας των παραγωγικών συντελεστών, είναι το ακόλουθο:

$$Y = F(L, H, K)$$

όπου, Y είναι το παραγόμενο προϊόν, L είναι η ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιείται, H είναι το ανθρώπινο κεφάλαιο που χρησιμοποιήθηκε (η ποιότητα της εργασίας) και K το κεφάλαιο. Η συνάρτηση παραγωγής είναι μια τυπική νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής με σταθερές αποδόσεις κλίμακας, και στην ισορροπία (περίπτωση τέλει ανταγωνισμού) η αξία του οριακού προϊόντος του κάθε συντελεστή ισούται με την απόδοσή του. Δηλαδή:

$$R_L = F_L(L, H, K)$$

$$R_H = F_H(L, H, K)$$

$$R_K = F_K(L, H, K)$$

Σ' αυτήν την περίπτωση, ο μισθός w_i ενός ατόμου i , είναι συνάρτηση της απόδοσης του συντελεστή εργασίας L , του συντελεστή H και του ανθρώπινου κεφαλαίου H_i , που αυτό

¹² Η χρήση ενός τέτοιου μοντέλου που εφαρμόζει τη συνάρτηση παραγωγής με πολλαπλές εισροές στην αγορά εργασίας, αναφέρεται στους Grossman (1982), Hamermesh (1993), Rivera-Batiz και Sechzer (1991), και De New και Zimmermann (1994). Για περισσότερα βλέπε: De New John P., Zimmermann Klaus F.: "Native Wage Impacts of Foreign Labor: A Random Effects Panel Analysis", *Journal of Populations Economics*, Spring 1994, 7:177-192

κατέχει. Δηλαδή: $w_i = R_L + R_H H_i$. Παραγωγίζοντας τη σχέση αυτή ως προς την εργασία έχουμε:

$$(6) \quad \frac{\partial w_i}{\partial L} = \frac{\partial R_L}{\partial L} + \frac{\partial R_H}{\partial L} H_i$$

Από τη σχέση αυτή θα εξάγουμε τις σχέσεις συμπληρωματικότητας ή υποκαταστασιμότητας ανάμεσα στους συντελεστές. Γι' αυτό το σκοπό θα χρησιμοποιήσουμε τον ορισμό του Hicks. Ο κατά Hicks ορισμός των συμπληρωματικών και υποκατάστατων εστιάζεται μόνο στο αποτέλεσμα υποκατάστασης. Ο ορισμός κατά Hicks διακρίνεται από συμμετρία, δηλαδή αν μια εισροή i είναι συμπληρωματική της εισροής j , τότε, και η j είναι συμπληρωματική της i . Επίσης, δυο εισροές μπορεί να είναι συμπληρωματικές (q-complements) στην παραγωγή μιας μεταβλητής εκροής, παρόλο που οι ίδιες εισροές είναι υποκατάστατα στην παραγωγή μιας δοσμένης εκροής (p-substitutes).

Εμείς θα χρησιμοποιήσουμε την q-συμπληρωματικότητα και q-υποκαταστασιμότητα. Δύο συντελεστές i και j είναι q-συμπληρωματικές όταν $\partial R_i / \partial j > 0$ και q-υποκατάστατα όταν $\partial R_i / \partial j < 0$. Αν η ποσότητα εργασίας L και το ανθρώπινο κεφάλαιο H είναι q-συμπληρωματικοί συντελεστές, μια αύξηση στην ποσότητα εργασίας L θα αυξήσει την παραγωγικότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου H . Τι συμβαίνει στην εξίσωση 6;

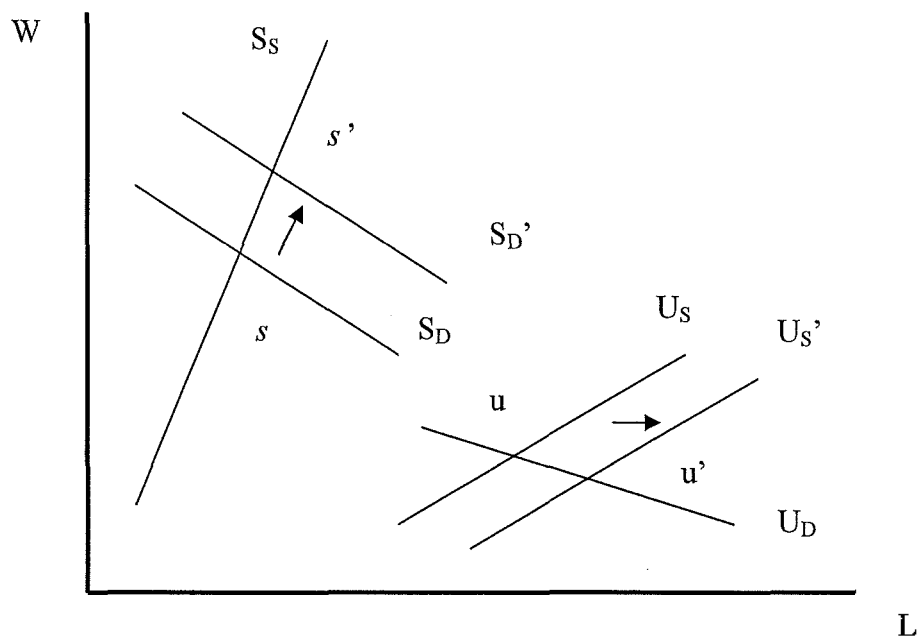
Στο δεξιό μέρος της εξίσωσης, το πρώτο μέλος έχει αρνητικό πρόσημο, ενώ το πρόσημο του δεύτερου μέλους εξαρτάται από το αν το H και το L είναι q-συμπληρωματικές εισροές ή q-υποκατάστατα. Αν είναι q-συμπληρωματικές ισχύει ότι $\partial R_H / \partial L > 0$, και τόσο πιθανότερο είναι το H_i να είναι μεγαλύτερο. Το αποτέλεσμα στο μισθό w_i του ατόμου i μπορεί να είναι θετικό. Από την άλλη, όταν H και L είναι q-υποκατάστατα, τότε το αποτέλεσμα είναι σίγουρα αρνητικό. Αυτό σημαίνει, ότι αν η μεταναστευτική εισροή είναι κατά μέσο όρο ανειδίκευτη, θα αυξήσει απαραίτητα το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου (ανειδίκευτη εργασία και ανθρώπινο κεφάλαιο είναι συμπληρωματικές εισροές) και σίγουρα θα μειωθούν οι μισθοί των ανειδίκευτων ντόπιων εργατών (ανειδίκευτοι μετανάστες και ανειδίκευτοι ντόπιοι είναι καθαρά υποκατάστατα¹³), ενώ *μπορεί* να αυξηθούν οι μισθοί των ειδικευμένων.

Για να βρούμε το μεταναστευτικό αποτέλεσμα, δεν απαιτείται μόνο να γνωρίζουμε το ανθρώπινο κεφάλαιο των μεταναστών, αλλά να γνωρίζουμε και τις ομάδες των ντόπιων που είτε συμπληρώνουν, είτε υποκαθιστούν. Γι' αυτό διαχωρίζουμε το εργατικό δυναμικό σε ειδικευμένο S και ανειδίκευτο U και ξαναγράφουμε τη συνάρτηση παραγωγής ως εξής:

¹³ Τα υποκατάστατα κατά Hicks καλούνται καθαρά υποκατάστατα, γιατί περιέχουν μόνο το αποτέλεσμα υποκατάστασης, ενώ τα υποκατάστατα που προκύπτουν από τις σταυροειδείς ελαστικότητες καλούνται μικτά υποκατάστατα, γιατί εμπεριέχουν και το αποτέλεσμα εισοδήματος.

$Y = F(S(L_S, H_S), U(L_U, H_U), K)$ Αν η μεταναστευτική εισροή είναι ανειδίκευτη, τότε τα αποτελέσματα στην αγορά εργασίας, περιγράφονται στο σχήμα 4.

Σχήμα 4: Επίπτωση στην αγορά εργασίας από μια ανειδίκευτη μεταναστευτική εισροή

Πριν την είσοδο των μεταναστών, η ισορροπία για τους ανειδίκευτους ντόπιους εργάτες είναι u , και προκύπτει από την τομή των καμπυλών ζήτησης και προσφοράς ανειδίκευτης εργασίας U_D και U_S . Οι ανειδίκευτοι μετανάστες που εισέρχονται αυξάνουν την προσφορά της ανειδίκευτης εργασίας, που μεταφράζεται στην μετατόπιση της καμπύλης προσφοράς εργασίας προς τα δεξιά (από U_S σε U_S') στο σημείο u' . Η κίνηση αυτή, συνεπάγεται τη μείωση του ανειδίκευτου μισθού. Εφόσον, η ανειδίκευτη εργασία είναι συμπληρωματική της ειδικευμένης, η αύξησή της (μέσω της μετανάστευσης) θα οδηγήσει στην αύξηση της ζήτησης για ειδικευμένη εργασία. Έτσι, η καμπύλη ζήτησης ειδικευμένης εργασίας μετατοπίζεται από S_D σε S_D' και στο νέο σημείο ισορροπίας s' ο μισθός της ειδικευμένης εργασίας αυξάνεται. Βλέπουμε ότι το σχήμα 4 αποτελεί μια σύνθεση των σχημάτων 1 και 2 και εμφανίζει την ύπαρξη δύο παράλληλων αγορών εργασίας, που μπορεί να υποτεθεί ότι αντιστοιχεί περισσότερο στην πραγματικότητα.

Συμπερασματικά, η επίπτωση της μετανάστευσης στην εγχώρια αγορά εργασίας δεν μπορεί να εξαχθεί μονοσήμαντα από ένα υπόδειγμα για το σύνολο της οικονομίας. Πέρα από την κομβικότητα της σχέσης υποκαταστασιμότητας/συμπληρωματικότητας, υπάρχουν μια σειρά από άλλους προσδιοριστικούς παράγοντες. Ο αρχικός αντίκτυπος της μετανάστευσης στα προϊόντα μιας τοπικής αγοράς εργασίας, μπορεί να αμβλυνθεί όταν αναχθεί στο σύνολο της οικονομίας, γιατί δεν μπορούν να υπολογιστούν διάφορες αντισταθμιστικές κινήσεις που ακολουθούν μια μεταναστευτική εισροή. Τέτοιες είναι: η εσωτερική μετανάστευση των

ντόπιων, η επιλογή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων, η αύξηση του κεφαλαιακού αποθέματος της εθνικής οικονομίας, το εμπόριο και άλλες παράμετροι.

1.4. Προσδιοριστικοί παράγοντες της επίπτωσης της μετανάστευσης στους μισθούς και στην απασχόληση.

Οι θεωρητικές κατασκευές της νεοκλασικής προσέγγισης, αδυνατούν να περιγράψουν την πραγματικότητα, καθώς διάφοροι παράγοντες μπορεί είτε να υπερτονίσουν, είτε να υποβαθμίσουν την επίπτωση μιας μεταναστευτικής εισροής στους μισθούς και στην απασχόληση. Για παράδειγμα, ο βαθμός υποκατάστασης ποικίλει σημαντικά ανάμεσα στα επαγγέλματα, και πιο ειδικά ανάμεσα στις δεξιότητες που κατέχουν οι εργαζόμενοι. Η υποκατάσταση, λόγω της μετανάστευσης είναι πιο εύκολη στις θέσεις εργασίας χαμηλών ειδικοτήτων.

Αυτό οφείλεται αφενός, στο γεγονός ότι η ανειδίκευτη εργασία είναι περισσότερο αντικαταστάσιμη σε σχέση με την ειδικευμένη, και αφετέρου στο ότι οι δαπάνες κατάρτισης των ανειδίκευτων εργατών είναι χαμηλότερες. Από την άλλη, οι εξειδικευμένες θέσεις εργασίας απαιτούν δεξιότητες, όπως γνώση της γλώσσας και του θεσμικού περιβάλλοντος της χώρας υποδοχής, που δύσκολα κατέχουν οι μετανάστες και η κατάρτιση για τέτοιες θέσεις είναι ακριβότερη. Επιπλέον, το ανθρώπινο κεφάλαιο που έχουν αποκτήσει οι μετανάστες στην πατρίδα τους, δε μπορεί εύκολα να μεταφερθεί στη χώρα υποδοχής¹⁴. Είναι φυσικό να περιμένουμε ότι οι μετανάστες θα πλήξουν περισσότερο τα εισοδήματα των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών. Άρα, η επίπτωση της μετανάστευσης στους μισθούς γίνεται εξ' ορισμού μεγαλύτερη στα ανειδίκευτα επαγγέλματα απ' ό,τι στα ειδικευμένα. Επίσης, οι ανειδίκευτοι ντόπιοι και οι ανειδίκευτοι μετανάστες, μπορεί να απασχολούνται σε διαφορετικές βιομηχανίες και σε διαφορετικούς τύπους εργασιών. Έτσι, μια αύξηση της προσφοράς ανειδίκευτης εργασίας, μέσω μια νέας μεταναστευτικής εισροής, μπορεί να πιέσει περισσότερο τους μισθούς των μεταναστών που εργάζονται στις επιχειρήσεις έντασης μεταναστευτικού δυναμικού και η επίπτωση της στους ντόπιους εργάτες να είναι αμελητέα, γεγονός που δεν αποσαφηνίζεται από τη θεωρία.

Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει το αποτέλεσμα της μετανάστευσης στους μισθούς, είναι οι αλλαγές στο συντελεστή κεφάλαιο. Οι μετανάστες αυξάνουν το απόθεμα κεφαλαίου μιας οικονομίας, καθώς και την απόδοσή του, είτε με κεφάλαια που φέρνουν μαζί τους, είτε με τις αποταμιεύσεις τους σε βάθος χρόνου. Καθώς αυξάνεται το κεφάλαιο της χώρας, αρχίζουν να αυξάνουν και οι μισθοί των ντόπιων, που η εργασία τους συμπληρώνει το κεφάλαιο. Αυτό ισχύει για την εξειδικευμένη εργασία. Αντιθέτως, η ανειδίκευτη εργασία είναι υποκατάστατο του κεφαλαίου, που σημαίνει ότι η τιμή της θα μειωθεί. Επομένως, η **συνολική επίπτωση** της μετανάστευσης στους μισθούς των ντόπιων ισοδυναμεί με

¹⁴ Στο τέταρτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε εκτενέστερα στην έννοια της «μεταβιβασιμότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου».

απροσδιοριστία. Η αύξηση των μισθών της ειδικευμένης εργασίας, μπορεί να αντισταθμίσει τη μείωση των αμοιβών της ανειδίκευτης. Επιπρόσθετα, το κεφάλαιο μπορεί να αλλάξει τόπο εγκατάστασης της παραγωγικής διαδικασίας, απορροφώντας έτσι τους κραδασμούς που θα προκαλέσει στην τοπική αγορά εργασίας η μεταναστευτική εισροή.

Συνεπώς, οι μεταναστευτικές εισροές, μπορούν να οδηγήσουν στην αλλαγή του παραγωγικού προτύπου μιας περιοχής, γεγονός που μπορεί να περιορίσει οποιοδήποτε αρνητικό αντίκτυπο στις αμοιβές των ντόπιων. Για παράδειγμα, στις περιοχές που εγκαθίστανται οι μετανάστες μπορεί να μετακινηθούν βιομηχανίες έντασης εργασίας, ή καλύτερα έντασης ανειδίκευτης εργασίας. Μια τέτοια αλλαγή στο παραγωγικό πρότυπο μιας περιοχής οδηγεί στην αύξηση της ζήτησης για ανειδίκευτη εργασία. Η ύπαρξη ανειδίκευτων μεταναστών επίσης, έχει συμβάλει στην επιβίωση επιχειρήσεων έντασης ανειδίκευτης εργασίας που προσφέρουν χαμηλούς μισθούς στην τοπική αγορά εργασίας (Altonji & Card, 1991).

Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο στην επίπτωση της μετανάστευσης στους μισθούς των ντόπιων διαδραματίζει η ελαστικότητα της προσφοράς της εργασίας, ως προς τις αμοιβές (τους μισθούς). Παράγοντες που επιδρούν τόσο, στην αλλαγή της κλίσης της καμπύλης προσφοράς της εργασίας (δηλαδή της ελαστικότητας), όσο και στην αύξηση της προσφερόμενης ποσότητας εργασίας, είναι η κινητικότητα και η κατάρτιση της εργασίας. Με την είσοδο ενός μεταναστευτικού κύματος, οι ντόπιοι και οι ήδη υπάρχοντες μετανάστες μπορεί να μετακινηθούν σε άλλες περιοχές (εσωτερική μετανάστευση), ή να αναβαθμίσουν τις δεξιότητές τους με μια νέα κατάρτιση¹⁵. Αν οι ντόπιοι που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν έχουν ανάλογα προσόντα και δεξιότητες με αυτά των μεταναστών, τότε η αναλογία των συντελεστών στην τοπική αγορά εργασίας παραμένει η ίδια, και η μετανάστευση δεν επιφέρει ουσιαστικά κανένα αποτέλεσμα. Μακροπρόθεσμα, τέτοιες ενδογενείς αλλαγές και μετατοπίσεις της καμπύλης προσφοράς εργασίας, ελαττώνουν σημαντικά το αρνητικό αποτέλεσμα στους μισθούς των ντόπιων.

Επιπλέον, η ζήτηση εργασίας σε μια οικονομία, προκύπτει ή επηρεάζεται εν μέρει και από τη ζήτηση για τα προϊόντα αυτής της οικονομίας. Τα μοντέλα που προσπαθούν να διερευνήσουν την επίπτωση της μετανάστευσης χωρίς να λαμβάνουν υπόψη αυτή την παράμετρο, μεροληπτούν. Αν σε μια τοπική οικονομία το συνολικά παραγόμενο προϊόν καταναλώνεται στην περιοχή αυτή, τότε η επίδραση της μετανάστευσης είναι κατά κύριο λόγο θετική. Πιο συγκεκριμένα, μια μεταναστευτική εισροή, θα οδηγήσει την τοπική οικονομία σε μια νέα ισορροπία, όπου οι μισθοί θα παραμείνουν σταθεροί στο αρχικό επίπεδο, αλλά με μεγαλύτερα επίπεδα απασχόλησης, παραγωγής και κατανάλωσης. Δηλαδή, η άφιξη των μεταναστών μετατοπίζει την καμπύλη ζήτησης τοπικών προϊόντων, η οποία με

¹⁵ Αντιστρόφως μπορούν να τις υποβαθμίσουν, δεχόμενοι να κάνουν δουλειές που διαφορετικά δε θα έκαναν.

τη σειρά της πιέζει την καμπύλη ζήτησης εργασίας προς τα πάνω. Το αποτέλεσμα στους μισθούς των ντόπιων, μετά την νέα ισορροπία στην αγορά εργασίας, εξαρτάται από το ποσοστό του προϊόντος που καταναλώνεται στην τοπική οικονομία και από τη σχετική κατανομή των δεξιοτήτων ανάμεσα στους ντόπιους εργάτες και τους μετανάστες. Πρέπει να τονιστεί ότι η επίδραση της μετανάστευσης στην τόνωση της ενεργού ζήτησης, είναι η άλλη όψη της οικονομικής αποτίμησης του φαινομένου της μετανάστευσης, η οποία δεν μπορεί να εξεταστεί από τα θεωρητικά μοντέλα της μικροοικονομικής προσέγγισης.

1.5. Μετανάστευση και εμπόριο

Μια ακόμα παράμετρος που έχει επίπτωση στη σχετική αναλογία των δεξιοτήτων και των μισθών στη χώρα υποδοχής και αλληλεπιδρά με τη μετανάστευση, είναι το εμπόριο. Η θεωρία του διεθνούς εμπορίου, δηλώνει ξεκάθαρα ότι το εμπόριο, η μετανάστευση και οι διεθνείς ροές κεφαλαίου αποτελούν εναλλακτικούς τρόπους για να κάνει μια οικονομία χρήση κάποιων παραγωγικών συντελεστών τους οποίους έχει σε έλλειψη. Η εξέταση της κινητικότητας του συντελεστή εργασίας, απομονωμένη από τις κινήσεις των προϊόντων (που εμπεριέχουν με τη σειρά τους κάποια μορφή εργασίας) και τις κινήσεις του συντελεστή κεφάλαιο, οδηγεί αναπόφευκτα σε στρεβλά αποτελέσματα, ιδιαίτερα την περίοδο της απελευθέρωσης των αγορών και της παγκοσμιοποίησης.

Η επίπτωση του εμπορίου στην αναλογία των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού, συλλαμβάνει τον αντίκτυπο του εμπορίου στους σχετικούς μισθούς. Διαφορετικά αμείβονται οι δεξιότητες στις διάφορες χώρες του κόσμου, και διαφορετικό οπλοστάσιο (σε ποιότητα και ποσότητα) δεξιοτήτων κατέχουν οι χώρες αυτές. Η εισαγωγή σε μια χώρα προϊόντων έντασης ανειδίκευτης εργασίας από μια λιγότερο ανεπτυγμένη χώρα (που σημαίνει και χαμηλότερες αμοιβές για το συγκεκριμένο είδος εργασίας), πιέζει μέσω του ανταγωνισμού των τιμών, τις εγχώριες επιχειρήσεις παραγωγής προϊόντων ανειδίκευτης εργασίας να κάνουν περικοπές στις αμοιβές των υπαλλήλων τους, ώστε να διατηρήσουν τη θέση του στην αγορά.

Η βραχυχρόνια επίπτωση του εμπορίου στους μισθούς των ντόπιων εργατών, εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά των εργατών που απασχολούνται στις βιομηχανίες που επηρεάζονται από το εμπόριο. Εάν, οι βιομηχανίες έντασης εισαγωγών¹⁶ χρησιμοποιούν δυσανάλογα περισσότερους ανειδίκευτους εργάτες και οι βιομηχανίες έντασης εξαγωγών δυσανάλογα περισσότερους ειδικευμένους, και οι εισαγωγές προέρχονται από μία λιγότερο ανεπτυγμένη χώρα (που σημαίνει ότι τα προϊόντα της είναι έντασης ανειδίκευτης εργασίας), τότε το εμπόριο θα μεταβάλλει την διανομή του εισοδήματος υπέρ των ειδικευμένων εργατών και σε βάρος των ανειδίκευτων (Borjas, Freeman & Katz, 1997). Αν στη

¹⁶ Με τον όρο βιομηχανίες έντασης εισαγωγών εννοούμε τις βιομηχανίες εκείνες που παράγουν τα ίδια ή παρόμοια προϊόντα, σε σχέση με τα εισαγόμενα (υποκατάστατα των εισαγόμενων προϊόντων), ή απλά τα εισάγουν, χρησιμοποιώντας παρόμοιους παραγωγικούς συντελεστές με αυτούς των βιομηχανιών των χωρών εξαγωγής. Αντιστοίχως, μια βιομηχανία έντασης εξαγωγών είναι η βιομηχανία που παράγει προϊόντα τα οποία εξάγονται από την συγκεκριμένη χώρα.

συγκεκριμένη οικονομία εισρεύσει και ένα μεταναστευτικό κύμα ανειδίκευτης εργασίας τότε η αλληλεπίδραση μετανάστευσης και εμπορίου θα διογκώσει την επίπτωση στους μισθούς των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών. Αντιστρόφως, η εισροή εξειδικευμένων μεταναστών θα αντισταθμίσει τις απώλειες που προκαλεί το εμπόριο στις απολαβές των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών.

Εντούτοις, η μετανάστευση ερμηνεύει μόνο ένα 27 με 55 τοις εκατό της σχετικής πτώσης του μισθού της ανειδίκευτης εργασίας τις τελευταίες δεκαετίες στις Η.Π.Α., ενώ το εμπόριο λιγότερο από 10% (Borjas, Freeman & Katz, 1997). Από την άλλη, οι δύο αυτοί παράγοντες δεν είναι σε θέση να εξηγήσουν τη σημαντική σχετική αύξηση της αμοιβής της ειδικευμένης εργασίας στις Η.Π.Α. την περίοδο αυτή. Η διεύρυνση του μισθολογικού χάσματος, μεταξύ ειδικευμένης και ανειδίκευτης εργασίας, μπορεί να αποδοθεί στην αυξημένη ζήτηση για υψηλά ειδικευμένους εργάτες και στην αντίστοιχη θεσμική ανικανότητα παραγωγής τους, στην τεχνολογική αλλαγή στην παραγωγική διαδικασία και σε θεσμικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, και όχι στη μετανάστευση και το εμπόριο.

1.6. Η επίπτωση της μετανάστευσης στη μακροχρόνια περίοδο

Πρέπει να επισημανθεί ότι η παραπάνω ανάλυση εστιάζει στην επίπτωση της μετανάστευσης στη βραχυχρόνια περίοδο. Στα μοντέλα που βλέπουν την οικονομία της χώρας υποδοχής ως μια ανοιχτή οικονομία στο διεθνές εμπόριο η αντιμετώπιση της μετανάστευσης παίρνει μια άλλη διάσταση. Στη μακροχρόνια περίοδο ο μηχανισμός της εξίσωσης των τιμών των παραγωγικών συντελεστών δεν παρέχει ορθολογικά (οικονομικά) κίνητρα στο άτομο ώστε να μεταναστεύσει. Το θεώρημα Heckscher-Ohlin αποτελεί το ερμηνευτικό εργαλείο της παραπάνω πρότασης. Αποτελεί την εξέλιξη της θεωρίας των συγκριτικών δαπανών του Ricardo, και στηρίζεται στις νεοκλασικές υποθέσεις του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Με την υπόθεση ότι η τεχνολογία παραγωγής είναι η ίδια σε όλες τις χώρες, σύμφωνα με το θεώρημα των Heckscher-Ohlin, το εμπόριο κινείται στη βάση της άνισης κατανομής των διάφορων παραγωγικών συντελεστών ανάμεσα στις χώρες. Μπορεί αρχικά οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών να διαφέρουν από χώρα σε χώρα, αλλά με την πάροδο του χρόνου και τη διαμεσολάβηση του εμπορίου επέρχεται εξίσωση των τιμών. Συνεπώς, οποιαδήποτε επίπτωση προκληθεί από τη μετανάστευση στις τιμές των παραγωγικών συντελεστών, θα αντισταθμιστεί από τις εμπορικές ροές, και η επίπτωση αυτή θα υφίσταται μόνο σε κατάσταση ανισορροπίας. Στην ισορροπία θα υπάρξει εξίσωση των τιμών (factor price equalization)¹⁷. Ο βαθμός εξίσωσης των τιμών των παραγωγικών συντελεστών θα

¹⁷ Στο μοντέλο της γενικής ισορροπίας οι μισθοί δε μεταβάλλονται και άρα δε μπορεί να γίνει λόγος για επίπτωση της μετανάστευσης στους μισθούς του εγχώριου εργατικού δυναμικού. Επίσης, τόσο η απασχόληση, όσο και η ανεργία συναντούν τα φυσικά μεγέθη τους και έτσι δε γίνεται λόγος ούτε για την επίπτωση της μετανάστευσης στις ευκαιρίες απασχόλησης των ντόπιων.

εξαρτηθεί από την ελευθερία με την οποία τα αγαθά και οι συντελεστές μπορούν να κινηθούν, ώστε να αντισταθμίσουν (ή να εξισώσουν) τις διαφορές των τιμών των συντελεστών.

Εφόσον λάβει χώρα η διαδικασία εξίσωσης των τιμών των παραγωγικών συντελεστών, παύει και το οικονομικό κίνητρο για μετανάστευση. Η μετανάστευση σε ένα τέτοιο μοντέλο ανοιχτής οικονομίας αφήνει τις τιμές των συντελεστών άθικτες, αλλά μετατοπίζει και στρέφει την παραγωγική διαδικασία από τον ένα τομέα ή κλάδο σε κάποιον άλλο. Δηλαδή, ανακατανέμει τους παραγωγικούς πόρους. Το ίδιο μπορεί να υποθεθεί ότι συμβαίνει και με τα εμπορικά προϊόντα τα οποία εμπεριέχουν κάποιας μορφής εργασία. Σε μια τέτοια περίπτωση το εμπόριο υποκαθιστά τη μετανάστευση και αποκαλείται πλασματική μετανάστευση ("virtual migration", Zimmermann 2004). Η μετανάστευση θα αναγκάσει την οικονομία της χώρας υποδοχής να αυξήσει τις εξαγωγές της (ή να μειώσει τις εισαγωγές της) εξαιτίας της αύξησης της προσφερόμενης εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι θα μεταβάλλει το παραγωγικό της πρότυπο ανάλογα με την ποιότητα (ειδικευμένο ή ανειδίκευτο) που χαρακτηρίζει το αυξημένο εργατικό δυναμικό της και το βαθμό της έντασης εργασίας (ειδικευμένης ή ανειδίκευτης) ή κεφαλαίου που περιέχουν τα προϊόντα που εισάγει και εξάγει. Η μετακίνηση συντελεστών μεταξύ παραγωγικών τομέων διαφορετικής έντασης κάποιου συντελεστή (εργασίας ή κεφαλαίου) θα προκαλέσει ανεργία. Στη βραχυχρόνια περίοδο, η ανεργία είναι πολύ πιθανό να πλήξει και τους ντόπιους.

Ολοκληρώνοντας τη θεωρητική παρουσίαση της επίπτωσης της μετανάστευσης στους μισθούς και στην απασχόληση, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα περισσότερα υποδείγματα βασίζονται σε υπεραπλουστευμένες υποθέσεις που δεν μπορούν να συμπεκνώσουν την πραγματικότητα. Μια βάσιμη κριτική είναι ότι η ίδια η υπόθεση της ισορροπίας στην αγορά εργασίας, στο ευρύτερο πλαίσιο του τέλει ανταγωνισμού, δεν ευσταθεί. Καταστάσεις μη ισορροπίας στην αγορά εργασίας προκύπτουν όταν υπάρχουν θεσμικοί περιορισμοί στην αγορά ανειδίκευτων εργατών, όπως μισθοί μεγαλύτεροι των ανταγωνιστικών εξαιτίας της δύναμης της συλλογικής οργάνωσης της εργασίας, κρατική πολιτική για την προστασία του κατωτάτου ορίου των μισθών και επιδοματική πολιτική. Ακόμη, η αγορά ειδικευμένων εργατών μπορεί να μην τροφοδοτείται και να μην υποστηρίζεται επαρκώς από το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα, και έτσι η ζήτηση να είναι μεγαλύτερη της προσφοράς. Οι εμπειρικές έρευνες όμως που συναντούμε στη διεθνή βιβλιογραφία βλέπουν την αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής ως μια ανταγωνιστική αγορά. Στο επόμενο κεφάλαιο, θα επιχειρήσουμε την παρουσίαση των μεθοδολογικών προσεγγίσεων και μια ανασκόπηση των εμπειρικών μελετών.

2. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

2.1. Μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται μια ανασκόπηση των βασικών εμπειρικών μελετών, που έχουν πραγματοποιηθεί στο πεδίο των οικονομικών της μετανάστευσης στη διεθνή βιβλιογραφία. Πρόκειται για οικονομετρικά μοντέλα που έχουν αναπτυχθεί με στόχο την αποτίμηση του αποτελέσματος της μεταναστευτικής εισροής στους μισθούς και στην απασχόληση του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Η παρουσίαση γίνεται με βάση τη μεθοδολογία που υιοθετείται και τις βασικές υποθέσεις εργασίας ώστε να διευκολυνθεί η κριτική αποτίμηση των θετικών και αρνητικών σημείων της κάθε προσέγγισης.

Οι μελέτες που χρησιμοποιούν μια «γεωγραφική» προσέγγιση¹⁸ (cross-area approach) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η μετανάστευση είτε δεν έχει καμία, είτε έχει μια αμελητέα αρνητική επίπτωση στους μισθούς των ντόπιων (Altonji & Card, 1991- Butcher & Card, 1991- LaLonde & Topel, 1991- Goldin, 1994- Pischke & Velling, 1994- Schoeni, 1997). Οι έρευνες όμως αυτές μεροληπτούν, καθώς τα διαστρωματικά δεδομένα που χρησιμοποιούνται, δεν περιλαμβάνουν τις αντισταθμιστικές κινήσεις των ντόπιων εργατών (όπως η εσωτερική μετανάστευση) ή ενδεχόμενες αλλαγές στο παραγωγικό πρότυπο της περιοχής, καθώς και τις ενδογενείς αποφάσεις των μεταναστών να εγκατασταθούν στις περιοχές εκείνες που έχουν τους υψηλότερους μισθούς.

Πιο συγκεκριμένα, οι πόλεις ή περιφέρειες στις οποίες έχουν εγκατασταθεί οι μετανάστες, μπορεί να εμφανίζουν σε μια περίοδο καλές οικονομικές επιδόσεις, ενώ σε μια άλλη όχι, και αυτό να μην συσχετίζεται με το φαινόμενο της μετανάστευσης αυτό καθ' αυτό. Οι μετανάστες τείνουν να συγκεντρώνονται στις περιοχές όπου προσφέρουν τους καλύτερους μισθούς για τις ειδικότητες τις οποίες κατέχουν (Boijas, 2001), και γενικά στις περιοχές με την υψηλότερη ανάπτυξη, που συνεπάγεται και την ύπαρξη περισσότερων θέσεων εργασίας. Έτσι, σε μια τέτοια περιοχή, η χρήση διαστρωματικών στοιχείων¹⁹ μπορεί να εμφανίζει τη μετανάστευση ως στοιχείο που βελτιώνει τις οικονομικές ευκαιρίες των ντόπιων, την περίοδο της οικονομικής άνθησης. Αντίθετα, σε μια ενδεχόμενη περίοδο οικονομικής ύφεσης, μια τέτοια συσχέτιση είναι αρνητική.

Επιπρόσθετα, η μελέτη της επίπτωσης σε μια συγκεκριμένη περιοχή με τη χρήση διαστρωματικών στοιχείων, αποκρύπτει τις κινήσεις τόσο, του ντόπιου εργατικού δυναμικού, όσο και του ντόπιου κεφαλαίου, ως απάντηση στην μεταναστευτική εισροή. Η εσωτερική μετανάστευση των ντόπιων, η αλλαγή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων, κυρίως η

¹⁸ Δηλαδή, συγκρίνουν τον αριθμό των μεταναστών σε μια περιοχή και τους μισθούς στην συγκεκριμένη περιοχή και στη συνέχεια συσχετίζουν τα ευρήματα με τα αποτελέσματα μιας περιοχής που κυριαρχείται μόνο από ντόπιους.

¹⁹ Τα διαστρωματικά στοιχεία αποτελούν σύνολα διαστρωματικών δειγμάτων, δηλαδή, σύνολα στοιχείων που δίνουν μια εικόνα του πληθυσμού σε δεδομένη χρονική στιγμή, όπως η απογραφή.

εγκατάσταση επιχειρήσεων έντασης μεταναστευτικού δυναμικού στη μεταναστευτική περιοχή, μπορεί να αντισταθμίσουν την αρχικά αρνητική συνέπεια της μετανάστευσης στους μισθούς των ντόπιων. Συγκρίνοντας λοιπόν μια τέτοια περιοχή με μια αγορά εργασίας της ίδιας χώρας υποδοχής που κυριαρχείται από ντόπιους, μπορεί να οδηγηθούμε σε λάθος συμπεράσματα για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης, καθώς η αρχική επίπτωση μπορεί να διαχυθεί στο σύνολο της οικονομίας²⁰ και έτσι να μη διαφαίνεται κανένα οικονομικό αποτέλεσμα.

Για να ξεπεραστούν τα προβλήματα αυτά, πολλές έρευνες εφαρμόζουν μοντέλα «αναλογιών συντελεστή» (factor proportions models). Τα υποδείγματα αυτά στηρίζονται στον σχηματισμό υποθέσεων σχετικά με τις ελαστικότητες υποκατάστασης ανάμεσα στους μετανάστες και στους ντόπιους (Borjas, Freeman, Katz, 1992, 1996, 1997- Jaeger, 1996- Johnson, 1998). Οι αναλύσεις των «αναλογιών συντελεστή», υπολογίζουν τις αλλαγές που προκαλούνται (από τη μετανάστευση) στην προσφορά εργασίας των ομάδων με διαφορετικές δεξιότητες και τις συνδυάζουν με τις εκτιμήσεις των ελαστικότητων ζήτησης εργασίας για να μετρήσουν τη μεταβολή στις εγχώριες αμοιβές. Τα αποτελέσματα αυτής της προσέγγισης καταδεικνύουν μεγαλύτερη επίπτωση της μετανάστευσης στο επίπεδο των μισθών των ντόπιων εργατών, σε σχέση με τη γεωγραφική προσέγγιση. Η υπόθεση της υποκατάστασης ανειδίκευτων ντόπιων εργατών από, κατά κοινή παραδοχή, ανειδίκευτους μετανάστες οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η μετανάστευση έχει μια σημαντική αρνητική επίπτωση στους ντόπιους ανειδίκευτους εργάτες σε εθνικό επίπεδο, ενώ παράλληλα, εμφανίζει μια μέτρια επίδραση στους ειδικευμένους. Βέβαια, οι υποθέσεις που χρησιμοποιούνται κάθε φορά για τις τιμές των παραμέτρων και την ελαστικότητα υποκατάστασης, ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για τα αντίστοιχα αποτελέσματα.

Η τρίτη πιο διαδεδομένη μέθοδος οικονομετρικής εξειδίκευσης, είναι η προσέγγιση που χρησιμοποιεί βοηθητικές μεταβλητές για να εκτιμήσει την ένταση της μεταναστευτικής επίπτωσης (instrumental variables approach). Η τεχνική των βοηθητικών μεταβλητών χρησιμοποιείται για να αποφευχθεί η ενδογενής μεροληψία που προκαλεί η απόφαση των μεταναστών να εγκατασταθούν στις περιοχές με τις υψηλότερες αμοιβές. Το πρόβλημα που προκύπτει, αφορά στην επιλογή της κατάλληλης μεταβλητής, η οποία θα συσχετίζεται με την αύξηση του εργατικού δυναμικού (που προκαλείται από τη μετανάστευση), χωρίς ωστόσο να επηρεάζει άμεσα τη μεταβλητή των αποδοχών. Τα αποτελέσματα που παράγει είναι περισσότερο δυσμενή (αρνητική επίπτωση στους μισθούς και στις ευκαιρίες απασχόλησης των ντόπιων) συγκριτικά με αυτά που προκύπτουν από μια γεωγραφική προσέγγιση διαστρωματικών στοιχείων.

²⁰ Η διάχυση της μεταναστευτικής επίπτωσης στο σύνολο της οικονομίας της χώρας υποδοχής υποστηρίζεται και από τη λειτουργία του μηχανισμού εξίσωσης των τιμών των παραγωγικών συντελεστών (factor price equalization).

Επιπλέον, υπάρχουν μελέτες και έρευνες που εστιάζουν στο αποτέλεσμα της μετανάστευσης σε συγκεκριμένα επαγγέλματα και σε συγκεκριμένες κατηγορίες δεξιοτήτων των εργατών. Ο Card (2001), ερευνώντας τη σχέση ανάμεσα στις μεταναστευτικές εισροές και τους μισθούς στις Η.Π.Α., σε 6 επαγγέλματα και σε 175 πόλεις (σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1990), κατέληξε σε αρνητικά αποτελέσματα για την μετανάστευση στο σύνολο του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Ο Camarota (1997), ανακαλύπτει την αρνητική αυτή σχέση (μετανάστευσης-μισθών) στα ανειδίκευτα επαγγέλματα. Πάντως και η μέθοδος αυτή υστερεί αφού χρησιμοποιεί διαστρωματικές πληροφορίες (cross-sectional data).

Μια άλλη κατηγορία μελετών κάνει χρήση δεδομένων από χρονοσειρές (time-series data), ώστε να αποφευχθεί η μεροληψία που εμφανίζουν τα διαστρωματικά στοιχεία. Οι χρονοσειρές έχουν χρησιμοποιηθεί κυρίως στις έρευνες που αναζητούν τα αίτια της αύξησης των μισθολογικών διαφορών στην αγορά εργασίας και θεωρούν τη μετανάστευση ως πιθανό λόγο. Οι Borjas, Freeman και Katz (1992) εκτιμούν ότι η μετανάστευση ευθύνεται για το 25% της πτώσης κατά 10% των σχετικών αποδοχών των ανειδίκευτων Αμερικανών εργατών (High school dropouts) την οκταετία 1980-1988. Επιπλέον, υπολογίζουν ότι μια ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού των μεταναστών μειώνει τον απόλυτο μισθό της αναφερθείσας ομάδας εργατών το πολύ κατά 1,2%.

Τέλος, υπάρχουν και οι έρευνες των «φυσικών πειραμάτων» (natural experiments) για την επίπτωση της μετανάστευσης. Οι έρευνες αυτές (Card, 1990- Hunt, 1992- Carrington & De Lima, 1996) αναζητούν μεταναστευτικές εισροές που δεν κινούνται στα πλαίσια της καθαρής οικονομικής μετανάστευσης αλλά υποκινούνται από κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα προέλευσης. Έτσι, αποφεύγεται η ενδογένεια της επιλογής του μετανάστη να εγκατασταθεί στην περιοχή με τις καλύτερες οικονομικές ευκαιρίες. Για παράδειγμα, ο Card (1990) εξετάζει την επίπτωση στην τοπική αγορά εργασίας του Μαϊάμι, της απόβασης πολλών χιλιάδων Κουβανών προερχόμενων από το λιμάνι Mariel²¹ τον Μάη του 1980 (Mariel boatlift), ύστερα από την απόφαση του Κάστρο να επιτρέψει τελικά την έξοδο σε όσους ήθελαν να εγκαταλείψουν την Κούβα. Ανάλογες είναι και οι μελέτες των Hunt (1992) και Carrington & De Lima (1996), που εξέτασαν την επίπτωση που είχε στη γαλλική και πορτογαλική αγορά εργασίας αντιστοίχως, ο επαναπατρισμός των Γάλλων Αλγερινών το 1962 και των Πορτογάλων από τις Αφρικανικές αποικίες το 1974. Αυτές οι μελέτες δεν έχουν βρει μια σημαντική επίπτωση της μετανάστευσης στα αποτελέσματα της αγοράς εργασίας.

2.2. Εμπειρικά αποτελέσματα

Η ανασκόπηση των εμπειρικών μελετών θα περιλάβει την εξέταση της μεταναστευτικής επίπτωσης στους μισθούς και στην απασχόληση στις αγορές εργασίας τριών

²¹ Ο πληθυσμός του Μαϊάμι αυξήθηκε κατά 7% μέσα σε λιγότερο από ένα μήνα.

κυρίως χωρών υποδοχής. Πρόκειται για τις Η.Π.Α., τη Γερμανία και το Ισραήλ. Η επιλογή των χωρών αυτών δεν γίνεται τυχαία. Πρώτον, οι δύο πρώτες χώρες (Η.Π.Α. και Γερμανία) έχουν να καταδείξουν μια μακρόχρονη εμπειρία μεταναστευτικών εισροών και είναι παραδοσιακές χώρες υποδοχής, ενώ το Ισραήλ αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα διεξαγωγής φυσικού πειράματος. Δεύτερον, στις χώρες αυτές υπάρχουν τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία και οι απαραίτητες πηγές δεδομένων για να διεξαχθούν οι εμπειρικές μετρήσεις. Μάλιστα, στις Η.Π.Α. και στη Γερμανία οι πηγές των δεδομένων χρονολογούνται από τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Στο Ισραήλ από την άλλη, ο νόμιμος χαρακτήρας της μεταναστευτικής εισροής επέτρεψε την καταγραφή των απαραίτητων στατιστικών στοιχείων για τις μετρήσεις. Επιπλέον, στις χώρες αυτές επικεντρώνεται και η έρευνα της διεθνούς βιβλιογραφίας.

Όλες οι εμπειρικές εργασίες που καταπάνονται με το αμφιλεγόμενο ζήτημα της οικονομικής επίπτωσης της μετανάστευσης στα αποτελέσματα της αγοράς εργασίας της χώρας υποδοχής ξεκινούν με την παραδοχή ότι ο συντελεστής εργασίας είναι ετερογενής. Έχουμε ειδικευμένους εργάτες (με υψηλές δεξιότητες και κατάρτιση) και ανειδίκευτους (χαμηλών δεξιοτήτων). Μια πρώτη υπόθεση είναι ότι οι ειδικευμένοι και οι ανειδίκευτοι εργάτες είναι συμπληρωματικοί συντελεστές (αποδεικνύεται και εμπειρικά), ενώ η ειδικευμένη εργασία συμπληρώνει το κεφάλαιο και η ανειδίκευτη το υποκαθιστά.

Η μετανάστευση επιδρά στη σχετική προσφορά των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού. Οι αλλαγές στη σχετική προσφορά των δεξιοτήτων σε εθνικό επίπεδο, επηρεάζει τους σχετικούς μισθούς. Τόσο η οικονομική θεωρία, όσο και οι εμπειρικές έρευνες, επισημαίνουν ότι οι εθνικές οικονομικές συνθήκες επηρεάζουν τους σχετικούς μισθούς, μέσω του επιπέδου των δεξιοτήτων και της εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού. Από τεχνικής άποψης, ο ορισμός ομάδων δεξιοτήτων, βοηθάει στον διαχωρισμό των ντόπιων και των μεταναστών σε ομάδες εργαζομένων οι οποίες είτε είναι υποκατάστατες, είτε συμπληρωματικές εισροές στην παραγωγική διαδικασία. Μια απλή υπόθεση είναι ότι τα άτομα με τα ίδια χρόνια εκπαίδευσης²² είναι τέλεια υποκατάστατα, ενώ τα άτομα με διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης μπορεί να σχετίζονται σε μία κλίμακα που ξεκινάει από ατελή υποκατάσταση και καταλήγει στη συμπληρωματικότητα. Άρα, η επίπτωση της μετανάστευσης στους μισθούς μετατρέπεται σε ζήτημα ανταγωνισμού μεταξύ των διαφόρων ομάδων μεταναστών και ντόπιων, με βάση της δεξιότητές τους.

²² Πρέπει να τονίσουμε, ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο, οι ειδικότητες και οι δεξιότητες του εργατικού δυναμικού, δεν αποκρυσταλλώνονται μόνο στα χρόνια εκπαίδευσης των εργαζομένων και στις βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος κάθε χώρας. Αντιθέτως, η διαδικασία διαμόρφωσης των ειδικοτήτων, είναι μια διαδικασία πολύπλοκη και πολυσύνθετη που επαββάλλει την συνεργασία πολλών παραγόντων, ατομικών, συλλογικών, θεσμικών, κρατικών και ιδιωτικών. Οι ικανότητες, οι δεξιότητες και η γνώση, αναπτύσσονται μέσω τριών αλληλοσχετιζόμενων, αλλά ξεχωριστών διαδικασιών: καταμερισμός της εργασίας, επενδύσεις στο φυσικό και ανθρώπινο κεφάλαιο, καινοτομίες και διάχυση των νέων τεχνολογιών και οργανωτικών δομών. Για περισσότερα βλέπε: William Lazosnick and Mary O'Sullivan: "Skill formation in wealthy nations: Organizational evolution and economic consequences", STEP group, Oslo, 1994

Η μέχρι τώρα εμπειρία μεγάλων και απροσδόκητων μεταναστευτικών εισροών σε διάφορες χώρες του πλανήτη δε συνάδει με την άποψη ότι η μετανάστευση συνδέεται με ισχυρή μείωση των μισθών και απώλεια θέσεων εργασίας για τους ντόπιους εργάτες. Η σύγχρονη μετανάστευση προς τις OECD χώρες είναι μετανάστευση ανειδίκευτων εργατών. Στις Η.Π.Α. (Borjas, Freeman & Katz, 1997), η αύξηση της μεταναστευτικής εισροής τα τελευταία χρόνια, έχει αυξήσει σημαντικά την προσφορά ανειδίκευτης (ή χαμηλής δεξιοτήτας) εργασίας. Η μετανάστευση ευθύνεται για το 50% της συνολικής αύξησης του εργατικού δυναμικού στη χώρα αυτή (Orrenius & Zavodny, 2002). Η παρουσία τους όμως στην αγορά εργασίας δεν κατανέμεται ανάλογα στους τρεις παραγωγικούς τομείς και στα διάφορα επαγγέλματα. Εξίσου δυσανάλογος είναι και ο γεωγραφικός καταμερισμός των μεταναστών στα γεωγραφικά όρια της χώρας.

Για παράδειγμα, το 90% των μεταναστών που εισήλθαν την τετραετία 1996-2000 (στις Η.Π.Α.) εγκαταστάθηκαν στις βορειοανατολικές πολιτείες (όπου εδράζονται βιομηχανίες έντασης εργασίας), καθώς και στις νοτιοδυτικές (όπου κυριαρχεί ο πρωτογενής τομέας παραγωγής), και απασχολήθηκαν κυρίως σε θέσεις ανειδίκευτης εργασίας (Orrenius & Zavodny, 2002). Η απασχόλησή τους μάλιστα στον γεωργικό τομέα αυξήθηκε, την ώρα που η συνολική απασχόληση στον κλάδο μειώθηκε (Orrenius & Zavodny, 2002). Η παρουσία τους σε επαγγέλματα υψηλών δεξιοτήτων (white collars) είναι περιορισμένη, καθώς τα επαγγέλματα αυτά κυριαρχούνται κυρίως από τους ντόπιους. Το 1995 οι μετανάστες αποτελούσαν το 68,3% του απασχολούμενου δυναμικού στον αγροτικό τομέα της πολιτείας της Καλιφόρνιας και το 41,3% στην μεταποίηση (Borjas, Freeman & Katz, 1997).

Γενικά, στις έρευνες που έχουν διεξαχθεί στις Η.Π.Α., ο μέσος ντόπιος μισθός είναι λίγο χαμηλότερος στις περιοχές που επιλέγουν να εγκατασταθούν οι μετανάστες σε σχέση με άλλες περιοχές, όπου κατοικούν μόνο ντόπιοι. Ο ντόπιος μισθός σε μια τέτοια αγορά εργασίας είναι κατά μέσο όρο 0,2% χαμηλότερος (Borjas, 1994). Αυτό ισχύει για τους μισθούς όλων των κατηγοριών των ντόπιων εργαζόμενων, δηλαδή ειδικευμένων και ανειδίκευτων, ανδρών και γυναικών. Η επίπτωση πάντως στις απολαβές των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών κρίνεται περισσότερη σημαντική (Borjas, 1994). Αντιθέτως, στα εμπειρικά αποτελέσματα άλλης μελέτης (Orrenius & Zavodny, 2002), η μετανάστευση μειώνει τους μέσους μισθούς των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών κατά 2,8% ενώ συνδέεται θετικά με το αποτέλεσμα στους μισθούς των ντόπιων εξειδικευμένων εργατών. Πιο συγκεκριμένα, μια ποσοστιαία αύξηση στο συνολικό μερίδιο της μετανάστευσης, αυξάνει τους μισθούς των διευθυντικών στελεχών κατά 0,25% στην τόπο εγκατάστασης της μετανάστευσης, ύστερα από τον έλεγχο για τα γεωγραφικά αποτελέσματα (area fixed effects).

Με τη χρήση της τεχνικής των βοηθητικών μεταβλητών (instrumental variables estimates) οι Altonji και Card (1991), βρίσκουν ότι 1% αύξηση του μεταναστευτικού πληθυσμού σε μια μητροπολιτική περιοχή των Η.Π.Α. (Standard Metropolitan Statistical

Area) οδηγεί σε μείωση των μέσων εβδομαδιαίων απολαβών των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών κατά 1,2 %. Οι εκτιμήτριες των ελαχίστων τετραγώνων υποδηλώνουν μια μικρότερη μείωση, της τάξης του 0,3%. Η αντικατάσταση ντόπιων από μετανάστες έχει λάβει χώρα μόνο στον τομέα των χαμηλόμισθων υπηρεσιών, στον κλάδο των κατασκευών και της μεταποίησης, και στον αγροτικό τομέα. Γενικά, η μελέτη της κατανομής των ανειδίκευτων ντόπιων και των μεταναστών στους διάφορους κλάδους της τοπικής οικονομίας δείχνει ότι 1% αύξηση του μεριδίου των μεταναστών στο εργατικό δυναμικό της περιοχής, αυξάνει 1% την προσφορά εργασίας στις βιομηχανίες που εργάζονται οι ντόπιοι ανειδίκευτοι εργάτες (Altonji & Card, 1991).

Το 2001, ο Card ερεύνησε την επίπτωση των μεταναστευτικών εισροών πάνω στη λογική της αύξησης της προσφοράς εργασίας σε έξι ομάδες επαγγελματιών²³ σε 175 πόλεις των Η.Π.Α.. Η υπόθεση ότι η αγορά εργασίας είναι τετμημένη σε γραμμές επαγγελματιών, όπου οι εργάτες θεωρούνται τέλεια υποκατάστατα όταν απασχολούνται στο ίδιο επάγγελμα, άσχετα από την προέλευση ή το φύλο τους, οδήγησε την ερευνητική διερεύνηση στο συμπέρασμα ότι οι εισροές νέων μεταναστών στις Η.Π.Α. την πενταετία 1985-1990, μείωσαν τα σχετικά ποσοστά απασχόλησης των ντόπιων και των ήδη εγκατεστημένων μεταναστών στις κατηγορίες των ανειδίκευτων επαγγελματιών (laborer and low-skilled service occupations) κατά 1%, και η μείωση αυτή έφτασε το 3% στις πόλεις με υψηλό μεταναστευτικό πληθυσμό (Los Angeles και Miami). Οι σχετικοί μισθοί των ντόπιων εργατών στις παραπάνω κατηγορίες δε σημείωσαν αισθητή μείωση και μόνο στις πόλεις με ισχυρή μεταναστευτική παρουσία η μείωση προσέγγισε το 3%. Εντούτοις ο Card σε προγενέστερη έρευνα (1990) για την αγορά εργασίας του Miami στις Η.Π.Α όπου η άφιξη 125.000 Κουβανών στο λιμάνι Mariel το 1980, μεγέθυνε το εργατικό δυναμικό κατά 7%, κατέδειξε ότι η πόλη του Miami την πενταετία 1980-1985 είχε την ίδια τάση εξέλιξης στους μισθούς και στο ποσοστό ανεργίας συγκρινόμενη με άλλες πόλεις των Η.Π.Α. (Los Angeles, Houston, Atlanta), που δε δέχτηκαν τέτοιες ροές μετανάστευσης.

Το 2003, ο Borjas, σε μια από τις πιο πρόσφατες εμπειρικές προσπάθειες διερεύνησης της επίπτωσης της μετανάστευσης στους μισθούς και στις ευκαιρίες απασχόλησης των ντόπιων εργατών, προχώρησε στον ορισμό των δεξιοτήτων των εργατών όχι μόνο σε όρους εκπαίδευσης αλλά και σε όρους εργασιακής εμπειρίας. Η χρήση ενός τέτοιου διττού ορισμού των δεξιοτήτων και η κατανομή των ντόπιων και μεταναστών σε ομάδες εργατών με βάση τον παραπάνω ορισμό, εμφανίζει έναν ισχυρότερο αρνητικό αντίκτυπο της μετανάστευσης απ' ότι τα μοντέλα που αγνοούν τη συνιστώσα της εργασιακής εμπειρίας.

²³ Οι έξι αυτές κατηγορίες είναι: laborers and low-skilled service workers, operatives and craft workers, clerical workers, sales workers, managers και professional and technical workers.

Η υπόθεση ότι εργάτες με παρόμοια εκπαίδευση αλλά με διαφορετικά επίπεδα εμπειρίας δεν είναι τέλεια υποκατάστατα, οδηγεί στην οικονομετρική εκτίμηση ότι η μεγάλη μεταναστευτική εισροή των δύο τελευταίων δεκαετιών στις Η.Π.Α.²⁴ χειροτέρεψε τις ευκαιρίες απασχόλησης των ντόπιων εργατών. Επίσης, η μεταναστευτική έκρηξη μείωσε το μισθό του μέσου ντόπιου εργαζομένου κατά 3,2%. Η μείωση αυτή ποικίλλει ουσιαστικά ανάμεσα στις ομάδες εργατών που όρισε ο Borjas. Έτσι, ο μισθός έπεσε κατά 8,9% για τους ντόπιους ανειδίκευτους που δεν τελείωσαν το σχολείο (high school dropouts), κατά 4,9% για τους απόφοιτους κολεγίων (college graduates), κατά 2,6% για τους απόφοιτους της βασικής εκπαίδευσης (high school graduates) και έμεινε σχεδόν ανέπαφος στην περίπτωση των ντόπιων εργατών με μέσες δεξιότητες (some college).

Στην αγορά εργασίας της *Γερμανίας*, οι DeNew και Zimmermann (1994) ανακάλυψαν σημαντικά αποτελέσματα υποκατάστασης ανάμεσα στους μετανάστες και στους ντόπιους εργαζόμενους χαμηλών ειδικοτήτων (blue collars) και συμπληρωματικά αποτελέσματα ανάμεσα στους μετανάστες και στους ειδικευμένους εργαζόμενους (white collars) με λιγότερα από είκοσι χρόνια εργασιακής εμπειρίας. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις τους, μια ποσοστιαία αύξηση της απασχόλησης των μεταναστών οδηγεί σε μείωση των απολαβών των ανειδίκευτων εργατών κατά 5,3% και αντιστοίχως αύξηση των μισθών των ειδικευμένων (white collars με λιγότερα από 20 χρόνια εμπειρίας) κατά 3,5%.

Οι Gang και Rivera-Batiz (1994) υποδηλώνουν μικρά αποτελέσματα υποκατάστασης ανάμεσα στους ντόπιους εργαζόμενους και τους «φιλοξενούμενους εργάτες» στη Γερμανία και αμελητέα επίπτωση στους μισθούς. Το μεγαλύτερο αρνητικό αποτέλεσμα που παρατηρείται στους μισθούς των Γερμανών εργατών, προέρχεται από την αύξηση του πληθυσμού των Τούρκων μεταναστών. Μια αύξηση της τάξης του 1% της εισροής Τούρκων μεταναστών, θα έχει ως επίπτωση τη μείωση των ντόπιων μισθών κατά 0,11%.

Η έρευνα του Bauer (1997) εξετάζοντας τις σταυροειδείς ελαστικότητες του Hicks στην συνάρτηση παραγωγής της Γερμανίας, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πολλές ομάδες μεταναστών (σύμφωνα με τις δεξιότητες που κατέχουν) είναι συμπληρωματικοί συντελεστές των ντόπιων. Η υποκατάσταση φαίνεται να λαμβάνει χώρα ανάμεσα στην ομάδα των μεταναστών με ιδιαίτερα υψηλές δεξιότητες (foreign white collars) και τους ντόπιους με χαμηλές δεξιότητες (low-skilled blue collar natives), καθώς και τους ντόπιους που απασχολούνται σε διευθυντικές θέσεις (white collars natives). Υποκατάσταση υπάρχει και ανάμεσα στους ανειδίκευτους μετανάστες (foreign low-skilled blue collar) και στους ντόπιους εργάτες μέσων δεξιοτήτων (high-skilled blue collar natives). Εφόσον, οι μετανάστες είναι κυρίως χαμηλών δεξιοτήτων, τα ντόπια διευθυντικά στελέχη θα επωφεληθούν από την παρουσία των μεταναστών στην γερμανική αγορά εργασίας, ενώ οι εργαζόμενοι με ένα

²⁴ Μεταξύ 1980 και 2000, η μετανάστευση αύξησε την προσφορά του εργατικού δυναμικού κατά 11% (Borjas, 2003).

μέτριο επίπεδο δεξιοτήτων (που αποτελούν την πλειοψηφία του γερμανικού εργατικού δυναμικού) θα χάσουν.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, και τη χρήση των σταυροειδών ελαστικοτήτων κατά Hicks, ο Bauer καταλήγει ότι οι εισροές ανειδίκευτης εργασίας (low-skilled blue collar workers) και εργασίας μέσων δεξιοτήτων (high-skilled blue collar workers) μπορούν να υποκατασταθούν στην παραγωγική διαδικασία. Από την άλλη, οι υψηλά ειδικευμένοι ντόπιοι (διευθυντικά στελέχη) είναι συμπληρωματικοί συντελεστές των blue collars workers, είτε πρόκειται για ανειδίκευτους, είτε πρόκειται για ειδικευμένους (low-skilled blue collar workers- high-skilled blue collar workers). Όσον αφορά τώρα στην επίπτωση στους μισθούς των ντόπιων φαίνεται ότι είναι αμελητέα. Για παράδειγμα, το αποτέλεσμα στους μισθούς των εξειδικευμένων ντόπιων εργαζομένων, μεταφράζεται σε αύξηση 0,20% όταν ο πληθυσμός των ανειδίκευτων μεταναστών αυξηθεί κατά 10%. Ταυτόχρονα, μια τέτοια αύξηση της μεταναστευτικής εισροής οδηγεί σε μείωση των μισθών των ντόπιων εργαζομένων με μέτριες δεξιότητες κατά 0,08%. Αντίθετα, παρατηρούνται μεγαλύτερα αποτελέσματα στους μισθούς των διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων. Δηλαδή, η αύξηση κατά 10% των ανειδίκευτων μεταναστών οδηγεί σε μείωση κατά 2,55% του ημερομισθίου του ανειδίκευτου ξένου εργάτη στη γερμανική αγορά εργασίας.

Η αγορά εργασίας του *Ισραήλ* αποτελεί επίσης, πρόσφορο έδαφος για τη διερεύνηση της μεταναστευτικής επίπτωσης (Friedberg, 2001). Την επταετία 1989-1995 το Ισραήλ δέχτηκε ένα τεράστιο μεταναστευτικό κύμα προερχόμενο κυρίως από την πρώην Σοβιετική Ένωση²⁵. Το κύμα αυτό ανέρχεται στις 610,100 και αύξησε τον πληθυσμό της χώρας κατά 13,6%. Η οικονομική συγκυρία (ύφεση) που επικρατούσε στην ισραηλινή οικονομία κατά το έτος αφετηρία της μεταναστευτικής εισροής φαίνεται να οφείλεται σε άλλους παράγοντες (Ιντιφάντα, Πόλεμος του Κόλπου) και όχι στο μεταναστευτικό φαινόμενο αυτό καθ' αυτό. Ενώ τη δεκαετία του 1980 οι πραγματικοί μισθοί αυξάνονταν, από τις αρχές του 1989 και για μια τριετία γνώρισαν μείωση και στη συνέχεια άρχισαν και πάλι να αυξάνονται (δεκαετία 1990). Η αύξηση της ανεργίας ξεκίνησε στα μέσα του 1988 ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι το 1994 (χρονιά που συνεχιζόταν η μεταναστευτική εισροή) το ποσοστό ανεργίας είχε πέσει σε επίπεδα μικρότερα από αυτά που επικρατούσαν όταν ξεκινούσε η μαζική μετανάστευση. Η επίπτωση της μετανάστευσης στα μακροοικονομικά μεγέθη του Ισραήλ φαίνεται αμελητέα.

Στην επίπτωση της μετανάστευσης στην ισραηλινή αγορά εργασίας τα αποτελέσματα είναι και πάλι αδύναμα. Η Friedberg (2001) ανακαλύπτει ότι υπάρχουν ασθενή στοιχεία που να επιβεβαιώνουν έναν αρνητικό αντίκτυπο της μετανάστευσης στα επίπεδα απασχόλησης των ντόπιων. Όσον αφορά στις αποδοχές του ντόπιου εργατικού πληθυσμού, οι οικονομετρικές εκτιμήσεις ενώ δείχνουν μια ισχυρή αρνητική επίπτωση της μετανάστευσης

²⁵ Πρόκειται για άτομα εβραϊκής καταγωγής που ζούσαν στις πρώην Σοβιετικές δημοκρατίες (κυρίως Ρωσία) και με τη διάλυση της ένωσης μετανάστευσαν μαζικά στο Ισραήλ το οποίο και τα δέχτηκε.

σε ορισμένα επαγγέλματα (occupation-level data), που μεταφράζονται στο γεγονός ότι μια αύξηση κατά 10% στην απασχόληση ενός επαγγέλματος, που οφείλεται στη μετανάστευση, συνδέεται με μείωση κατά 3-6% των πραγματικών ωριαίων αποδοχών των ντόπιων στο συγκεκριμένο επάγγελμα, δε φαίνονται ικανές να επιβεβαιώσουν έναν σαφή αρνητικό αντίκτυπο της μετανάστευσης. Αυτό οφείλεται στην άνιση κατανομή των μεταναστών ανάμεσα στα επαγγέλματα και στα χαρακτηριστικά των επαγγελμάτων στα οποία απασχολούνται. Έτσι, η αρνητική επίπτωση που εμφανίζεται στατιστικά οφείλεται στην απασχόληση των μεταναστών στα επαγγέλματα με τις χαμηλότερες αμοιβές και τους χαμηλότερους ρυθμούς αυξήσεων των αμοιβών (δηλαδή πλήρως ανειδίκεντα επαγγέλματα), και στην εργολαβική απασχόληση (contracting employment).

Ανάλογα συμπεράσματα (περί αμελητέας επίπτωσης της μετανάστευσης) φαίνεται να ισχύουν και σε άλλες χώρες. Ο επαναπατρισμός 900,000 Γάλλων υπηκόων από την Αλγερία το 1962, μέσα στο χρονικό διάστημα του ενός έτους, είχε ελάχιστη επίπτωση στους μισθούς και στην ανεργία των ντόπιων, παρόλο που αύξησε το εργατικό δυναμικό κατά 2% (Hunt, 1992). Στα ίδια συμπεράσματα καταλήγουν και οι Carrington και De Lima (1994) για την Πορτογαλία, όπου η ανεξαρτησία των πρώην αποικιών της στην Αφρική, οδήγησε στην επιστροφή στην χώρα 600.000 πρόσφυγες, που αύξησαν το συνολικό πληθυσμό της χώρας κατά 7%.

Συμπερασματικά, το μεγαλύτερο ποσοστό των εμπειρικών μελετών που είναι καταγεγραμμένες στη διεθνή βιβλιογραφία, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η επίπτωση της μετανάστευσης στους μισθούς είναι είτε αμελητέα, είτε λαμβάνει μια χαμηλή αρνητική τιμή στις ομάδες των ντόπιων εργαζομένων που ανταγωνίζονται με τους μετανάστες. Η επίπτωση στην απασχόληση περιλαμβάνεται σε δύο μόνο έρευνες (Card, 2001 και Borjas, 2003) και η μέτρησή της εμφανίζει μια ασθενή αρνητική τάση. Ο παράγοντας κλειδί και πάλι, είναι η υποκαταστασιμότητα ή συμπληρωματικότητα στην παραγωγική διαδικασία των μεταναστών και των ντόπιων εργατών. Αλλά, ακόμα και στα πλαίσια της εμπειρικής έρευνας, η κατανομή των ντόπιων και ξένων εργατών σε ομάδες με βάση τις δεξιότητές τους, τα επαγγέλματά τους, ή τα χρόνια εργασιακής εμπειρίας αδυνατεί να αποσαφηνίσει με ακρίβεια το ποιος ανταγωνίζεται ποιον και ποιος συμπληρώνει ποιον και να προσεγγίσει την πραγματικότητα. Και φυσικά, αδυνατεί να εξάγει ένα συνολικό αποτέλεσμα. Όλα τα παραπάνω, όπως και η συζήτηση που έγινε στην προηγούμενη παράγραφο για την οικονομετρική εξειδίκευση των μοντέλων, καταδεικνύουν ότι ακόμη και η εμπειρική έρευνα, αδυνατεί να βοηθήσει ώστε να εξαχθεί με ασφάλεια το πραγματικό αποτέλεσμα της μετανάστευσης στους μισθούς και την απασχόληση.

2.3. Επίπτωση στους μισθούς και αφομοίωση.

Η διάκριση των μεταναστών σε νεοεισερχόμενους και παλαιότερους ή ήδη εγκατεστημένους μετανάστες, μεταβάλλει την ένταση της μεταναστευτικής επίπτωσης στους μισθούς των ντόπιων ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών. Στις Η.Π.Α., και στην περίπτωση των ανώτερων διευθυντικών στελεχών (ειδικευμένη εργασία), μια ποσοστιαία αύξηση στο μερίδα του πληθυσμού των νεοεισερχόμενων μεταναστών αυξάνει τους μισθούς των ντόπιων ειδικευμένων εργατών κατά 10,9%, ενώ η αντίστοιχη αύξηση στο μερίδιο των ήδη εγκατεστημένων μεταναστών (ή αυτών που βρίσκονται στην πορεία της αφομοίωσης) αυξάνει τους μισθούς των ντόπιων ειδικευμένων εργατών κατά 7,9% (Orrenius & Zavodny, 2002). Σε κάθε περίπτωση το αποτέλεσμα για τους ντόπιους ειδικευμένους εργάτες είναι θετικό. Χρησιμοποιώντας οι Orrenius & Zavodny τους στατιστικούς μέσους για μια καλύτερη εικόνα των παραπάνω εκτιμήσεων, παρατηρούν ότι οι μέσοι μισθοί των ντόπιων με υψηλές δεξιότητες, αυξάνονται κατά 1,41% από τη συνολική παρουσία των μεταναστών, κατά 1,53% από την παρουσία των νεοεισερχόμενων και κατά 1,11% από την παρουσία παλαιότερων μεταναστών.

Στην περίπτωση της επίπτωσης της μετανάστευσης στους μισθούς των ντόπιων Αμερικανών ανειδίκευτων εργατών, η έρευνα των Orrenius & Zavodny (2002) καταλήγει σε αρνητικά αποτελέσματα. Ο συνολικός πληθυσμός των μεταναστών μειώνει τους μέσους μισθούς των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών κατά 1,14% (-1,14%). Η μείωση που οφείλεται στην παρουσία των νεοεισερχόμενων μεταναστών είναι της τάξης του 0,27% (-0,27) ενώ, η μείωση των μέσων μισθών των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών από την παρουσία μεταναστών προηγούμενων κυμάτων αγγίζει το 0,80% (-0,80%). Και στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιούνται οι στατιστικοί μέσοι. Συνεπώς, η χρονική παρουσία των μεταναστών στην εγχώρια οικονομία και η πορεία της αφομοίωσή τους διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην άμβλυνση ή όξυνση της μεταναστευτικής επίπτωσης στους μισθούς των ντόπιων εργατών.

Οι μετανάστες που μόλις φθάνουν στην χώρα υποδοχής (νεοεισερχόμενοι), συγκρινόμενοι με το σύνολο του πληθυσμού της μεταναστευτική κοινότητας και τον αριθμό των ήδη εγκατεστημένων μεταναστών που βρίσκονται στην διαδικασία αφομοίωσης, φαίνεται να έχουν την μεγαλύτερη επίδραση στους μισθούς των ντόπιων ειδικευμένων εργατών (1,53%), και την μικρότερη επίπτωση στους μισθούς των ντόπιων ανειδίκευτων εργατών (-0,27%). Αυτό μπορεί να οφείλεται στην μικρή υποκαταστασιμότητα που υπάρχει ανάμεσα στους ανειδίκευτους ντόπιους και στους νεοεισερχόμενους μετανάστες. Όσο οι μετανάστες προσαρμόζονται στην αγορά εργασίας και αφομοιώνονται, γίνονται ολοένα και περισσότερο τέλεια υποκατάστατα των ανειδίκευτων ντόπιων και έτσι η επίπτωσή τους στους μισθούς τους αυξάνεται (από 0,27% σε 0,80%).

Επίσης, τα θετικά αποτελέσματα στους μισθούς των ντόπιων ειδικευμένων εργατών, υποδεικνύουν μια σχέση συμπληρωματικότητας ανάμεσα στους δύο αυτούς συντελεστές. Η

πλήρως ανειδίκευτη εργασία των νεοεισερχόμενων μεταναστών, που δεν υποκαθιστά τέλεια τους ντόπιους ανειδίκευτους εργάτες, φαίνεται να συμπληρώνει καλύτερα την ειδικευμένη εργασία, αφού η αύξηση που προκαλείται στους μέσους μισθούς της είναι η μεγαλύτερη (1,53%). Τελικά, η διαδικασία αφομοίωσης αυξάνει τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους ντόπιους και τους μετανάστες, ελαττώνοντας την επίδραση στους μισθούς των ειδικευμένων και αυξάνοντας την επίπτωση στους μισθούς των ανειδίκευτων.

3. ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΟΦΕΛΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

3.1. Η έννοια του πλεονάσματος μετανάστευσης

Τόσο στη θεωρητική, όσο και στην εμπειρική διερεύνηση, η συζήτηση γύρω από το αποτέλεσμα της μετανάστευσης επικεντρώνεται στον αρνητικό αντίκτυπο του φαινομένου, αφενός στους μισθούς και αφετέρου στις ευκαιρίες απασχόλησης του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Το μεταναστευτικό πλεόνασμα έρχεται να αποδείξει ότι η παρουσία των μεταναστών μπορεί να αποβεί ωφέλιμη και για τους ντόπιους και για το σύνολο της οικονομίας της χώρας υποδοχής. Δηλαδή, η μετανάστευση δεν επιφέρει επιπτώσεις μόνο στους μισθούς και στην απασχόληση των ντόπιων, αλλά και στο εισόδημά τους. Πρώτα εξετάζουμε το θεωρητικό πλαίσιο απ' όπου πηγάζει αυτό που αποκαλείται ως μεταναστευτικό πλεόνασμα.

Το απλό υπόδειγμα μετανάστευσης²⁶ υποθέτει ότι μετανάστες και εγχώριοι εργάτες είναι τέλεια υποκατάστατα στην παραγωγή και άρα ο συντελεστής εργασίας είναι ομοιογενής. Υποθέτουμε ότι η τεχνολογία παραγωγής στην χώρα υποδοχής μπορεί να περιγραφεί από μια συνεχή, διπλά παραγωγίσιμη και ομογενή συνάρτηση παραγωγής με δύο εισροές: κεφάλαιο (K) και εργασία (L). Η συνάρτηση παραγωγής είναι: $Q = f(K, L)$

Ο συντελεστής L περιέχει N ντόπιους εργάτες και M μετανάστες και η σχέση που τους συνδέει είναι: $L = N + M$. Οι ντόπιοι κατέχουν ολόκληρο το κεφαλαιακό απόθεμα και αρχικά *η προσφορά του κεφαλαίου είναι τελείως ανελαστική*. Το ίδιο ισχύει και για την προσφορά εργασίας (τελείως ανελαστική). Σε μια ανταγωνιστική αγορά η ικανή και αναγκαία συνθήκη ισορροπίας συνεπάγεται την εξίσωση της τιμής του κάθε συντελεστή με την αξία του οριακού προϊόντος του. Άρα, στην ισορροπία ο μισθός ισούται με την αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας ($w_0 = f_L(K, N)$). Αυτή είναι η αρχική ισορροπία πριν την είσοδο των μεταναστών. Επειδή, η συνάρτηση παραγωγής είναι μια ομογενής συνάρτηση πρώτου βαθμού, δηλαδή με σταθερές αποδόσεις κλίμακας, μπορούμε να εφαρμόσουμε το θεώρημα του Euler και να υποστηρίξουμε ότι το προϊόν διανέμεται εξ' ολοκλήρου στους συντελεστές που συμμετέχουν στην παραγωγή του²⁷. Έτσι, ισχύει:

$$Q_N = r_0 K + w_0 L$$

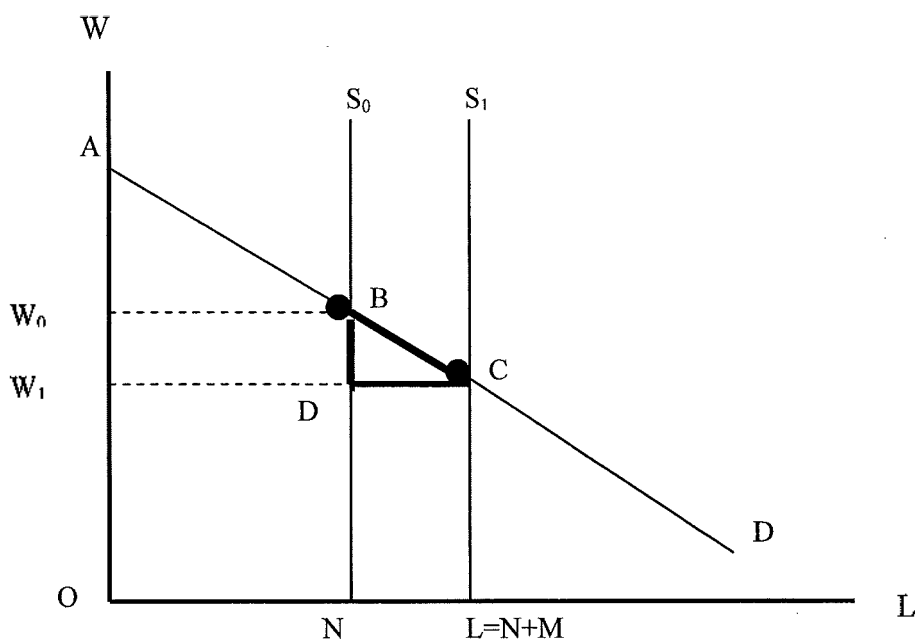
Όπου: Q_N = το παραγόμενο προϊόν από τους ντόπιους πριν από την είσοδο των μεταναστών.

Η μεταναστευτική εισροή αυξάνει την προσφορά εργασίας και μετατοπίζει την καμπύλη προσφοράς της εργασίας προς τα δεξιά. Η επίπτωση της μετανάστευσης σε μια τέτοια αγορά εργασίας απεικονίζεται στο σχήμα 3.

²⁶ Η ανάλυσή μας ακολουθεί αυτήν του Borjas (1999, 2003).

²⁷ Αυτή είναι και η επιτομή του νεοκλασικού υποδείγματος, που έχει επικριθεί σφοδρότατα όλο αυτά τα χρόνια της επικράτησης αυτής της στατικής και υπεραπλουστευτικής προσέγγισης σε ένα αμιγώς κοινωνικό ζήτημα, που είναι η διανομή του προϊόντος.

Σχήμα 3: Το πλεόνασμα της μετανάστευσης

Η καμπύλη ζήτησης εργασίας γνωρίζουμε ότι προκύπτει από τη γραμμή της αξίας του οριακού προϊόντος της εργασίας (f_L). Η περιοχή κάτω από την καμπύλη ζήτησης δίνει το συνολικό προϊόν της εργασίας. Επειδή έχουμε υποθέσει ότι το κεφάλαιο είναι σταθερό η περιοχή αυτή, μας δίνει και το συνολικό προϊόν της οικονομίας. Άρα, η αξία του εθνικού εισοδήματος που προέρχεται από τους ντόπιους (πριν την είσοδο των μεταναστών), δίνεται από το εμβαδόν του τραpezίου ABNO. Με την είσοδο M μεταναστών, η καμπύλη προσφοράς μετατοπίζεται προς τα δεξιά από S_0 σε S_1 , και ο αγοραίος μισθός μειώνεται σε w_1 . Το εθνικό εισόδημα τώρα δίνεται από την περιοχή κάτω από το τραπέζιο ACLO. Μέρος της αύξησης του συνολικού εισοδήματος διανέμεται στους μετανάστες, οι απολαβές των οποίων δίνονται από το ορθογώνιο DCLN. Η αύξηση του εισοδήματος που προέρχεται από την μετανάστευση αλλά προστίθεται σ' αυτό των ντόπιων, δίνεται από το τρίγωνο BCD. Αυτό είναι το λεγόμενο πλεόνασμα της μετανάστευσης (immigration surplus).

Ο μαθηματικός υπολογισμός του πλεονάσματος αυτού, δίνεται από το εμβαδόν του τριγώνου BCD. Άρα έχουμε:

$$\text{Πλεόνασμα Μετανάστευσης} = \frac{1}{2} \cdot (w_0 - w_1) \cdot (L - N) = \frac{1}{2} \cdot (w_0 - w_1) \cdot M \text{ (αφού } L=N+M)$$

Σε όρους εθνικού εισοδήματος, το πλεόνασμα της μετανάστευσης δίνεται από τη σχέση:

$$\frac{\Delta Q_N}{Q} = -\frac{1}{2} \alpha_L \varepsilon_{LL} m^2,$$

όπου, α_L είναι το μερίδιο της εργασίας στο συνολικό εισόδημα ($\alpha_L = wL/Q$), ε_{LL} είναι η ελαστικότητα ζήτησης της εργασίας ως προς την τιμή και m^2 είναι το ποσοστό των μεταναστών στο εργατικό δυναμικό.

Από την παραπάνω σχέση προκύπτει ότι το πλεόνασμα της μετανάστευσης είναι ανάλογο του συντελεστή ε_{LL} , δηλαδή ανάλογο της ευαισθησίας της εργασίας ως προς τις μεταβολές του μισθού. Αυτό σημαίνει ότι το οικονομικό όφελος από την μετανάστευση συνδέεται με τη μείωση των μισθών στην εγχώρια αγορά εργασίας²⁸. Αν η αύξηση της προσφοράς εργασίας μειώσει αισθητά το ύψος του μισθού, το κέρδος για το σύνολο της οικονομίας της χώρας υποδοχής από τη μετανάστευση αυξάνεται σημαντικά. Στην πραγματικότητα, η μετανάστευση αναδιανέμει μέρος του εθνικού εισοδήματος από την εργασία προς το κεφάλαιο. Μπορεί οι ντόπιοι να έχουν χαμηλότερες αποδοχές, μετά την έλευση των μεταναστών, αλλά οι απώλειες αυτές είναι το αντιστάθμισμα για την αύξηση του εισοδήματος που απολαμβάνουν οι ντόπιες επιχειρήσεις και το εγχώριο κεφάλαιο στο σύνολό του.

Στο μοντέλο που μελετήσαμε υποθέσαμε ότι το κεφαλαιακό απόθεμα είναι σταθερό και άρα η προσφορά του τελείως ανελαστική. Τι συμβαίνει όταν η προσφορά κεφαλαίου είναι τελείως ελαστική; Στην περίπτωση αυτή το μεταναστευτικό πλεόνασμα είναι μηδενικό²⁹. Η μετανάστευση δεν επηρεάζει ούτε την τιμή του συντελεστή εργασία, ούτε την απόδοση του κεφαλαίου, και οι ντόπιοι (τόσο οι κάτοχοι του συντελεστή εργασία, όσο και οι κάτοχοι του συντελεστή κεφαλαίου) ούτε κερδίζουν, ούτε χάνουν.

Η περίπτωση της ομοιογένειας του συντελεστή εργασία κρίνεται υπεραπλουστευτική, οπότε η διερεύνηση του μεταναστευτικού πλεονάσματος μέσω της διάκρισης μεταξύ ανειδίκευτης (L_U) και ειδικευμένης εργασίας (L_S) γίνεται απαραίτητη. Σε ένα μοντέλο με *ετερογενή εργασία* και *πλήρως ελαστική προσφορά κεφαλαίου*, το πλεόνασμα της μετανάστευσης είναι θετικό σε κάθε περίπτωση που η κατανομή των δεξιοτήτων ανάμεσα στις δύο ομάδες είναι διαφορετική ($\beta \neq b$) και μηδέν όταν είναι η ίδια ($\beta = b$). Όταν η προσφορά κεφαλαίου είναι πλήρως ελαστική³⁰, τα οικονομικά οφέλη από τη μετανάστευση πηγάζουν από τη σχετική διαφορετικότητα των μεταναστών και των ντόπιων και το μεταναστευτικό πλεόνασμα μεγιστοποιείται όταν το εγχώριο εργατικό δυναμικό είναι εξ'

²⁸ Αν η καμπύλη ζήτησης της εργασίας είναι τελείως ελαστική, οπότε το ύψος του μισθού παραμένει σταθερό, οι μετανάστες θα πληρώνονταν ολόκληρη την αξία του οριακού τους προϊόντος και οι ντόπιοι δεν θα κέρδιζαν τίποτα από τη μετανάστευση.

²⁹ Για το υποθετικό αυτό σενάριο βλέπε Borjas George J.: "The Economic Analysis of Immigration"

³⁰ Σε αντίθεση με την περίπτωση της ελαστικής προσφοράς κεφαλαίου που συνεπάγεται μηδενικά κέρδη για την οικονομία, η εξειδίκευση του μοντέλου και η διάκριση ειδικευμένης και ανειδίκευτης εργασίας δείχνει ότι η συνολική οικονομία ωφελείται, αρκεί να διαφέρει η κατανομή των ειδικοτήτων ανάμεσα στο ντόπιο εργατικό δυναμικό και στους μετανάστες.

ολοκλήρου ειδικευμένο και το σύνολο των μεταναστών είναι εξ' ολοκλήρου ανειδίκευτο ή το αντίστροφο.

Στην περίπτωση που η *προσφορά κεφαλαίου είναι ανελαστική και η εργασία ετερογενής*, το μεταναστευτικό πλεόνασμα εξακολουθεί να υφίσταται, ακόμη και όταν οι μετανάστες και οι ντόπιοι εργάτες έχουν σχετικά τις ίδιες δεξιότητες, και ένα μέρος από αυτό μεταφέρεται στο εγχώριο εργατικό δυναμικό. Το πλεόνασμα αυτό μεγιστοποιείται όταν η μεταναστευτική εισροή είναι εξειδικευμένη. Το μεταναστευτικό πλεόνασμα είναι μεγαλύτερο στην περίπτωση σταθερού κεφαλαίου, σε σχέση με την περίπτωση της πλήρους ελαστικής προσφοράς του. Τα συμπεράσματα αυτά θα αναπτυχθούν διεξοδικά στην παράγραφο που ακολουθεί

3.2. Συμπληρωματικότητα και μεταναστευτικό πλεόνασμα

Η θεωρητική προσέγγιση της προηγούμενης παραγράφου έδειξε ότι παρόλο που το μεταναστευτικό πλεόνασμα προκύπτει (είναι θετικό για τους ντόπιους) από την πτώση του εγχώριου αγοραίου μισθού, το αντιστάθμισμα για την κίνηση αυτή είναι η αύξηση της απόδοσης του κεφαλαίου και η αύξηση του εισοδήματος των κατόχων των μέσων παραγωγής. Ο νέος μειωμένος αγοραίος μισθός, που ισούται με την παραγωγικότητα του τελευταίου μετανάστη που απασχολείται, δηλώνει ότι οι μετανάστες αυξάνουν περισσότερο το εθνικό εισόδημα απ' ό,τι κοστίζει η απασχόλησή τους. Η είσοδος των μεταναστών στην εγχώρια οικονομία, μετατοπίζει την καμπύλη προσφοράς της εργασίας και κατά συνέπεια μειώνει τον αγοραίο μισθό. Το εθνικό προϊόν όμως αυξάνεται. Μέρος της αύξησης αυτής, διανέμεται στους μετανάστες, ενώ το υπόλοιπο του μεταναστευτικού πλεονάσματος πηγαίνει στους ντόπιους. Το πλεόνασμα δημιουργείται επειδή οι ντόπιοι κατέχουν όλο το κεφάλαιο και η πρόσθετη εργασία αυξάνει την απόδοση σε αυτό το σταθερό απόθεμα κεφαλαίου. Το συνολικό όφελος για την οικονομία έχει προσεγγιστεί εμπειρικά και στην περίπτωση της αμερικανικής οικονομίας³¹ κυμαίνεται από 7 μέχρι 25 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως (Borjas, 1995).

Σημαντικής σημασίας για το μέγεθος του μεταναστευτικού πλεονάσματος είναι το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου και οι δεξιότητες του ντόπιου και του μεταναστευτικού πληθυσμού και οι σχέσεις συμπληρωματικότητας που τους συνδέουν. Το μεταναστευτικό πλεόνασμα αυξάνεται όταν η μεταναστευτική εισροή συμπληρώνει τις εγχώριες εισροές στην παραγωγική διαδικασία, και το μεταναστευτικό πλεόνασμα μεγιστοποιείται όταν το μεταναστευτικό κύμα είναι εξ' ολοκλήρου ειδικευμένο (Borjas, 1995, 1999). Που οφείλεται αυτό;

³¹ Ο Hamermesh (1993) και ο Borjas (1995) υπολογίζουν την ελαστικότητα της εργασίας ως προς τους μισθούς στο -0,3 για τις Η.Π.Α., γεγονός που υποδηλώνει ότι μια αύξηση του εργατικού δυναμικού κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες μειώνει το μισθό της εργασίας κατά 3%. Το ποσοστό των μεταναστών στο εργατικό δυναμικό των Η.Π.Α. αγγίζει το 10% και άρα το μεταναστευτικό πλεόνασμα που προκύπτει είναι της τάξης του 0,1% του ΑΕΠ των Η.Π.Α..

Το μεταναστευτικό πλεόνασμα προκύπτει εξαιτίας και σχέσεων συμπληρωματικότητας που εμφανίζονται ανάμεσα στους μετανάστες και στο εγχώριο κεφάλαιο (Borjas, 1995). Το κεφάλαιο και η ειδικευμένη εργασία είναι συμπληρωματικοί συντελεστές στην παραγωγική διαδικασία. Συνεπώς, ένα εξειδικευμένο κύμα μεταναστών δημιουργεί μεγαλύτερο μεταναστευτικό πλεόνασμα εξαιτίας της σχέσης αυτής. Ακόμη, η εξειδικευμένη εργασία, ως συντελεστής της παραγωγής, εμφανίζει μεγαλύτερο βαθμό συμπληρωματικότητας ως προς τις άλλες εισροές της παραγωγής, σε σχέση με την ανειδίκευτη εργασία (Borjas, 1995). Επειδή η συμπληρωματικότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη δημιουργία του μεταναστευτικού πλεονάσματος, η εισροή ειδικευμένων μεταναστών πρέπει να αποτελεί τη βάση μιας μεταναστευτικής πολιτικής, που στοχεύει στην απόκτηση των μεγαλύτερων οικονομικών οφελών για τη χώρα υποδοχής.

Η ειδικευμένη εργασία συμπληρώνει τόσο το κεφάλαιο, όσο και την ανειδίκευτη εργασία. Φαίνεται όμως, ότι οι συμπληρωματικές σχέσεις κεφαλαίου και ειδικευμένης εργασίας είναι περισσότερο σημαντικές. Αυτό μπορεί να οφείλεται και στις εξωτερικότητες (external effects) που προκαλεί η εξειδικευμένη μετανάστευση, αφού καινοτομίες και νέες τεχνικές που φέρουν οι μετανάστες μπορεί να ωθήσουν το κεφάλαιο στην υιοθέτηση νέων τεχνολογιών. Η έρευνα του Borjas (1995) δείχνει ότι ακόμα και όταν το εγχώριο εργατικό δυναμικό είναι κατά 75% εξειδικευμένο, το μεταναστευτικό πλεόνασμα είναι μεγαλύτερο όταν εισέρχονται στην αγορά εργασίας ειδικευμένοι μετανάστες (28 δισεκατομμύρια δολάρια, έναντι 22,4 όταν οι μετανάστες είναι ανειδίκευτοι). Η διαφορά αυτή εκτινάσσεται όταν υποθεθεί ότι το 50% του εγχώριου εργατικού δυναμικού είναι αρχικά ειδικευμένο (47,3 δισεκατομμύρια δολάρια, έναντι 14 όταν εισέρχονται ανειδίκευτοι μετανάστες). Αυτό επιβεβαιώνει την πρόταση ότι το μεταναστευτικό πλεόνασμα επηρεάζεται μάλλον περισσότερο από τη σχέση συμπληρωματικότητας της εργασίας και του κεφαλαίου και όχι από τη συμπληρωματικότητα ειδικευμένης και ανειδίκευτης εργασίας.

3.3. Κινητικότητα της εργασίας

Τα οικονομικά οφέλη της μετανάστευσης προκύπτουν και από το γεγονός ότι η μετανάστευση λειτουργεί και ως μηχανισμός εξισορρόπησης της αγοράς εργασίας. Γενικά, οι εργαζόμενοι αποκρίνονται στις περιφερειακές ή εθνικές διαφορές στις οικονομικές ευκαιρίες και μεταναστεύουν. Αυτές οι ροές εργασίας, βελτιώνουν την αποδοτικότητα της αγοράς εργασίας. Προφανώς η μετανάστευση «λιπαίνει την αγορά εργασίας» με την αύξηση της κινητικότητας της εργασίας³².

Η αποτελεσματικότητα της αγοράς εργασίας, απαιτεί την εξίσωση της αξίας του οριακού προϊόντος των εργαζομένων στις διάφορες αγορές εργασίας, είτε αυτές είναι τοπικές,

³² Borjas George J.: "Does Immigration Grease the Wheels of the Labor Market?", *Brookings Papers on Economic Activity*, Vno 1, 2001, pp 69-119

είτε αυτές είναι περιφερειακές, είτε αυτές είναι εθνικές. Η έλλειψη της γεωγραφικής κινητικότητας της εργασίας, ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τις μισθολογικές διαφορές σε μια οικονομία. Η μετανάστευση από την άλλη, βελτιώνει την ποιότητα της αντιστοίχισης εργατών και επιχειρήσεων (Borjas, 2003), και οδηγεί σε μια πιο αποδοτική και ορθολογική οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας.

Η αύξηση της αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας της αγοράς εργασίας, μέσω του μηχανισμού της μετανάστευσης, αυξάνει και τα συνολικά οφέλη για την οικονομία. Το κέρδος από την αύξηση της αποδοτικότητας, επιφέρει στους ντόπιους των Η.Π.Α. περί τα 5 με 10 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως, σύμφωνα με την έρευνα του Borjas (2001). Η μισθολογική σύγκλιση που επέρχεται αυξάνει την αποδοτικότητα της αγοράς εργασίας. Το κέρδος από την αύξηση αυτή είναι μεγαλύτερο, όσο μεγαλύτερο είναι το μισθολογικό χάσμα στην προμεταναστευτική περίοδο, και όσο πιο ορθολογική (μεγιστοποίηση εισοδήματος) είναι η επιλογή της εγκατάστασης του νέου μετανάστη (Borjas, 2001). Το κέρδος αυτό, ή διαφορετικά το οικονομικό αυτό όφελος, που απευθύνεται στους ντόπιους, έρχεται να συμπληρώσει και να επεκτείνει το ήδη υπάρχον όφελος που προκύπτει από το μεταναστευτικό πλεόνασμα.

Η ύπαρξη μισθολογικών διαφορών στις διάφορες πόλεις και περιφέρειες μιας χώρας υποδοχής είναι δεδομένη. Πολλοί εργάτες, απασχολούνται σε περιοχές όπου το οριακό προϊόν τους δεν μεγιστοποιείται. Για τους περισσότερους ντόπιους όμως, η απόφαση της εσωτερικής μετανάστευσης είναι μια δύσκολη απόφαση και καλύτερα, μια απόφαση με υψηλό κόστος³³. Οι μισθολογικές διαφορές έτσι, αποτυγχάνουν να κινητοποιήσουν τους ντόπιους να μεταναστεύσουν, καθώς στην απόφασή τους συμπεριλαμβάνεται ένα κόστος που μπορεί να αντισταθμίσει ως ένα βαθμό τα αναμενόμενα οφέλη. Από την άλλη, οι μετανάστες έχουν ήδη συμπεριλάβει και αποδεχτεί στην απόφασή τους το μεταναστευτικό κόστος. Δηλαδή, έχουν επιλέξει να επιβαρυνθούν το σταθερό κόστος της γεωγραφικής κίνησης. Μόλις αναληφθεί αυτό το σταθερό κόστος, κοστίζει ελάχιστα περισσότερο να επιλέξει ένας μετανάστης σε πιο προορισμό στη χώρα υποδοχής θα εγκατασταθεί. Το επιπρόσθετο κόστος της μετακίνησής του μέσα στην χώρα υποδοχής είναι αρκετά μικρότερο, συγκρινόμενο με αυτό του ντόπιου, μπροστά στο κόστος που έχει ήδη αναλάβει.

Αν η συμπεριφορά του μετανάστη διακρίνεται από μια μεγιστοποιητική αντίληψη για το εισόδημά του, τότε θα επιλέξει να εγκατασταθεί στην περιοχή με τις μεγαλύτερες εισοδηματικές ευκαιρίες γι' αυτόν. Ή μπορεί ευκολότερα να μετακινηθεί σ' αυτές συγκριτικά με τους ντόπιους. Έτσι, η μετανάστευση βοηθά στην εξίσωση των οικονομικών ευκαιριών μέσα στις περιφέρειες ή στις πόλεις μιας χώρας υποδοχής, στη μισθολογική σύγκλιση και

³³ Το γεγονός ότι οι ντόπιοι δεν παίρνουν εύκολα την απόφαση να μετακινηθούν σε μια άλλη περιοχή της χώρας υποδοχής, δεν οφείλεται μόνο στο υψηλό κόστος της μετανάστευσης αλλά και σε άλλους κοινωνικοοικονομικούς λόγους, όπως η ιδιοκατοίκηση, οι οικογενειακοί δεσμοί κτλ. Εμείς εδώ λαμβάνουμε υπόψη τον καθαρά οικονομικό λόγο, που είναι τα διάφορα κόστη που συνδέονται με τη μεταναστευτική απόφαση.

συνεισφέρει στην εθνική οικονομία, καθώς μπορεί να οδηγήσει την αγορά εργασίας σε μια πιο αποδοτική κατανομή των πόρων.

Αποδεικνύεται ότι οι μετανάστες αποτελούν μια ευέλικτη ομάδα εργαζομένων, που ανταποκρίνονται πιο άμεσα στις οικονομικές ευκαιρίες που προκύπτουν μέσα από τις περιφερειακές ή εθνικές διαφορές (Barro & Sala-i-Martin, 1991, 1992- Blanchard & Katz, 1992). Οι νέοι μετανάστες είναι περισσότερο πιθανό να εγκατασταθούν στις περιοχές εκείνες που προσφέρουν τους υψηλότερους μισθούς για τα προσόντα που διαθέτουν (Boijas, 2001). Επίσης, η μισθολογική σύγκλιση ανάμεσα σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές είναι γρηγορότερη σε περιόδους υψηλής μετανάστευσης (Boijas, 2001).

Στην κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να κινηθεί και το κεφάλαιο. Οι ροές κεφαλαίου προς συγκεκριμένες περιοχές μιας χώρας, θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην εξισορρόπηση της εθνικής οικονομίας. Βραχυπρόθεσμα όμως, η μετακίνηση του φυσικού κεφαλαίου (είτε εγκαταστάσεις, είτε εξοπλισμός) είναι ιδιαίτερα ακριβή διαδικασία. Κατά συνέπεια, η μεταβολή του κεφαλαιακού αποθέματος θα εξαρτηθεί κατά ένα μεγάλο μέρος από τη νέα επένδυση, μια διαδικασία που είναι βαθμιαία και μπορεί να πάρει πολλά χρόνια. Επομένως, οι μετανάστες μπορούν πιο άμεσα και πιο φθηνά να διεκπεραιώσουν αυτή την διαδικασία. Πρέπει να τονίσουμε ότι αναφερόμαστε κυρίως στους νεοεισερχόμενους μετανάστες, καθώς οι παλαιότεροι αφομοιώνονται και εγκλωβίζονται όπως οι ντόπιοι σε μια συγκεκριμένη περιοχή.

Συμπερασματικά, η μετανάστευση αυξάνει τα οικονομικά οφέλη για τους ντόπιους μέσω δύο διακριτών διαδικασιών. Πρώτον, αυξάνει το εθνικό εισόδημα, όπως είπαμε, με το παραδοσιακό μεταναστευτικό πλεόνασμα. Δεύτερον, οι μετανάστες μειώνουν το μισθολογικό χάσμα ανάμεσα στις διάφορες περιοχές της χώρας υποδοχής. Εξισορροπούν τα οριακά προϊόντα στις διάφορες περιφέρειες, μεγιστοποιούν την αύξηση στο ΑΕΠ που αντιστοιχεί στους ντόπιους, και μειώνουν τον όγκο των δαπανών μετανάστευσης, οι οποίες βαρύνουν τους ντόπιους. Η συγκέντρωση των μεταναστών στις υψηλόμισθες περιοχές, συνεπάγεται ότι ολόένα και λιγότεροι ντόπιοι πρέπει να κινηθούν στις περιοχές αυτές, μειώνοντας έτσι το επίπεδο δαπανών της εσωτερικής μετανάστευσης και αυξάνοντας το καθαρό εισόδημα που αντιστοιχεί στους ίδιους.

3.4. Μετανάστευση και Μεγέθυνση

Η σχέση μετανάστευσης και μεγέθυνσης μπορεί να ανιχνευθεί μέσα από το τροποποιημένο μοντέλο μεγέθυνσης του Solow (1956)³⁴. Σε ένα τέτοιο μοντέλο η παραγωγή είναι συνάρτηση της εργασίας και του ανθρώπινου κεφαλαίου, που χαρακτηρίζονται από κινητικότητα και του φυσικού κεφαλαίου που είναι εγκατεστημένο στη χώρα υποδοχής και

³⁴ Για περισσότερα βλέπε: «Friedberg Rachel M., Hunt Jennifer: "The Impact of Immigrants on Host Country Wages, Employment and Growth"», στο: *Journal of Economic Perspectives* Vol. 9, No. 2, σελ. 39

είναι σταθερό. Υποθέτοντας ότι η χώρα υποδοχής είναι μια ανοιχτή οικονομία, τότε αυτή η χώρα θα πρέπει να έχει ένα υψηλό λόγο φυσικού κεφαλαίου προς εργασία, γεγονός που υποδηλώνει ότι έχει και υψηλούς μισθούς ώστε να αποτελεί πόλο έλξης για τους μετανάστες. Οι μετανάστες δε φέρνουν μαζί τους φυσικό κεφάλαιο αλλά μόνο ανθρώπινο κεφάλαιο. Αν ο λόγος φυσικού προς ανθρώπινου κεφαλαίου είναι υψηλός, τότε ολοένα και περισσότεροι μετανάστες με υψηλό απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου θα επιλέγουν αυτή τη χώρα.

Η επίπτωση της μετανάστευσης σε ένα τέτοιο μοντέλο εξαρτάται από το πόσο ανθρώπινο κεφάλαιο φέρνουν μαζί τους οι μετανάστες και από το κατά πόσο μπορεί αυτό να αντισταθμίσει την πτώση του λόγου φυσικού κεφαλαίου προς εργασία στη χώρα υποδοχής. Αν οι μετανάστες φέρνουν σχετικά μικρές ποσότητες ανθρώπινου κεφαλαίου, τότε η πληθυσμιακή αύξηση που προκαλούν μπορεί να επιβραδύνει την κατά κεφαλή μεγέθυνση της οικονομίας. Αντιθέτως, αν τα επίπεδα του ανθρώπινου κεφαλαίου που συνεισφέρουν οι μετανάστες στην οικονομία της χώρας υποδοχής είναι μεγαλύτερα από αυτά των ντόπιων (κατά ένα συγκεκριμένο ποσοστό), τότε η μετανάστευση επιταχύνει τη διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης.

Το προηγούμενο μοντέλο υποθέτει σταθερές αποδόσεις κλίμακας στη συνάρτηση παραγωγής. Όταν επικρατούν αύξουσες αποδόσεις κλίμακας στην παραγωγική διαδικασία ή αυτές προκαλούνται από καινοτομίες ή νέες τεχνικές που φέρνουν μαζί τους οι μετανάστες, τότε συμβάλλουν στη μεγέθυνση της οικονομίας της χώρας υποδοχής, αφού δεν αυξάνουν μόνο το ποσοτήτα του συντελεστή εργασία αλλά και την απόδοσή του. Επιπρόσθετα, αυξάνουν και την απόδοση του κεφαλαίου, αφού οι νέες τεχνολογίες συνδυάζονται με την αύξηση της αποδοτικότητας του κεφαλαίου. Η σύνδεση μετανάστευσης και μεγέθυνσης είναι πιθανό να οφείλεται και σε συγκεκριμένες συνθήκες που ισχύουν στην οικονομία της χώρας υποδοχής, κατά την άφιξη του μεταναστευτικού κύματος (Friedberg και Hunt, 1995).

Η εμπειρική έρευνα των Barro και Sala-i-Martin (1992) αποκαλύπτει ότι μια ποσοστιαία αύξηση του ποσοστού της καθαρής μετανάστευσης στην οικονομία των Η.Π.Α., συνδέεται με μια αύξηση του ρυθμού μεγέθυνσης του ΑΕΠ κατά 0,1%. Πάντως, όπως και στην επίπτωση της μετανάστευσης στα προϊόντα της αγοράς εργασίας, η ευεργετική επίδραση της μετανάστευσης στο ρυθμό μεγέθυνσης μιας οικονομίας, εξαρτάται από τη σχετική κατανομή του αποθέματος του ανθρώπινου κεφαλαίου των μεταναστών σε σχέση με αυτή των ντόπιων. Τέλος, οι μετανάστες που εμφανίζουν υψηλά επίπεδα παραγωγικότητας και προσαρμόζονται (αφομοιώνονται) γρήγορα στην αγορά εργασίας, συνεισφέρουν σημαντικά στην οικονομική μεγέθυνση της οικονομίας της χώρας υποδοχής (Borjas, 1994).

4. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗΣ

4.1. Ορισμός και έννοια της οικονομικής αφομοίωσης

Η οικονομική έννοια της αφομοίωσης, συνεπάγεται την ικανότητα των μεταναστών εργατών να ανταγωνίζονται τους εγχώριους εργάτες για την απόκτηση των ίδιων θέσεων εργασίας με τις ίδιες απολαβές, για την ίδια ποιοτικά προσφερόμενη εργασία (Zimmermann, 2004). Ένας εναλλακτικός ορισμός, συνδέει την οικονομική αφομοίωση με το ποσοστό της μισθολογικής σύγκλισης μεταξύ μεταναστών και ντόπιων εργατών στη χώρα υποδοχής (Chiswick, 1978). Οι LaLonde και Topel (1992) από την άλλη, βλέπουν τη διαδικασία της αφομοίωσης αποκλειστικά μέσα στον μεταναστευτικό πληθυσμό και θεωρούν ότι η αφομοίωση λαμβάνει χώρα όταν ανάμεσα σε δύο «ισοδύναμους» μετανάστες αυτός με τα περισσότερα χρόνια παραμονής στη χώρα υποδοχής κερδίζει και περισσότερα χρήματα σε σχέση με τον άλλο. Δηλαδή, βλέπουν την αφομοίωση ως συνάρτηση της μεταβλητής του χρόνου παραμονής, και της μεταβλητής του μισθού του μετανάστη.

Πέρα από τον τεχνικό ορισμό της αφομοίωσης, μπορούμε να διακρίνουμε μερικούς βασικούς παράγοντες που προσδιορίζουν το βαθμό αφομοίωσης του μετανάστη στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής. Ο βαθμός αφομοίωσης επηρεάζεται από τα προσωπικά χαρακτηριστικά και κίνητρα του μετανάστη, από το βαθμό οικονομικής ανάπτυξης της χώρας προέλευσης, τα κίνητρα της μετανάστευσης, τη διάρκεια της μετανάστευσης και τη γνώση της γλώσσας και άλλων παραμέτρων της χώρας υποδοχής. Όλα τα παραπάνω συνδέονται με τη δυνατότητα μεταβίβασης και αξιοποίησης του ανθρώπινου κεφαλαίου που διαθέτει ο μετανάστης. Σημείο κλειδί της οικονομικής θεωρίας της αφομοίωσης είναι η *διεθνής δυνατότητα μεταβίβασης του ανθρώπινου κεφαλαίου* (international transferability of human capital).

Το ανθρώπινο κεφάλαιο που αποκτά ένας εργάτης στην πατρίδα του, δε μπορεί να μεταφερθεί εξ' ολοκλήρου στη χώρα προορισμού, όταν αυτός επιλέγει να μεταναστεύσει. Το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου ενός μετανάστη δεν είναι πλήρως μεταβιβάσιμο στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας της χώρας υποδοχής. Υπάρχει μια αναμενόμενη αρνητική σχέση μεταξύ της δυνατότητας μεταβίβασης του ανθρώπινου κεφαλαίου και του αρχικού μισθολογικού χάσματος που υπάρχει ανάμεσα στις αποδοχές των μεταναστών και των ντόπιων εργατών (Zimmermann, 2004). Όσο χαμηλότερη η διεθνής δυνατότητα μεταβίβασης του ανθρώπινου κεφαλαίου, τόσο υψηλότερη είναι η απόκλιση αυτή. Καθώς όμως αυξάνεται ο χρόνος παρουσίας στη χώρα υποδοχής, οι μετανάστες επενδύουν στην απόκτηση δεξιοτήτων που αντιστοιχούν στις ανάγκες της αγοράς εργασίας της χώρας υποδοχής και επίσης, προσαρμόζουν το απόθεμα κεφαλαίου που έχουν αποκτήσει στη χώρα προέλευσης. Επομένως, το ανθρώπινο κεφάλαιο των μεταναστών αυξάνεται σχετικά γρηγορότερα από το ανθρώπινο κεφάλαιο των ντόπιων με αποτέλεσμα να εμφανίζεται κάποια σύγκλιση των

αποδοχών στη μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη περίοδο³⁵. Γι' αυτό, παλαιότερες γενεές μεταναστών αποκομίζουν περισσότερα οφέλη από τις νεότερες και σε μερικές περιπτώσεις από και τους ντόπιους εργάτες.

Η έκταση της δυνατότητας μεταβίβασης του ανθρώπινου κεφαλαίου μεταξύ δύο χωρών εξαρτάται από την ομοιότητα της χώρας αποστολής και υποδοχής σε σχέση με τη γλώσσα, τον πολιτισμό, τη δομή της αγοράς εργασίας, το θεσμικό περιβάλλον και την οικονομική ανάπτυξη. Υπάρχει σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ εισοδημάτων στη χώρα υποδοχής και κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας προέλευσης (Borjas, 2003). Για παράδειγμα, οι δεξιότητες που αποκτώνται στις προηγμένες, εκβιομηχανισμένες οικονομίες, μπορούν να μεταφερθούν πιο εύκολα σε μια οικονομικά ανεπτυγμένη αγορά εργασίας. Οι βιομηχανικές δομές των προηγμένων οικονομιών και οι τύποι των δεξιοτήτων που αμείβονται από τις επιχειρήσεις σ' αυτές τις αγορές εργασίας, μοιάζουν σε σημαντικό βαθμό μεταξύ τους. Όσο πιο παρόμοιες είναι δύο χώρες, όσον αφορά στην γλώσσα (καθώς και σε άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά) και το στάδιο οικονομικής ανάπτυξης, τόσο πιο χαμηλό θα είναι το αρχικό μειονέκτημα αποδοχών των μεταναστών έναντι των ντόπιων (Zimmermann, 2000).

Επίσης, ένας σημαντικός καθοριστικός παράγοντας της δυνατότητας μεταβίβασης του ανθρώπινου δυναμικού μπορεί να βρεθεί στα μεταναστευτικά κίνητρα. Εδώ, μπορούμε αλλά να διακρίνουμε μεταξύ του οικονομικού και του μη-οικονομικού μετανάστη. Η απόφαση των οικονομικών μεταναστών να κινηθούν προς μια άλλη χώρα μπορεί να περιγραφεί όπως είπαμε, από μια συνάρτηση μεγιστοποίησης του εισοδήματος του μετανάστη, υπό τον περιορισμό του μεταναστευτικού κόστους. Στην απόφασή τους για μεγιστοποίηση της συνάρτησης αυτής, οι οικονομικοί μετανάστες μπορεί να έχουν ήδη επενδύσει στην απόκτηση δεξιοτήτων (και ανθρώπινου κεφαλαίου γενικότερα) που ταιριάζουν στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής εκ των προτέρων, αυξάνοντας έτσι, τη δυνατότητα μεταβίβασης του αποθέματος ανθρώπινου κεφαλαίου τους.

Οι μη-οικονομικοί μετανάστες από την άλλη, όπως οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες, δεν μεταναστεύουν για καθαρούς οικονομικούς λόγους. Οπότε, οι αποφάσεις τους δεν πηγάζουν από τον ορθολογισμό ενός οικονομικού προγραμματισμού. Μπορεί οι μετανάστες αυτοί να μην έχουν επενδύσει εκ των προτέρων στην απόκτηση δεξιοτήτων ικανών να μεταφερθούν στην νέα αγορά εργασίας, με συνέπεια τη μειωμένη δυνατότητα μεταβίβασης του αποθέματος του ανθρώπινου κεφαλαίου τους. Γι' αυτό και η επίδοσή τους στην αγορά εργασίας, κρίνεται λιγότερο αποτελεσματική από αυτή των οικονομικών μεταναστών. Πιο συγκεκριμένα, οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες, είναι πιθανό να έχουν

³⁵ Η σύγκλιση των αποδοχών των μεταναστών και των ντόπιων εργατών αποτελεί σημείο αμφισβήτησης στο πεδίο έρευνας των οικονομικών της μετανάστευσης. Από τη μια ο Zimmermann (2000, 2004) υποστηρίζει ότι οι αποδοχές των μεταναστών προσεγγίζουν τις αποδοχές των ντόπιων, χωρίς να τις ξεπερνούν, ενώ από την άλλη, ο Borjas (1994, 2000, 2003) ισχυρίζεται ότι τις περισσότερες φορές τις ξεπερνούν στο βάθος του χρόνου.

μεγαλύτερο μισθολογικό χάσμα από τους οικονομικούς μετανάστες, όταν συγκρίνονται με τους ντόπιους (Zimmermann, 2000).

Ακόμη, η ηλικία των μεταναστών καθώς και η διάρκεια της παραμονής τους στην χώρα υποδοχής, παίζουν ουσιαστικό ρόλο στη διαδικασία αφομοίωσης. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία μετανάστες δεν έχουν τη δυνατότητα να επενδύσουν στη απόκτηση δεξιοτήτων που αναφέρονται στην νέα αγορά εργασίας, εφόσον έχουν λιγότερο χρόνο στη διάθεσή τους για να εισπράξουν τις αποδόσεις της επένδυσης αυτής. Κατά ανάλογο τρόπο, και οι προσωρινοί μετανάστες έχουν λιγότερο χρόνο και λιγότερα κίνητρα από τους μόνιμους μετανάστες, να επενδύσουν στην απόκτηση εξειδικευμένου ανθρώπινου κεφαλαίου για τις ανάγκες της οικονομίας της χώρας υποδοχής. Γι' αυτό, οι προσωρινοί μετανάστες, όπως και οι μη οικονομικοί μετανάστες, μπορεί να εμφανίζουν χαμηλότερες αποδοχές από τους μόνιμους μετανάστες.

Επιπλέον, η ύπαρξη κλειστών μεταναστευτικών κοινοτήτων και δικτύων υποστήριξης των νεοεισερχόμενων μεταναστών από τους ήδη εγκατεστημένους μετανάστες, μπορεί να αποτελέσει τροχοπέδη στη διαδικασία αφομοίωσης. Το γεγονός ότι ο νέος μετανάστης μπορεί να εργαστεί στην επιχείρηση ενός ομοεθνή του μιλώντας τη μητρική του γλώσσα και χρησιμοποιώντας δεξιότητες της χώρας προέλευσης, μπορεί να αγοράσει προϊόντα από καταστήματα ομοεθνών του, χρησιμοποιώντας επίσης τη μητρική του γλώσσα, συνεπάγεται τη μείωση του κινήτρου για εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, καθώς και των ειδικών συνθηκών που επικρατούν στην αγορά εργασίας, και αυτό αποτελεί μια αρνητική παράμετρο στη διαδικασία αφομοίωσης του.

4.2. Αφομοίωση και γενεαλογικά αποτελέσματα

Η εξέταση της επίδοσης μεταναστών από διαφορετικές μεταναστευτικές εισροές και από διαφορετικές χώρες προέλευσης στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής, είναι απαραίτητη για την κατανόηση της αφομοιωτικής διαδικασίας. Μετανάστες που εισήλθαν στη χώρα υποδοχής σχετικά νωρίτερα, εμφανίζουν και σχετικά καλύτερες επιδόσεις από τους νεότερους μετανάστες. Αυτό οφείλεται μόνο στη διαδικασία της αφομοίωσης; Η έρευνα του Borjas (1994) για την αγορά εργασίας των ΗΠΑ είναι διαφωτιστική. Το προφίλ ηλικίας-εισοδήματος των νεότερων κυμάτων, όπως για παράδειγμα του 1990, δε φαίνεται σε καμία περίπτωση να προσεγγίζει αυτό των ντόπιων ή των μεταναστών προηγούμενων κυμάτων. Αυτό οφείλεται στις διαφορές στην παραγωγικότητα των μεταναστευτικών κυμάτων ή καλύτερα στα γενεαλογικά αποτελέσματα (cohort effects), και όχι στην έννοια της αφομοίωσης αυτής καθ' αυτής. Ως γενεαλογικά αποτελέσματα καλούνται οι διαφορές στις δεξιότητες μεταξύ των μεταναστευτικών γενεών (Borjas, 2003).

Πιο συγκεκριμένα, το 1990 οι μετανάστες που έφθασαν στις ΗΠΑ τις δεκαετίες του 1950 και 1960 κέρδιζαν 19,6% περισσότερα από τους ντόπιους, ενώ αυτοί που εισήλθαν την

πενταετία 1985-1989 κέρδιζαν 31,7% λιγότερα από τους ντόπιους (Borjas, 1994). Συγκρίνοντας τους ανάλογους μετανάστες που εισήλθαν την πενταετία 1965-1969 με τις απολαβές των ντόπιων του 1970, παρατηρούμε ότι οι απολαβές τους υπολείπονταν κατά 16,6% (Borjas, 1994). Η μισθολογική διαφορά ανάμεσα στους νεοεισερχόμενους μετανάστες και στους ντόπιους αυξήθηκε από 16,6% το 1970, σε 27,6% το 1980 και σε 31,7% το 1990 (Borjas, 1994). Κρίνεται αμφίβολο αν τα τελευταία μεταναστευτικά κύματα μπορούν να φθάσουν σε μισθολογική σύγκλιση με τους ντόπιους, και μάλλον απίθανο να τους ξεπεράσουν.

Η μείωση των δεξιοτήτων των τελευταίων μεταναστευτικών γενεών, μεταξύ 1960 και 1980 στις ΗΠΑ, οφείλεται κατά 90% στην αλλαγή της εθνικής προέλευσης του μίγματος της μεταναστευτικής κοινότητας (Borjas, 1994). Η μείωση αυτή μπορεί να αποδοθεί αφενός στο ανθρώπινο κεφάλαιο που φέρουν οι νέοι μετανάστες, και αφετέρου στο επίπεδο ανάπτυξης της χώρας προέλευσης των μεταναστών. Οι τυπικοί μετανάστες που εισήλθαν στην αμερικανική αγορά εργασίας μεταξύ 1955-1960 προέρχονταν από χώρες όπου ο μέσος εργαζόμενος είχε 9,5 χρόνια σχολική εκπαίδευσης. Οι αντίστοιχοι του 1975-1980 είχαν 7,7 χρόνια. Η μείωση αυτή στα χρόνια της σχολικής εκπαίδευσης³⁶ των μεταναστών ευθύνεται κατά 14% για την πτώση των σχετικών μισθών ανάμεσα στα δύο αυτά κύματα μεταναστευσης (Borjas, 1994).

Ο ρόλος της εθνικής προέλευσης του μετανάστη δεν κρίνεται ουσιαστικός μόνο ως παράμετρος της διαδικασίας αφομοίωσης, αλλά και ως η βασική αιτία ύπαρξης των γενεαλογικών αποτελεσμάτων. Ο νόμος του 1965 περί μετανάστευσης στις ΗΠΑ³⁷, μετακίνησε τη αμερικανική πολιτική μετανάστευσης από τη βάση της επιλογής των μεταναστών από συγκεκριμένες χώρες και με συγκεκριμένα κριτήρια, στη βάση της οικογενειακής επανένωσης. Αυτή η αλλαγή οδήγησε στην είσοδο μεταναστών από χώρες κυρίως της λατινικής Αμερικής και της Ασίας. Από την άλλη, η οικονομική ανάπτυξη των παραδοσιακών χωρών αποστολής μεταναστών της Δυτικής Ευρώπης (μετά τον Δεύτερο παγκόσμιο Πόλεμο), οδήγησε αναπόφευκτα στη μείωση του αριθμού των μεταναστών από τις χώρες αυτές. Η αλλαγή της εθνικής προέλευσης στο μίγμα της μεταναστευτικής εισροής, οδήγησε στην εισροή μεταναστών στην αγορά εργασίας από χώρες με χαμηλότερη οικονομική ανάπτυξη και με μικρότερη δυνατότητα μεταβίβασης του ανθρώπινου κεφαλαίου τους, με συνέπεια την σχετική «αποειδίκευση» των νεότερων μεταναστευτικών γενεών.

Ο Borjas (1994) σύγκρινε τη μισθολογική πορεία μεταναστών από διαφορετικές χώρες σε σχέση με ντόπιους που κατάγονταν από τις αντίστοιχες περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, εξέτασε την επίδοση μεξικανών μεταναστών που εισήλθαν στις ΗΠΑ τις

³⁶ Η μεταβλητή «χρόνια σχολικής εκπαίδευσης» μετρά κατά συνθήκη το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου του μετανάστη.

³⁷ "The 1965 Amendments to the Immigration and Nationality Act"

δεκαετίες του 1970 και 1990 με αυτή των μεξικανών πολιτών των ΗΠΑ. Το 1970, ένας τυπικός μετανάστης από τα Μεξικό, ηλικίας 25-34, κέρδιζε 26,5% λιγότερο από τον ντόπιο (μεξικανικής εθνικής προέλευσης), ηλικίας 25-34. Το 1990, ο αντίστοιχος μεξικανός μετανάστης κέρδιζε 33,9% λιγότερο από τον αντίστοιχο μεξικανό ντόπιο. Το μισθολογικό χάσμα μεταξύ των μεταναστών από μια συγκεκριμένη χώρα προέλευσης (στην περίπτωση αυτή το Μεξικό), αυξήθηκε συγκρινόμενο με τις απολαβές του αντίστοιχου ντόπιου ίδιας εθνικής προέλευσης³⁸. Ανάλογη με την πορεία των μεξικανών μεταναστών, είναι και η πορεία των μεταναστών από την Ασία και των υπόλοιπων ισπανόφωνων μεταναστών από χώρες της Λατινικής Αμερικής.

Αντιθέτως, οι λευκοί μετανάστες που κατάγονταν από την Ευρώπη και τον Καναδά, συγκρινόμενοι με τους αντίστοιχους λευκούς ντόπιους, εμφανίζουν όχι απλά σύγκλιση μισθών, αλλά και μια πιο πετυχημένη επίδοση. Οι λευκοί μετανάστες ηλικίας 25-34, το 1970 κέρδιζαν 0,3% περισσότερο από τους ντόπιους αντίστοιχης ηλικίας και εθνικής προέλευσης. Το 1990, το ποσοστό αυτό αυξήθηκε στο 4%. Αυτό δείχνει ότι η αφομοίωση μεταναστών από χώρες με παρόμοια ανάπτυξη και δομές με αυτές των ΗΠΑ είναι περισσότερο πετυχημένη. Επιπλέον, οι δεξιότητες που αποκτούνται στις χώρες αυτές, δεν είναι απλά πιο εύκολα μεταβιβάσιμες στην αγορά εργασίας των ΗΠΑ, αλλά μερικές φορές αμείβονται και καλύτερα. Βέβαια, πρέπει να προσθέσουμε ότι οι μετανάστες από την Ευρώπη και τον Καναδά που εισήλθαν στις ΗΠΑ το 1990 μπορεί να αποτελούν στην πλειοψηφία τους υψηλόβαθμα στελέχη εταιριών (εξειδικευμένα στελέχη), τα οποία συγκρινόμενα με το σύνολο των ντόπιων ευρωπαϊκής ή καναδικής εθνικής προέλευσης να αμείβονται φυσικά καλύτερα.

Ένας άλλος παράγοντας που επιδρά στη διαδικασία της οικονομικής αφομοίωσης και οδηγεί στην εμφάνιση γενεαλογικών αποτελεσμάτων μπορεί να βρεθεί από την εξέταση των χαρακτηριστικών της αγοράς εργασίας της χώρας υποδοχής. Πιο συγκεκριμένα, η δομή των μισθών στην αγορά εργασίας των ΗΠΑ άλλαξε δραματικά τη δεκαετία του 1980. Το μισθολογικό χάσμα ανάμεσα στους εξειδικευμένους εργαζόμενους και στους ανειδίκευτους εργάτες εκτινάχθηκε. Η αλλαγή αυτή επηρέασε και τους ντόπιους και τους μετανάστες. Οι μετανάστες που εισήλθαν στις ΗΠΑ τις δεκαετίες του 1980 και 1990 ήταν κατά κύριο λόγο ανειδίκευτοι. Ακόμα όμως και αν οι μετανάστες αυτών των δύο κυμάτων είχαν υποθετικά το ίδιο σύνολο δεξιοτήτων, η χειροτέρευση της θέσης του κύματος του 1990 θα είχε λάβει χώρα εξαιτίας της αλλαγής της δομής των μισθών στην αγορά εργασίας. Τελικά, οι προηγούμενες γενιές μεταναστών δεν ήταν περισσότερο πετυχημένες μόνο επειδή κατείχαν πλουσιότερες δεξιότητες, αλλά και επειδή τους ευνοούσε το θεσμικό καθεστώς της αγοράς εργασίας.

³⁸ Η σύγκριση αυτή υποεκτιμά την πραγματικότητα, αφού οι μεξικανοί ντόπιοι κερδίζουν στην αγορά εργασίας των ΗΠΑ 16% λιγότερα από τον μέσο ντόπιο εργαζόμενο το 1990.

Στην ίδια λογική μπορούμε να εντάξουμε και την άποψη ότι οι νεότερες γενιές μεταναστών είναι περισσότερο ανειδίκευτες από προηγούμενες συγκριτικά με τους ντόπιους, γιατί έχει αυξηθεί το ποσοστό των ντόπιων που ολοκληρώνουν τη δωδεκαετή βασική εκπαίδευση στις ανεπτυγμένες χώρες, με την προϋπόθεση ότι, συνδέουμε ευθέως τις δεξιότητες με την εκπαίδευση που αποκτά ένα άτομο στα διάφορα μορφωτικά ιδρύματα. Για παράδειγμα στις ΗΠΑ, το 1970 το ποσοστό των ντόπιων που δεν είχαν ολοκληρώσει το λύκειο ήταν 39,6%, ενώ το 1990 έπεσε στο 14,8%. Παράλληλα, το ποσοστό των μεταναστών που είχαν παρατήσει το λύκειο τα αντίστοιχα έτη ήταν 48,2% και 36,9%. Επιπλέον, το ποσοστό των ντόπιων στις χώρες υποδοχής που αποκτούν ανώτερη εκπαίδευση αυξήθηκε ταχύτερα από το αντίστοιχο ποσοστό των μεταναστών. Άρα, οι αλλαγές στο απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου μεταξύ ντόπιων και μεταναστών, μπορεί να ευθύνεται για τη σχετική χειροτέρευση της θέσης των νεότερων μεταναστευτικών κυμάτων, συγκρινόμενων με παλαιότερα (Borjas, 1994).

Επιπλέον, στην αναζήτηση των αιτιών που προκαλούν το φαινόμενο της επιτυχίας ή αποτυχίας σε όρους αφομοίωσης στην αγορά εργασίας, παλαιότερων και νεότερων μεταναστευτικών κυμάτων, μπορούμε να προσθέσουμε τον επαναπατρισμό παλαιότερων μεταναστών. Αν οι μετανάστες που επιστρέφουν είναι αυτοί με τις χαμηλές δεξιότητες, οι οποίοι έχουν αποτύχει να αφομοιωθούν στην αγορά εργασίας και έχουν συγκριτικά χαμηλότερους μισθούς σε σχέση με τους μέσους, τότε η διαγενεαλογική σύγκριση θα μεροληπτεί υπέρ του παλαιότερου κύματος. Το αντίστροφο θα συμβεί αν οι πετυχημένοι μετανάστες είναι αυτοί που θα πάρουν την απόφαση του επαναπατρισμού.

4.3. Μεταναστευτική πολιτική και αφομοίωση-Εμπειρική διερεύνηση

Ένα βασικό ερώτημα είναι, κατά πόσο οι διαφορετικές μεταναστευτικές πολιτικές οδηγούν σε διαφορετική σύνθεση της μεταναστευτικής εισροής. Σύμφωνα με την έρευνα των Bauer, Lofstrom, Zimmermann³⁹ η μεταναστευτική πολιτική προσδιορίζει τη σύνθεση των μεταναστών. Μια γενική υπόθεση είναι, ότι οι μετανάστες που επιλέγονται σύμφωνα με τις δεξιότητές τους είναι πιθανότερο να είναι επιτυχείς στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής, και η αφομοίωσή τους στο νέο οικονομικό περιβάλλον να είναι ταχύτερη (Bauer, Lofstrom, Zimmermann, 2000). Η πολιτική μετανάστευσης στην Αυστραλία, τον Καναδά και τη Νέα Ζηλανδία είναι μια καλή αντανάκλαση αυτής της υπόθεσης.

Τώρα, το κατά πόσο η διαδικασία αφομοίωσης επηρεάζεται από τη εφαρμοζόμενη πολιτική μετανάστευσης στη χώρα υποδοχής είναι ένα ζήτημα που έχει αποτελέσει πεδίο εμπειρικής έρευνας. Οι υπάρχουσες μελέτες για αυτό το ζήτημα ακολουθούν δύο διαφορετικές στρατηγικές. Η πρώτη ομάδα συγκρίνει τους μετανάστες στις ΗΠΑ, όπου οι

³⁹ Bauer Thomas K., Lofstrom Magnus, Zimmermann Klaus F. : "Immigration Policy, Assimilation of Immigration and Natives' Sentiments towards Immigrants: Evidence from 12 OECD-Countries", IZA Discussion Paper No. 187, August 2000

πολιτικές της μετανάστευσης εστιάζουν κυρίως στην οικογενειακή επανένωση, με τους μετανάστες στον Καναδά, όπου οι μετανάστες εκεί επιλέγονται σύμφωνα με ένα σύστημα που επιδοτεί τις δεξιότητές τους. Η δεύτερη ομάδα ερευνά τις διαφορές που εμφανίζονται στις δεξιότητες και τις αμοιβές των μεταναστών, σε σχέση με τα κριτήρια ένταξής τους στη νέα αγορά εργασίας.

Όσον αφορά στην πρώτη ομάδα, οι Borjas (1993) και οι Duleep και Regets (1992), έχουν δείξει ότι οι μετανάστες του Καναδά έχουν κατά μέσο όρο ένα χρόνο περισσότερη εκπαίδευση από τους αντίστοιχους των ΗΠΑ, και ότι η μισθολογική διαφορά ανάμεσα στους ντόπιους και τους μετανάστες είναι αρκετά μικρότερη στον Καναδά. Άρα, η μεταναστευτική πολιτική του Καναδά φαίνεται να ανταποκρίνεται καλύτερα στις ανάγκες της αγοράς εργασίας του, και η αφομοίωση των μεταναστών να επιτυγχάνεται ταχύτερα. Εντούτοις, μια σύγκριση των δεξιοτήτων συγκεκριμένων ομάδων μεταναστών στις δύο χώρες, δείχνει ότι οι δεξιότητες των μεταναστών για μια δεδομένη εθνική ομάδα δεν είναι διαφορετικές. Από την παρατήρηση αυτήν ο Borjas (1993) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το καναδικό σύστημα δεν επιλέγει τους πιο ειδικευμένους μετανάστες από μια δεδομένη χώρα αποστολής. Η διαφορά έγκειται στη διαφορετική εθνική αναλογία της μεταναστευτικής κοινότητας στις δύο χώρες. Δηλαδή, στον Καναδά προσέρχονται μετανάστες από περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες σε σχέση με τις ΗΠΑ. Οι Duleep και Regets (1992) επιβεβαιώνουν την παραπάνω πρόταση προσθέτοντας πως, και στις δύο χώρες οι μετανάστες είναι παρόμοιοι σε όρους εκπαίδευσης και αμοιβών στις χώρες καταγωγής τους.

Όσον αφορά τώρα στη δεύτερη ομάδα, που ερευνά τις δεξιότητες των μεταναστών και τις αμοιβές τους σε σχέση με την εφαρμοζόμενη μεταναστευτική πολιτική, οι Wright και Maxim (1993), καθώς και οι Green και Green (1995) εξετάζοντας την καναδική μεταναστευτική πολιτική καταλήγουν ότι η μεταναστευτική πολιτική ευθύνεται εν μέρει για την ποιότητα του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, και ότι η χώρα προέλευσης αποτελεί προσδιοριστικό παράγοντα της αφομοιωτικής διαδικασίας. Οι μετανάστες που επιλέγονται με το σύστημα των κριτηρίων απασχολούνται σε περισσότερο εξειδικευμένες εργασίες, σε σχέση με τους πρόσφυγες και τους «οικογενειακούς μετανάστες» που συγκεντρώνονται σε εργασίες ανειδίκευτου χαρακτήρα. Τα τελευταία χρόνια πάντως φαίνεται να αλλάζει η αναλογία των μεταναστών που προέρχονται από ανεπτυγμένες ή μη χώρες. Παρατηρείται αύξηση του ποσοστού των μεταναστών που έρχονται από λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και μείωση των μεταναστών που έρχονται από χώρες του OECD. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση γενεαλογικών αποτελεσμάτων και τη μείωση του ρυθμού της αφομοίωσης των νέων μεταναστών. Ανάλογες παρατηρήσεις κάνει και ο Borjas (1992,1994) στηριζόμενος στην αμερικανική εμπειρία. Οι αλλαγές του 1965 στην αμερικανική μεταναστευτική πολιτική οδήγησαν σε μια διαφορετική σύνθεση (από πλευράς χωρών προέλευσης) της μεταναστευτικής κοινότητας. Η αλλαγή στη σύνθεση των

μεταναστών μπορεί να εξηγήσει την πρόσφατη πτώση στις δεξιότητες και τις σχετικές αμοιβές των νεότερων μεταναστευτικών ομάδων. Σε παρόμοιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Winkelmann (1999) για τη Νέα Ζηλανδία.

Η ευρωπαϊκή εμπειρία έχει και αυτή τις ανάλογες παρατηρήσεις. Στην Γερμανία, παρατηρείται ένα αρχικό χάσμα αποδοχών ανάμεσα στους μετανάστες και στους ντόπιους, που κυμαίνεται μεταξύ 9 και 23 τοις εκατό (Dustmann, 1993- Schmidt, 1992- Pischke, 1992- Licht και Steiner, 1994). Οι μελέτες δείχνουν ότι η διαδικασία αφομοίωσης των μεταναστών είναι πολύ αργή, και ότι οι απολαβές των μεταναστών δε φαίνεται να προσπερνούν τις απολαβές των ντόπιων σε βάθος χρόνου. Αντιθέτως, το αρχικό χάσμα αποδοχών είναι ουσιαστικά αμελητέο και δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο σχέδιο αφομοίωσης για τους μετανάστες γερμανικής εθνικής προέλευσης, από χώρες όπως η Πολωνία, η Ρουμανία κ.α. (Bauer και Zimmermann, 1997- Dunn, 1997- Schmidt, 1997). Στην Ολλανδία, η έρευνα του Kee (1993) ανάμεσα σε μετανάστες από την Τουρκία, το Μαρόκο, το Σουρινάμ και τις Αντίλλες, έδειξε ότι η εκπαίδευση που αποκτήθηκε στη χώρα προέλευσης, έχει θετικό αντίκτυπο μόνο στην περίπτωση των μεταναστών από το Σουρινάμ και τις Αντίλλες, και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι περιοχές αυτές ήταν πρώην ολλανδικές αποικίες και το εκπαιδευτικό τους σύστημα είναι παρόμοιο με αυτό της Ολλανδίας.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι οι μετανάστες που εισέρχονται στην αγορά εργασίας με ένα σύστημα κριτηρίων είναι πιο ειδικευμένοι από αυτούς που κάνουν χρήση λόγους οικογενειακής επανένωσης. Η μισθολογική διαφορά όμως, μεταξύ των δύο ομάδων μεταναστών γίνεται σημαντικά μικρότερη με το χρόνο της κατοικίας τους, όπως παρατηρείται για παράδειγμα στις ΗΠΑ (Duleep και Regets, 1996), και επίσης η δεύτερη ομάδα αφομοιώνεται ταχύτερα, εξαιτίας του αρχικά μεγαλύτερου μισθολογικού χάσματος με τους ντόπιους. Η μεταναστευτική πολιτική που στηρίζεται σε ένα σύστημα κριτηρίων, μπορεί να επιλέγει πιο ειδικευμένους εργάτες, σε σχέση με άλλες πολιτικές, αλλά δεν είναι πάντα αποτελεσματική για την αγορά εργασίας.

Συνολικά, τα εμπειρικά αποτελέσματα προτείνουν ότι η χώρα προέλευσης είναι μια από τις κύριες εξηγήσεις της αφομοίωσης των μεταναστών στην αγοράς εργασίας. Η επιτυχία των πολιτικών μετανάστευσης που είναι βασισμένες στην επιλογή των μεταναστών όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας, φαίνεται να είναι επιτυχής, κυρίως επειδή αλλάζουν το εθνικό μίγμα προέλευσης των μεταναστών. Αυτές οι χώρες δεν επιτυγχάνουν να προσελκύουν τους πιο ειδικευμένους μετανάστες από μια δεδομένη χώρα, αλλά προσελκύουν άτομα από χώρες με σχετικά υψηλό επίπεδο ανάπτυξης, οι δεξιότητες των οποίων μπορούν εύκολα να μεταφερθούν στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας της χώρας υποδοχής. Άρα, οι διαφορές στις χώρες προέλευσης και τα κριτήρια αποδοχής, έχουν μια ισχυρή επιρροή στην απόδοση των μεταναστών στην αγορά εργασίας.

5. Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

5.1. Η μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Ιστορική αναδρομή.

Η μετανάστευση προς την Ελλάδα αποτελεί μέρος του ευρύτερου φαινομένου που ονομάζεται «διεθνής μετανάστευση», η οποία ορίζεται ως μετακίνηση προσώπων από το κράτος προέλευσής τους προς ένα άλλο κράτος. Η διεθνής μετανάστευση εμπεριέχει την αλληλεπίδραση της παγκόσμιας και της εθνικής διάστασης, οι οποίες αποτελούν συστατικά της μέρη. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, οι πολιτικές και οι κοινωνικές ανακατατάξεις και οι αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής, όχι απλώς επηρεάζουν τη διεθνή μετανάστευση, αλλά επηρεάζονται και από αυτή. Μέσα στα πλαίσια της αναδιοργάνωσης του τρόπου παραγωγής και του καταμερισμού της εργασίας σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, η Ελλάδα, όπως και άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, μετατράπηκε σταδιακά από παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών σε χώρα υποδοχής μεταναστών.

Η αντιστροφή των μεταναστευτικών ρευμάτων εμφανίζεται στα μέσα της δεκαετίας του 1970, επιβραδύνεται οριακά τη δεκαετία του 1980 και κορυφώνεται τη δεκαετία του 1990. Μέχρι να λάβει χώρα η αντιστροφή αυτή, η Ελλάδα υπήρξε μια παραδοσιακή χώρα προέλευσης μεταναστών. Η μεταναστευτική κίνηση από την Ελλάδα μπορεί να χωριστεί σε τρεις περιόδους. Την περίοδο από το 1830 έως το 1940, κατά τη διάρκεια της οποίας, η αποδημία των Ελλήνων ήταν ιδιαίτερα σημαντική και είχε ως κύριο προορισμό υπερπόντιους προορισμούς όπως τις Η.Π.Α. και την Αυστραλία. Τα άτομα που εγκατέλειψαν την Ελλάδα προκειμένου να εγκατασταθούν μόνιμα στο εξωτερικό υπολογίζονται γύρω στις 500.000. Στην περίοδο 1890-1914⁴⁰, σχεδόν το ένα έκτο του πληθυσμού της Ελλάδας μετανάστευσε, κυρίως προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Αίγυπτο (Kasimis & Kassimi, 2004). Η δεύτερη περίοδος (1940-1950) συμπίπτει χρονικά με την εμφύλια διαμάχη που έχει ξεσπάσει στη χώρα, η έκβαση της οποίας οδηγεί περίπου 100.000 άτομα στην απόφαση να εγκαταλείψουν την Ελλάδα και να κατευθυνθούν ως πολιτικοί πρόσφυγες προς την Ανατολική Ευρώπη.

Η τρίτη περίοδος (1950-1980) είναι η περίοδος της βιομηχανικής ανασυγκρότησης και μεγέθυνσης των οικονομιών της Βορειοδυτικής Ευρώπης και η Ελλάδα αποτελεί χώρα άντλησης εργατικού δυναμικού για τις χώρες αυτές. Περισσότεροι του ενός εκατομμυρίου Έλληνες μετανάστευσαν σε αυτό το μεγάλο κύμα, το οποίο εντάθηκε μεταξύ 1950 και 1974. Οι περισσότεροι κατευθύνθηκαν προς τη Δυτική Ευρώπη (Γερμανία, Αυστρία, Βέλγιο, Ολλανδία, Γαλλία, Βρετανία) στις Η.Π.Α., στον Καναδά, και στην Αυστραλία. Οι επίσημες στατιστικές δείχνουν ότι στην περίοδο 1955-1973 η Γερμανία απορρόφησε 603.300 Έλληνες

⁴⁰ Η περίοδος αυτή συνδέεται με την «σταφιδική κρίση» στην ελληνική οικονομία. Η πτώση των διεθνών τιμών της σταφίδας- το σημαντικότερο προϊόν εξαγωγής της χώρας- οδήγησε την ελληνική οικονομία σε ύφεση και την ανεργία στα ύψη.

μετανάστες, η Αυστραλία 170.700, οι Η.Π.Α. 124.000, και ο Καναδάς 80.200 (Kasimis & Kassimi, 2004).

Μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973 και την υιοθέτηση περιοριστικών πολιτικών μετανάστευσης από τις ευρωπαϊκές χώρες, αυτές οι ροές μετανάστευσης μειώθηκαν σοβαρά και η επιστροφή (παλιννόστηση) πολλών μεταναστών από τις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης άρχισε σταδιακά να αυξάνεται. Μεταξύ 1974 και 1985, σχεδόν οι μισοί από τους μετανάστες της μεταπολεμικής περιόδου είχαν επιστρέψει στην Ελλάδα (Kasimis & Kassimi, 2004). Παράλληλα, το νέο πολιτικό σκηνικό που δημιουργείται στη χώρα μας με τη μεταπολίτευση και την αποκατάσταση της δημοκρατίας, καθώς και η πολιτική της εθνικής συμφιλίωσης που προωθείται στα πλαίσια της εξάλειψης του εθνικού διχασμού του εμφυλίου πολέμου, οδηγεί στην επιστροφή 50.000 περίπου πολιτικών προσφύγων από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Η διαδικασία αυτή κορυφώνεται τη δεκαετία του 1980 και συνεχίζεται και το 1990, μετά την πτώση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Σχεδόν ταυτόχρονα με το μεγάλο αυτό ρεύμα των παλιννοστούντων⁴¹, η Ελλάδα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 αρχίζει να δέχεται σε υπολογίσιμα μεγέθη εισροές αλλοδαπών διαφορετικών φυλών, διαφορετικού χρώματος, θρησκείας και εθνικότητας. Την περίοδο αυτή εγκαθίστανται πληθυσμοί που δεν τους συνέδεε προηγουμένως τίποτα με την χώρα μας και προέρχονται κυρίως από τις Φιλιππίνες (στην πλειοψηφία τους γυναίκες), την Ινδία, την Αιθιοπία, το Πακιστάν και το Βιετνάμ. Επιπλέον, σημαντική είναι και η παρουσία Πολωνών μεταναστών που απασχολούνται στον αγροτικό τομέα με συμβάσεις εποχιακού χαρακτήρα.

Το 1986 οι μετανάστες φθάνουν τις 90.000 ενώ στην απογραφή του 1991 τις 167.000 (Kasimis & Kassimi, 2004). Η δεκαετία που ακολουθεί ('90) έρχεται να αποδείξει ότι η Ελλάδα είναι πλέον χώρα υποδοχής μεταναστών. Η Ελλάδα, αν και στις αρχές του 1990 είναι η λιγότερο ανεπτυγμένη χώρα της Ε.Ε., δέχεται το υψηλότερο ποσοστό μεταναστών σε σχέση με το εργατικό δυναμικό της (Kasimis & Kassimi, 2004). Τη δεκαετία αυτή ο πληθυσμός ξένης υπηκοότητας στη χώρα μας σχεδόν πενταπλασιάζεται (από 167.000 το 1991 σε 797.000 το 2001). Το ρεύμα αυτό προέρχεται κυρίως από την πρώην ΕΣΣΔ και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης καθώς και από την Ασία και την Αφρική, ενώ στο μεγαλύτερο βαθμό του είναι παράνομο.

Τέλος, στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές του 1990, η χώρα μας δέχθηκε ένα σημαντικό ρεύμα ομογενών Ελλήνων από τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες, οι οποίοι τυπολογικά δεν μπορούν να αποτυπωθούν ούτε από τον όρο παλιννοστούντες, ούτε

⁴¹ Ο Πατινώτης (1985) υπολόγισε ότι από τους 450.000 Έλληνες που μετανάστευσαν στη δεκαετία 1968-1977 σε ευρωπαϊκές κυρίως χώρες, παλιννόστησε το 53%. Επίσης, ο Glytsos (1988) υπολόγισε ότι από το ένα εκατομμύριο των Ελλήνων που μετανάστευσε στη Δ. Γερμανία το διάστημα 1960-1984, το 85% σταδιακά παλιννόστησε. Για περισσότερα βλέπε: Λαμπριανίδης & Χατζηπροκοπίου (2003): "Παλιννόστηση και οικονομική ανάπτυξη: η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών που παλιννοστούν από την Ελλάδα και την Ιταλία.", ΤΟΠΟΣ 20-21/2003

από τον όρο πρόσφυγες, ούτε από τον όρο μετανάστες. Είναι μια διακριτή ομάδα, τα άτομα της οποίας, ανήκουν ιστορικά στην ελληνική εθνικότητα αλλά έχουν απωλέσει νομικά την ιθαγένεια.

Το ρεύμα των Ποντίων ομογενών από τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες είναι μεν ένα μεταναστευτικό ρεύμα, καθώς είναι βασικά οικονομικά τα αίτια που ωθούν τους πληθυσμούς αυτούς να εγκαταλείψουν τις εστίες τους (Λαμπριανίδης & Χατζηπροκοπίου, 2003), αλλά σε πολλές περιπτώσεις θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως προσφυγικό, αφού οι πληθυσμοί αυτοί κατοικούσαν σε εστίες συγκρούσεων κατά τις αρχές του 1990 (για παράδειγμα: Αρμενία, Αλχαζία, Οσετία κλπ). Για πολιτικούς λόγους, το νομικό πλαίσιο, με το οποίο το ελληνικό κράτος αντιμετωπίζει τους πληθυσμούς αυτούς, τους χαρακτηρίζει ως «παλιννοστούντες», παρόλο που δεν κατοίκησαν ποτέ στο σύγχρονο ελληνικό κράτος. Η καταγραφή τους μάλιστα από την ΕΣΥΕ δε γίνεται στον πληθυσμό ξένης υπηκοότητας, γεγονός που μειώνει τεχνικά τον μεταναστευτικό πληθυσμό της χώρας (Kasimis & Kassimi, 2004). Αναφορά του OECD το 2003, ανεβάζει τον πληθυσμό των Ποντίων που επέστρεψαν (από το 1977 μέχρι σήμερα) στις 150.000 και υπολογίζει ότι το ένα τρίτο του πληθυσμού αυτού έχει ήδη «ελληνοποιηθεί» (Kasimis & Kassimi, 2004).

5.2. Λόγοι που οδήγησαν στη μετατροπή της Ελλάδας από χώρα προέλευσης σε χώρα υποδοχής μεταναστών.

Η μετανάστευση προς την Ελλάδα και η συνακόλουθη μετατροπή από χώρα εκροής σε χώρα εισροής μεταναστών, δεν είναι ένα τοπικό φαινόμενο. Αντιθέτως, οι εξελίξεις που οδήγησαν σ' αυτόν το μετασχηματισμό επηρέασαν και τις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης, που είναι μέλη της Ε.Ε. (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία). Η οικονομική μετανάστευση προς τις μεσογειακές χώρες είναι απόρροια δομικών αλλαγών στο ευρύτερο περιφερειακό και παγκόσμιο πλαίσιο οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων. Στη λογική αυτή, η σύγχρονη μετανάστευση μπορεί να ιδωθεί ως μια όψη της παγκοσμιοποίησης (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001).

Η αλληλεπίδραση εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων οδήγησε στη δημιουργία των κατάλληλων υλικών όρων και προϋποθέσεων για τη μετατροπή των χωρών της Νότιας Ευρώπης από παραδοσιακές χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Η φύση της μετατροπής αυτής οφείλεται στον μεταβαλλόμενο χαρακτήρα του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας και στην αλλαγή της θέσης των χωρών της Νότιας Ευρώπης μέσα σ' αυτόν (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Οι λόγοι για τη μετάβαση αυτή εντοπίζονται στις διεθνείς εξελίξεις και σε οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, δημογραφικές και γεωγραφικές παραμέτρους σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο.

Οι διεθνείς εξελίξεις σκιαγραφούν αφενός την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού στην ανατολή και αφετέρου την αναδιάρθρωση του τρόπου

παραγωγής και την απελευθέρωση των αγορών στη δύση. Στην Ανατολική Ευρώπη, η πτώση της Ε.Σ.Σ.Δ. και των υπολοίπων καθεστώτων με το συνακόλουθο ξέσπασμα εθνικών και θρησκευτικών συγκρούσεων, την οικονομική ύφεση και πτώση του βιοτικού επιπέδου, δημιούργησαν τις υλικές προϋποθέσεις για την εμφάνιση ενός σύγχρονου μεταναστευτικού ρεύματος στην Ευρώπη, τη μετανάστευση από την Ανατολή στη Δύση (East-West migration, Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001).

Στη Δύση, το πέρασμα από τη βαριά βιομηχανία στη βιομηχανία υψηλής τεχνολογίας και στις υπηρεσίες και η μετάβαση από το φορντικό μοντέλο μαζικής παραγωγής-κατανάλωσης σε μια πιο ευέλικτη και μικρής κλίμακας παραγωγή⁴², είχε ως συνέπεια αφενός, τη μείωση των αναγκών των βιομηχανικών κρατών για εργατικό δυναμικό (το οποίο τις περασμένες δεκαετίες είχε αντληθεί μέσα από τις μεταναστευτικές εισροές), και αφετέρου, την εμφάνιση ευέλικτων αγορών εργασίας. Άμεση συνέπεια ήταν η υιοθέτηση περιοριστικών πολιτικών μετανάστευσης που ύψωσαν φραγμούς στα νέα μεταναστευτικά ρεύματα, που προέρχονται πλέον από την Ανατολική Ευρώπη. Εφόσον λοιπόν, οι πύλες της Βορειοδυτικής Ευρώπης παρέμειναν κλειστές λόγω περιοριστικών πολιτικών για τους μετανάστες, η Νότια Ευρώπη αναδείχθηκε σε νέο πόλο έλξης του μεταναστευτικού ρεύματος.

Φυσικά η προσέλκυση μεταναστών στις μεσογειακές χώρες δεν ερμηνεύεται μόνο από την προηγούμενη ανάλυση. Προφανώς, ο μετασχηματισμός των νοτιοευρωπαϊκών χωρών από ενδιάμεσους ή μεταβατικούς σταθμούς σε τόπους προορισμού μεταναστών οφείλεται και σε ενδογενείς λόγους, δηλαδή στις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που επιτελέστηκαν στο εσωτερικό τους και συνοψίζονται στη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό τους. Η άνοδος των εισοδημάτων και του βιοτικού επιπέδου, καθώς και η επέκταση των συστημάτων πρόνοιας ευόησαν την προσέλκυση των μεταναστών. Επιπλέον, η διεθνοποίηση των οικονομιών γενικά και η ένταση των πάσης φύσεως οικονομικών σχέσεων της Ελλάδας με τις γειτονικές βαλκανικές χώρες ειδικά, σε συνδυασμό με την συνεχιζόμενη πολιτικό-οικονομική αστάθεια στο ευρύτερο βαλκανικό περιβάλλον, ανέδειξαν την Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών από τη Βαλκανική χερσόνησο.

Η ένταξη των χωρών της Νότιας Ευρώπης στην Ε.Ε. επέδρασε καταλυτικά στην ανάπτυξή τους και στη σύγκλιση των οικονομιών τους με τις ανεπτυγμένες οικονομίες του Βορρά. Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, παράλληλα με την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου του ντόπιου πληθυσμού οδήγησαν στη μείωση της προσφοράς ανειδίκευτης εργασίας και στην εξαφάνιση παραδοσιακών χειρωνακτικών επαγγελμάτων, παρόλο που υπήρχε ακόμη ζήτηση γι' αυτά. Τα κενά αυτά έρχονται να καλύψουν οι μετανάστες. Δηλαδή, οι μετανάστες εργάζονται σε θέσεις που είτε, απορρίπτονται από τους ντόπιους εργαζομένους, είτε η προσφορά του εγχώριου εργατικού δυναμικού αδυνατεί να τις καλύψει. Ακόμα και αν η

⁴² Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι και η μετεγκατάσταση τμημάτων της παραγωγής ή ολόκληρων μονάδων από της χώρες της Δύσης σε λιγότερο ανεπτυγμένες ή υπανάπτυχτες χώρες.

μετανάστευση δεν κατευθύνθηκε σε κλάδους όπου υπάρχει στενότητα στην προσφορά εργατικής δύναμης, η αναδιοργάνωση της παραγωγής και η απελευθέρωση των αγορών δημιούργησαν την ανάγκη για πιο ευέλικτα σχήματα στην αγορά εργασίας. Στην Ελλάδα, η φιλελευθεροποίηση της αγοράς εργασίας επιχειρήθηκε μέσω της άτυπης ή παράνομης μετανάστευσης. Η αύξηση της ζήτησης για ευέλικτη απασχόληση αποτελεί κεντρικό στοιχείο στην ερμηνεία της προσέλευσης μεταναστών στις ανεπτυγμένες χώρες, ακόμη και όταν αυτές πλήττονται από ανεργία (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001).

Η ανάγκη εξεύρεσης φθηνού εργατικού κόστους λόγω της φιλελευθεροποίησης των αγορών εντάθηκε με το άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας στο διεθνή ανταγωνισμό. Για μια σημαντική μερίδα του ελληνικού κεφαλαίου, η μόνη απάντηση ήταν η εξεύρεση φθηνού εργατικού δυναμικού, αφού η ανταγωνιστικότητα συνδέεται λαθεμένα με τη μείωση του εργατικού κόστους και όχι με στρατηγικές υιοθέτησης νέων τεχνολογιών και καινοτομιών. Στη λογική αυτή, η μετανάστευση και ιδιαίτερα η παράνομη μετανάστευση έδωσε στο ελληνικό κεφάλαιο τη δυνατότητα χρησιμοποίησης ενός φθηνού, πειθήνιου, επισφαλούς και ευέλικτου εργατικού δυναμικού, αναγκαίου για τη συνέχιση και ανάπτυξη της παραγωγικής δραστηριότητας, καθώς και της υψηλής κερδοφορίας του.

Οι προαναφερθείσες κοινωνικοοικονομικές μεταβολές συνεπικουρήθηκαν από δημογραφικούς παράγοντες. Η δημογραφική γήρανση που πλήττει τις χώρες της Νότιας Ευρώπης προκαλεί επιπλέον στενότητες εργατικού δυναμικού. Η χαμηλή γεννητικότητα και η αύξηση της ομάδας των ηλικιωμένων στο σύνολο του πληθυσμού στις χώρες της Νότιας Ευρώπης σε αντίθεση με τη δημογραφική έκρηξη στις φτωχότερες ασιατικές και αφρικανικές χώρες συνέβαλαν επίσης στην ανάπτυξη του μεταναστευτικού ρεύματος προς την περιοχή αυτή.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στη μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών είναι η ιδιαίτερη γεωγραφική και γεωπολιτική θέση της. Καθοριστικό ρόλο παίζει το γεγονός ότι η Ελλάδα θεωρείται ο ενδιάμεσος σταθμός προς την πλουσιότερη Κεντρική Ευρώπη και Αμερική. Γεωγραφικά, η Ελλάδα βρίσκεται στο νότο της Ευρώπης (είναι η ανατολική πύλη της Ε.Ε.), στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, κοντά στη Μέση Ανατολή, στην Αφρική και στην Τουρκία, με πολυάριθμα νησιά και με μια παράκτια γραμμή 15.000 χιλιομέτρων. Το μήκος των ελληνικών συνόρων και η γεωλογία του εδάφους δίνει πολλές δυνατότητες στους παράνομους μετανάστες, αφού τα ελληνικά σύνορα είναι εύκολα προσπελάσιμα, ακόμη και με τα πόδια.

Όλοι οι παραπάνω λόγοι, καθώς και η μεγάλη παραοικονομική δραστηριότητα μετέτρεψαν τις χώρες της Νότιας Ευρώπης γενικά, και την Ελλάδα ειδικά, σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα η παραοικονομία ξεπερνάει το 30-35% ενώ συνολικά στις ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου ανέρχεται στο 20-30% (Baldwin-Edwards,

2004α). Αν συνυπολογίσουμε τον ανοιχτό χαρακτήρα των νοτιοευρωπαϊκών οικονομιών, την υψηλή εποχικότητα βασικών οικονομικών κλάδων (τουρισμός, γεωργία, εμπόριο) καθώς και το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ελληνικών επιχειρήσεων είναι μικρής κλίμακας και κυρίως οικογενειακής φύσης, μπορούμε να δείξουμε ότι η οικονομική μετανάστευση δε στράφηκε τυχαία στην Ελλάδα, αλλά αποτέλεσε το κλειδί για την επιβίωση των μικρομεσαίων ελληνικών επιχειρήσεων.

5.3. Οι μετανάστες στην Ελλάδα. Πόσοι είναι τελικά;

Παρά το γεγονός ότι εδώ και δεκαπέντε χρόνια η μετανάστευση αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος για τις αρχές, είναι ακόμα αδύνατο να εντοπίσουμε με ακρίβεια τον αριθμό, τον τόπο καταγωγής και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα. Αν και τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια προσπάθεια καταγραφής των μεταναστευτικών εισροών και άλλων στατιστικών στοιχείων ικανών να αποκαλύψουν την ένταση του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 το ελληνικό κράτος φάνηκε απρόθυμο να προβεί σε προσπάθειες καταγραφής και ανάδειξης του μεταναστευτικού ρεύματος. Η συλλογή στοιχείων για τη μετανάστευση από την ΕΣΥΕ σταμάτησε το 1977, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν επίσημα στοιχεία για το μέγεθος των μεταναστευτικών ρευμάτων από και προς την Ελλάδα για αρκετά χρόνια. Τα αποτελέσματα της απογραφής του 1991 μας πληροφορούν ότι στην Ελλάδα κατοικούν 167.000 άτομα ξένης υπηκοότητας.

Αν και προχωρώντας στα μέσα της δεκαετίας του 1990 η παρουσία των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία είναι κάτι παραπάνω από αισθητή, ο αριθμός τους παραμένει παντελώς άγνωστος μέχρι το 1998, οπότε λαμβάνει χώρα η πρώτη διαδικασία νομιμοποίησης. Μέχρι τότε, μόνο εκτιμήσεις υπάρχουν για τον αριθμό των παράνομων μεταναστών. Εκτιμήσεις του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως για τα έτη 1992 και 1994 ανεβάζουν τον αριθμό των παράνομων μεταναστών στις 280.000 και 350.000 αντιστοίχως (Λιανός, 2003). Είναι εντυπωσιακό ότι περίπου μια δεκαετία από την έναρξη μιας πρωτοφανούς σε ένταση και μέγεθος μετανάστευσης προς την Ελλάδα, ο αριθμός των μεταναστών είναι άγνωστος και το θεσμικό πλαίσιο για τη μετανάστευση ανύπαρκτο.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης διαδικασίας νομιμοποίησης το 1998⁴³, τα στοιχεία των αιτήσεων για την απόκτηση λευκής και πράσινης κάρτας, αποτελούν τα πρώτα επίσημα στοιχεία για τον αριθμό των μεταναστών στη χώρα μας. Σύμφωνα με αυτά, 371.600 μετανάστες έκαναν αίτηση για την απόκτηση της λευκής κάρτας, η οποία εξασφάλιζε τη νόμιμη παραμονή στη χώρα για 6 μήνες. Η έγκριση της λευκής κάρτας ήταν ακόμη προϋπόθεση για τη λήψη της πράσινης κάρτας, δηλαδή της άδειας παραμονής για χρονική

⁴³ Η πρώτη διαδικασία νομιμοποίησης υπαγορεύθηκε από τα προεδρικά διατάγματα 358/1997 και 359/1997 του 1997, σε εφαρμογή του νόμου 1975/1991 του 1991, που ήταν μέχρι τότε ανεφάρμοστος στην πράξη.

διάρκεια από 1 έως 3 έτη. Εντούτοις, οι αιτήσεις για την πράσινη κάρτα που ακολούθησαν κατέδειξαν την αδυναμία της νομοθετικής ρύθμισης να δώσει μια λύση στο έντονο πρόβλημα της παράνομης μετανάστευσης, αφού μόλις 212.900 μετανάστες έκαναν αίτηση για την κάρτα, είτε λόγω υπερβολικών απαιτήσεων από τις αρμόδιες αρχές, είτε λόγω σημαντικών γραφειοκρατικών καθυστερήσεων. Έχει εκτιμηθεί ότι οι μετανάστες που προσήλθαν στη διαδικασία αυτή ήταν λιγότεροι από το μισό του μεταναστευτικού πληθυσμού που κατοικούσε την περίοδο εκείνη στη χώρα (Kasimis & Kassimi, 2004).

Τα επόμενα επίσημα στοιχεία που έρχονται στο φως για τον αριθμό των μεταναστών πηγάζουν από τις έρευνες εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ, οι οποίες από το 1998 και έπειτα αρχίζουν να περιλαμβάνουν και πληροφορίες για τους μετανάστες. Ο μέσος όρος του αριθμού των μεταναστών την τετραετία 1998-2001 (μέχρις ότου δηλαδή δημοσιοποιηθούν τα αποτελέσματα της απογραφής του 2001) ανέρχεται στις 240.000, αριθμός που σαφώς υποεκτιμά το μεταναστευτικό πληθυσμό (Λιανός, 2003). Επίσης, ο νέος νόμος για τη μετανάστευση του 2001 (Ν.2910/2001) συνεπάγεται ακόμα μια προσπάθεια νομιμοποίησης, η οποία συγκέντρωσε 368.000 αιτήσεις. Μια τελευταία πηγή από την οποία μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των μεταναστών είναι τα στοιχεία του ΙΚΑ για τις εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση. Το 2002, εμφανίζονται 328.000 αλλοδαποί ασφαλισμένοι, αριθμός ενδεικτικός για το ρόλο των μεταναστών στην οικονομία και την κοινωνία (Baldwin-Edwards, 2004). Τέλος, τα επίσημα στοιχεία από το υπουργείο Εσωτερικών και Δημοσίας Τάξης για τα άτομα που φέρουν ξένη υπηκοότητα και κατοικούν στην Ελλάδα το 2004 ανεβάζουν τον αριθμό των αλλοδαπών στις 586.044⁴⁴.

Γενικά, η ακριβής ποσοτική διάσταση των μεταναστευτικών ροών είναι δύσκολο να απεικονισθεί από τα επίσημα στοιχεία στο βαθμό που η συντριπτική πλειοψηφία των αλλοδαπών που εισήλθαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ήταν παράνομοι. Ένα μεγάλο ποσοστό μάλιστα, είτε επέλεξε, λόγω επισφάλειας ή ελλιπούς πληροφόρησης, είτε αναγκάστηκε λόγω των υπερβολικών θεσμικών και γραφειοκρατικών απαιτήσεων, να παραμείνει στο καθεστώς της παρανομίας. Ακόμη, οι εργοδοτικές πιέσεις για εξασφάλιση φθηνού και ανασφάλιστου εργατικού προσωπικού, καθώς και η συχνή δυσκολία εντοπισμού από τις αρχές των παράνομων μεταναστών στα μεγάλα αστικά κέντρα, σε συνδυασμό με τη σχετικά εύκολη παράνομη πρόσβαση στο ελληνικό έδαφος⁴⁵ ύστερα από μια απέλαση, συνέβαλαν σημαντικά στο να τελεί υπό καθεστώς παρανομίας ένα μεγάλο τμήμα του μεταναστευτικού πληθυσμού.

⁴⁴ "Table 7a Population by citizenship on 1 January-2004", στο www.statistics.gr

⁴⁵ Αυτοί οι λόγοι έχουν αναφερθεί στην προηγούμενη παράγραφο.

Συνεπώς, η πιο αντικειμενική προσέγγιση του μεταναστευτικού πληθυσμού μπορεί να προκύψει από τα αποτελέσματα των απογραφών αποθεματικά⁴⁶. Κατά τεκμήριο, οι απογραφές της ΕΣΥΕ αποτελούν την πιο αξιόπιστη πηγή άντλησης στατιστικών στοιχείων για τις μεταναστευτικές εισροές, παρόλο που οι ελλείψεις σε μερικές κατηγορίες στοιχείων είναι βασικές. Σύμφωνα με αυτήν την πηγή, ο αριθμός των αλλοδαπών που διέμεναν στην Ελλάδα στις αρχές του 2001 αυξήθηκε κατά 630.000 σε σχέση με αυτόν του 1991. Σύμφωνα με τα επίσημα αποτελέσματα της απογραφής του 2001, στη χώρα μας διαμένουν 762.191 αλλοδαποί⁴⁷. Το κατά πόσο ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει τον πραγματικό μεταναστευτικό πληθυσμό είναι ένα ζήτημα που αξίζει περαιτέρω διερεύνησης.

Πρέπει να τονιστεί ότι η αναφορά στην ποσοτική διάσταση του φαινομένου της μετανάστευσης απαιτεί έναν βασικό διαχωρισμό μεταξύ των ατόμων που α) εισέρχονται ή διαμένουν σε μια χώρα της Ε.Ε. και είναι υπήκοοι ενός άλλου κράτους μέλους, β) των ξένων υπηκόων που προέρχονται από τρίτες χώρες, γ) των ατόμων που έχουν ξένη υπηκοότητα και προέρχονται από τρίτες χώρες αλλά ταυτόχρονα έχουν και την εθνικότητα του κράτους στο οποίο εισέρχονται ή διαμένουν (ομογενείς-επαναπατριζόμενοι), και δ) αυτών που επιστρέφουν στη χώρα της οποίας είναι υπήκοοι έχοντας βιώσει τη διαδικασία της μετανάστευσης κατά το παρελθόν (παλιννοστούντες). Ο διαχωρισμός αυτός είναι μερικές φορές δύσκολος και η μη σωστή τήρηση των καταχωρήσεων μπορεί τεχνητά να υποεκτιμά ή υπερεκτιμά το μεταναστευτικό πληθυσμό.

Κάτι τέτοιο φαίνεται να ισχύει στην ελληνική περίπτωση. Υποθετικά, ο αριθμός των αλλοδαπών θα έπρεπε να εμπεριέχει και τους ομογενείς χωρίς ελληνική υπηκοότητα. Όμως η στατιστική υπηρεσία διατηρεί ξεχωριστή βάση δεδομένων για τους ομογενείς ξένης υπηκοότητας και δεν τους περιλαμβάνει στον πληθυσμό αλλοδαπής προέλευσης. Τα στοιχεία αυτά αναμένεται να ανακοινωθούν από την ΕΣΥΕ (Kasimis & Kassimi, 2004), αλλά η δημοσιοποίησή τους δεν έχει λάβει χώρα μέχρι σήμερα. Έτσι, ο αριθμός που έχει λάβει την τριετή κάρτα ομογενή από το υπουργείο Δημόσιας Τάξης παραμένει παντελώς άγνωστος, ενώ διάφορες εκτιμήσεις εκτιμούν ότι έχουν περίπου εκδοθεί 150.000-200.000 κάρτες (Baldwin-Edwards, 2004).

⁴⁶ Η μέτρηση του μεταναστευτικού αποθέματος επηρεάζεται ουσιαστικά από την επιλογή και τον ορισμό της διαδικασίας μέτρησης της μεταναστευτικής συνεισφοράς. Με βάση την παρακολούθηση των στοιχείων που μας δίνουν οι απογραφές, η μετανάστευση υπολογίζεται κατά τρόπο υπολειμματικό (Ταπεινός, 1993). Το υπόλοιπο της πληθυσμιακής αύξησης έπεται από την αφαίρεση των θανάτων από τις γεννήσεις κατά τη διάρκεια μιας δεκαετίας, τείνουμε να το αποδίδουμε στο μεταναστευτικό φαινόμενο. Η έμμεση αυτή μέτρηση, που διεξάγεται με βάση τη διαφορά μεταξύ καθαρής και φυσικής αύξησης του πληθυσμού, μας δίνει τη λεγόμενη φαινόμενη μετανάστευση (Τσαούσης, 1986). Πιο συγκεκριμένα, η καθαρή μετανάστευση (net migration) προκύπτει από τη διαφορά μεταξύ της μεταναστευτικής εισροής (immigration) και της μεταναστευτικής εκροής (emigration). Επειδή δεν υπάρχουν ακριβή στατιστικά στοιχεία για αυτές τις πληθυσμιακές κινήσεις, η καθαρή μετανάστευση εκτιμάται στη βάση της διαφοράς που προκύπτει από την πληθυσμιακή αλλαγή και από τη φυσική αύξηση του πληθυσμού μεταξύ δύο διαδοχικών χρονικών στιγμών.

⁴⁷ Πρέπει να τονιστεί ότι ο αριθμός αυτός -762.000 περίπου- αναφέρεται στο μόνιμο πληθυσμό ξένης υπηκοότητας που κατοικεί στη χώρα, γιατί ο πραγματικός πληθυσμός της ομάδας αυτής ανέρχεται στις 797.000 περίπου (ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα Απογραφής 2001). Διάφορες μελέτες χρησιμοποιούν το πρώτο νούμερο (ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2004 - Baldwin-Edwards, 2004), ενώ μερικές άλλες το δεύτερο (Δρεττάκης, 2002 - Λιανός, 2003).

Η σύγχυση μεταξύ ομογενών και παλιννοστούντων⁴⁸ έχει ως άμεση επίπτωση την τεχνητή μείωση του μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας μας. Η σύγχυση αυτή οφείλεται στην πολιτική που εφάρμοσε το ελληνικό κράτος είτε για την ταχεία απορρόφηση των ομογενών από την πρώην Σοβ. Ένωση, είτε για την εξυπηρέτηση μικροπολιτικών συμφερόντων⁴⁹. Πιο συγκεκριμένα, οι ομογενείς Έλληνες ή όσοι ισχυρίζονται ότι είναι Ελληνικής καταγωγής, αλλά χωρίς Ελληνική υπηκοότητα, δεν καθορίζονται και δεν έχουν δικαιώματα με βάση το Σύνταγμα αλλά τυγχάνουν προνομιακής μεταχείρισης σύμφωνα με πολιτικές αποφάσεις.

Οι ομογενείς Έλληνες από άλλες χώρες ή όσοι δεν κατορθώνουν να λάβουν την Ελληνική Υπηκοότητα λαμβάνουν ειδικές άδειες από το Υπ. Δημόσιας Τάξης και δεν απαιτείται να προβούν στη διαδικασία για τις κανονικές άδειες παραμονής. Μάλιστα, ο συνολικός αριθμός των αδειών που έχουν εκδοθεί και για τις δύο κατηγορίες δεν δημοσιεύεται από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης για λόγους «Εθνικής Ασφάλειας». Έτσι, από το 1990, οι μετανάστες που ισχυρίζονταν ότι έχουν Ελληνική καταγωγή μπόρεσαν να παραμείνουν στη χώρα χωρίς έγγραφη τεκμηρίωση ή καταμέτρηση. Άρα, οι μετανάστες που έκαναν χρήση των ευνοϊκών αυτών διατάξεων δεν έλαβαν μέρος σε καμία διαδικασία νομιμοποίησης και στην πράξη είναι δύσκολος ο διαχωρισμός τους από τους παράνομους μετανάστες. Φαίνεται ότι γύρω στους 150.000 μετανάστες έλαβαν την υπηκοότητα μέσω αυτής της διαδικασίας (Baldwin-Edwards, 2004), ενώ ο αριθμός των μεταναστών με τριετή κάρτα παραμονής λόγω ομογένειας φθάνει, όπως αναφέρθηκε, τις 200.000.

Συνεπώς, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ακριβής ποσοτική απεικόνιση του μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα είναι ουσιαστικά αδύνατη λόγω της μεγάλης έκτασης της παράνομης μετανάστευσης, του προβλήματος διακριτής αποτύπωσης των ομογενών, της έλλειψης στατιστικών στοιχείων και της ελλιπούς οργάνωσης των νομιμοποιητικών διαδικασιών. Σε αυτό το πλαίσιο, μόνο υποθετικές προβολές μπορούν να προσεγγίσουν τον πραγματικό αριθμό των μεταναστών στη χώρα μας. Η έρευνα του Baldwin-Edwards⁵⁰ (2004) εκτιμά τον αριθμό των μεταναστών τον Ιανουάριο του 2004 (νόμιμων και παράνομων) από χώρες εκτός της Ε.Ε. σε 900.000. Αν προσθέσουμε σ' αυτόν τον αριθμό τους πολίτες της Ε.Ε. που διαμένουν στην Ελλάδα (και κυμαίνονται γύρω στις 50.000), καθώς και τους περίπου 200.000 μετανάστες με τριετή κάρτα ομογενή, τότε, σύμφωνα με τους υπολογισμούς της έκθεσης, ο μεταναστευτικός πληθυσμός της χώρας ανέρχεται στα 1.150.000 άτομα. Το ποσοστό επί του συνολικού πληθυσμού ξεπερνά το 10%

⁴⁸ Έχουμε ήδη αναφερθεί στο ζήτημα αυτό στην πρώτη παράγραφο του κεφαλαίου αυτού.

⁴⁹ Είναι γνωστό το ζήτημα που προέκυψε στις βουλευτικές εκλογές του 2000 λόγω των αθρόων ελληνοποιήσεων αλλοδαπών, που πιθανότατα δεν πληρούσαν τις τυπικές προϋποθέσεις, αλλά ικανοποιούσαν τα ψηφοθηρικές ανάγκες των κομμάτων εξουσίας.

⁵⁰ Η έρευνα έχει διεξαχθεί από το Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης και το Ι.Α.Π.Α.Δ. για λογαριασμό του Ι.ΜΕ.Π.Ο., με επιστημονικό διευθυντή τον Martin Baldwin-Edwards.

και φτάνει το 10,3% καταδεικνύοντας με σαφήνεια τις διαστάσεις που έχει πάρει η σύγχρονη μετανάστευση στη χώρα μας.

Πρέπει να τονιστεί ότι η προηγούμενη προσέγγιση εκτιμά τους παράνομους μετανάστες που δεν είχαν συμπεριληφθεί στην τελευταία απογραφή στις 200.000. Δεδομένου ότι έχει καλλιεργηθεί μια διάχυτη ξενοφοβία στην ελληνική κοινωνία, αντιλαμβανόμαστε ότι οι στατιστικές πληροφορίες έχουν πολιτικό φορτίο. Αλλά ακόμα και αν θεωρήσουμε αντικειμενική την προσέγγιση του Baldwin-Edwards τότε η χώρα μας είναι ούτως ή άλλως η χώρα της Ε.Ε. με το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών επί του συνολικού της πληθυσμού .

Αναγνωρίζοντας ότι οι προαναφερθείσες εκτιμήσεις αποτελούν υποθετικές προβολές του μεταναστευτικού πληθυσμού και ότι σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να επέχουν θέση επίσημων στατιστικών στοιχείων, αξίζει να διευκρινιστεί ότι οι εκτιμήσεις δεν αποτελούν αξιοποιήσιμα στοιχεία, απλώς παρέχουν μια εναλλακτική προσέγγιση στον προσδιορισμό της ποσοτικής διάστασης του μεταναστευτικού ρεύματος στην Ελλάδα. Προς το παρόν, τα αποτελέσματα της απογραφής του 2001 είναι τα μόνα επίσημα στοιχεία με βάση τα οποία επιχειρούμε να περιγράψουμε το μεταναστευτικό πληθυσμό της Ελλάδας. Τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού αυτού αναλύονται στο επόμενο κεφάλαιο.

6. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑΣ

6.1. Η δημογραφική διάσταση της μετανάστευσης.

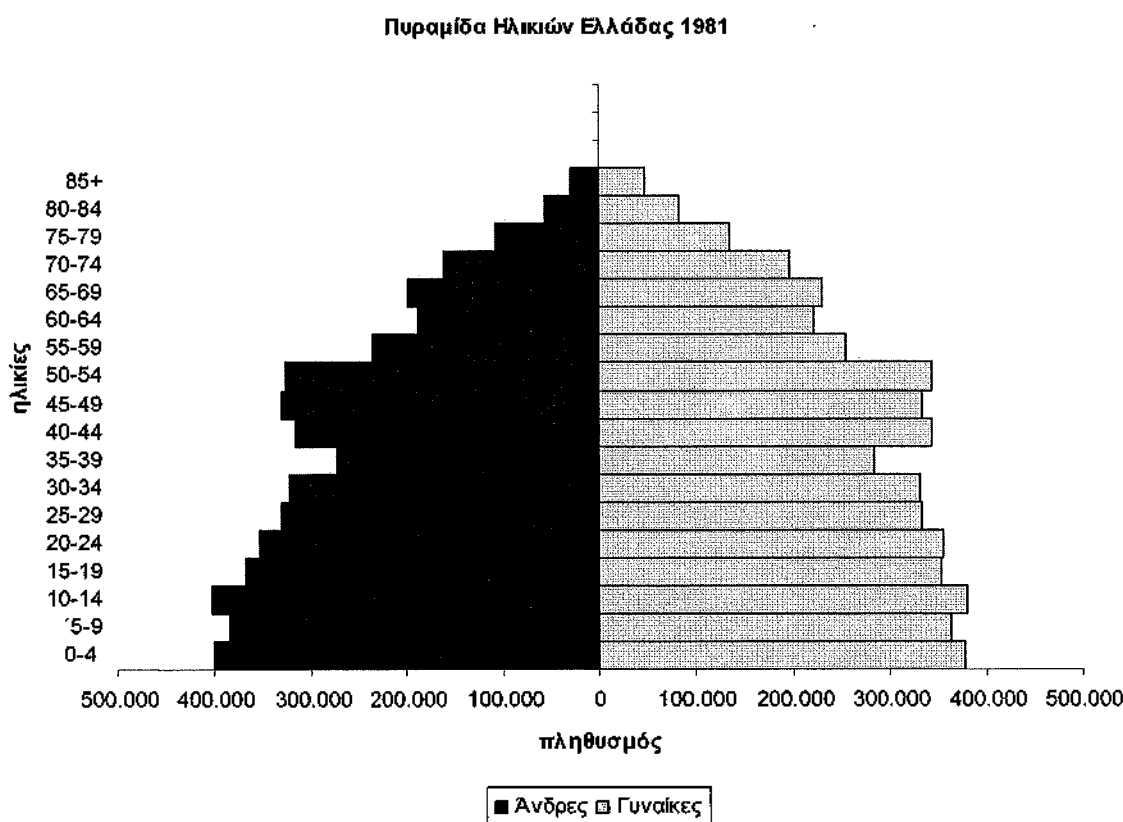
Στόχος της δημογραφικής ανάλυσης είναι η μελέτη της φυσιογνωμίας των πληθυσμών, των φαινομένων που χαρακτηρίζουν την εξέλιξή τους, των τάσεων που διαγράφονται για το άμεσο μέλλον, ώστε να καθίσταται δυνατή, μεταξύ άλλων, η πρόβλεψη των αναμενόμενων χαρακτηριστικών και μεταβολών του πληθυσμού. Η μετανάστευση, ως συνεχής ροή προσώπων από και προς μία περιοχή, είναι μία βασική δημογραφική διαδικασία. Είναι η διαδικασία εκείνη που συνεπάγεται τη μηχανική ή την τεχνική ανανέωση και φθορά ενός πληθυσμού (Τσαούσης, 1991).

Η εξέλιξη κάθε τοπικού πληθυσμού εξαρτάται από την αλληλεπίδραση των γεννήσεων, των θανάτων και της μετανάστευσης. Δύο είναι οι βασικές ροές σε κάθε πληθυσμιακό σύστημα, ο αριθμός των ατόμων που εισέρχονται στο σύστημα και ο αριθμός των ατόμων που εξέρχονται από αυτό. Η μείωση του επιπέδου γεννητικότητας και το σταθερό επίπεδο της θνησιμότητας καθώς επίσης, η αύξηση του προσδόκιμου της ζωής στις πιο πολλές ανεπτυγμένες χώρες, έχουν αναδείξει τη μετανάστευση σε ουσιώδη παράγοντα της περιφερειακής πληθυσμιακής αλλαγής. Ως τελικό αποτέλεσμα, η μετανάστευση όχι μόνον επιδρά στο μέγεθος του πληθυσμού της περιοχής, αλλά επιπρόσθετα, αλλάζει τη δομή/σύνθεση του πληθυσμού αυτού επιλεκτικά, προσθέτοντας ή αφαιρώντας πληθυσμό με διακριτά χαρακτηριστικά.

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις βασικές άμεσες ή βραχυχρόνιες δημογραφικές συνέπειες της μετανάστευσης στον τόπο εγκατάστασης (Τσαούσης, 1986). Πρωταρχικά, η μεταναστευτική εισροή σε μια χώρα συνεπάγεται την αύξηση του πραγματικού πληθυσμού, τη μεταβολή της ισορροπίας μεταξύ των δύο φύλων στις αναπαραγωγικές ηλικίες και γενικά στη δομή του πληθυσμού, και τη μεταβολή του μεγέθους και της σύνθεσης του εργατικού δυναμικού. Το μέγεθος του εργατικού δυναμικού επηρεάζεται κυρίως από το μέγεθος του πληθυσμού που βρίσκεται σε ηλικία προς εργασία καθώς και από τις ροές εντός της αγοράς εργασίας. Η μετανάστευση επιδρά καταλυτικά στη δομή/σύνθεση και στα χαρακτηριστικά του πληθυσμού σε ηλικία προς εργασία, καθώς οι νεότεροι και πιο μορφωμένοι εργάτες είναι πιθανότερο να μεταναστεύσουν από την περιοχή αποστολής (Borjas, 2003). Η εξέταση της εξέλιξης του πληθυσμού της Ελλάδας τις τελευταίες δεκαετίες, η ηλικιακή κατανομή και τα επιμέρους χαρακτηριστικά των μεταναστών, καθώς και η συμβολή της μετανάστευσης στο έντονο δημογραφικό πρόβλημα της χώρας μας, έρχεται να καταδείξει τη θετική αποτίμηση της παρουσίας των μεταναστών στην χώρα μας.

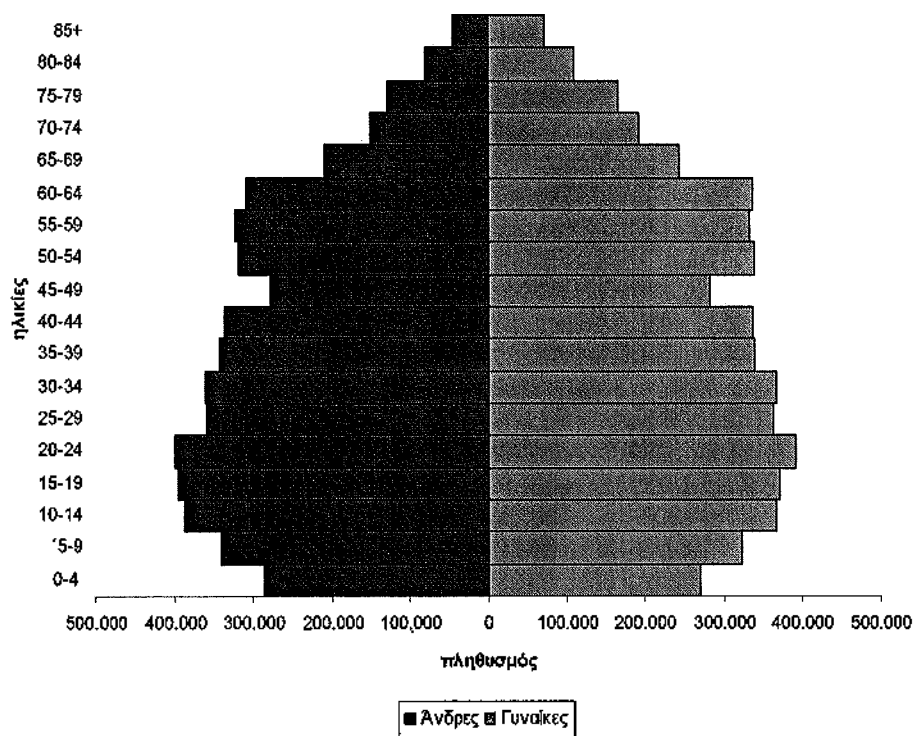
6.2. Δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα: 1981-2001. Πυραμίδες Ηλικιών.

Η μελέτη της εξέλιξης του πληθυσμού της χώρας, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, μπορεί να γίνει με τη χρήση των πυραμίδων ηλικίας, το σχήμα των οποίων μπορεί να απεικονίσει ανάγλυφα την ύπαρξη του δημογραφικού προβλήματος. Οι πυραμίδες των ηλικιών προκύπτουν από τα αποτελέσματα των απογραφών. Ακολουθούν οι πυραμίδες του 1981, 1991 και 2001 για τον πληθυσμό της Ελλάδας. Παρατηρούμε ότι η πυραμίδα του 1981 έχει τριγωνικό σχήμα, γεγονός που αντικατοπτρίζει έναν νεαρό πληθυσμό, όπως συμβαίνει σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες (και η Ελλάδα του 1980 θεωρούνταν αναπτυσσόμενη). Δημογραφικό πρόβλημα δεν διαφαίνεται και μόνον δύο παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν: α) υπάρχει μια μείωση του πληθυσμού στις ηλικίες 35-39 και β) υπάρχει μια αισθητή υπερχή των γυναικών στις ηλικίες από 30 και πάνω. Οι δύο προηγούμενες επισημάνσεις μπορούν να δικαιολογηθούν στη βάση των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που προηγήθηκαν.

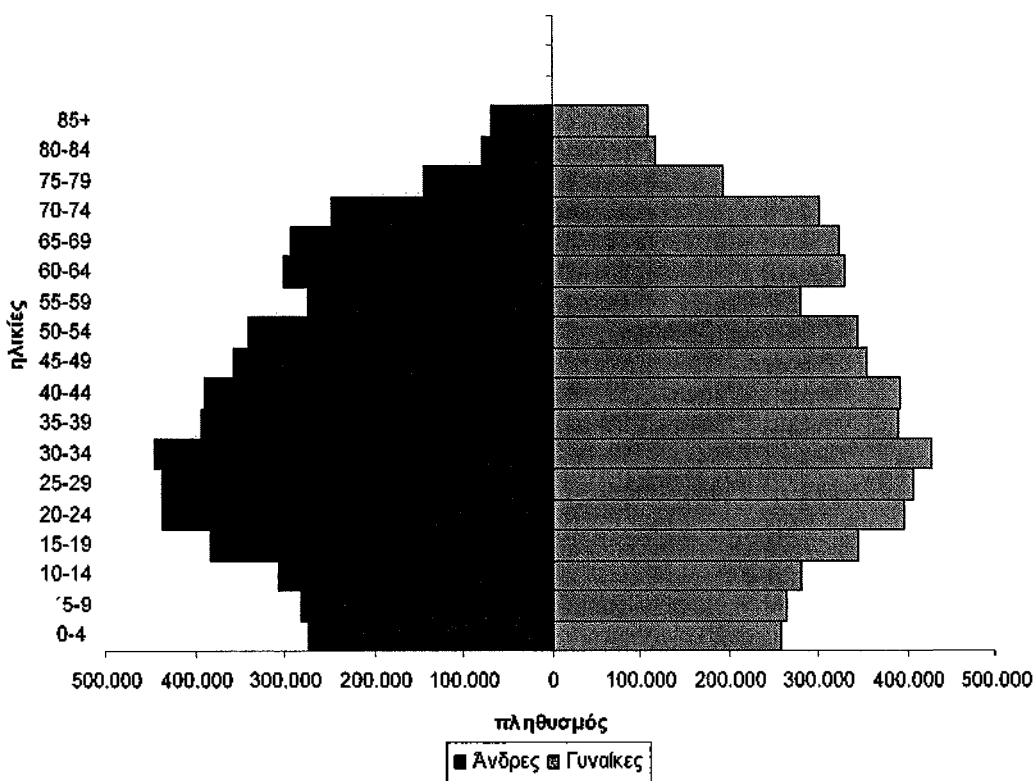

Στην πυραμίδα ηλικιών του 1991 αρχίζει να αποτυπώνεται το λεγόμενο δημογραφικό πρόβλημα. Το σχήμα της δεν είναι πλέον τριγωνικό αλλά αρχίζει να θυμίζει «μανιτάρι». Παρατηρούμε ότι οι γεννήσεις μειώνονται, και αυξάνεται η συμμετοχή στις ηλικίες από 55 και πάνω. Παράλληλα, αυξάνονται σε μεγάλο βαθμό οι ηλικίες που συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία ενώ οι μικρότερες ηλικίες που μελλοντικά θα αντικαταστήσουν τις παραγωγικές συρρικνώνονται. Αρχίζουν να τίθενται επομένως ερωτήματα γύρω από τη βιωσιμότητα του ασφαλιστικού μας (αναδιανεμητικού) συστήματος.

Πυραμίδα ηλικιών της Ελλάδας 1991

Πυραμίδα ηλικιών της Ελλάδας 2001

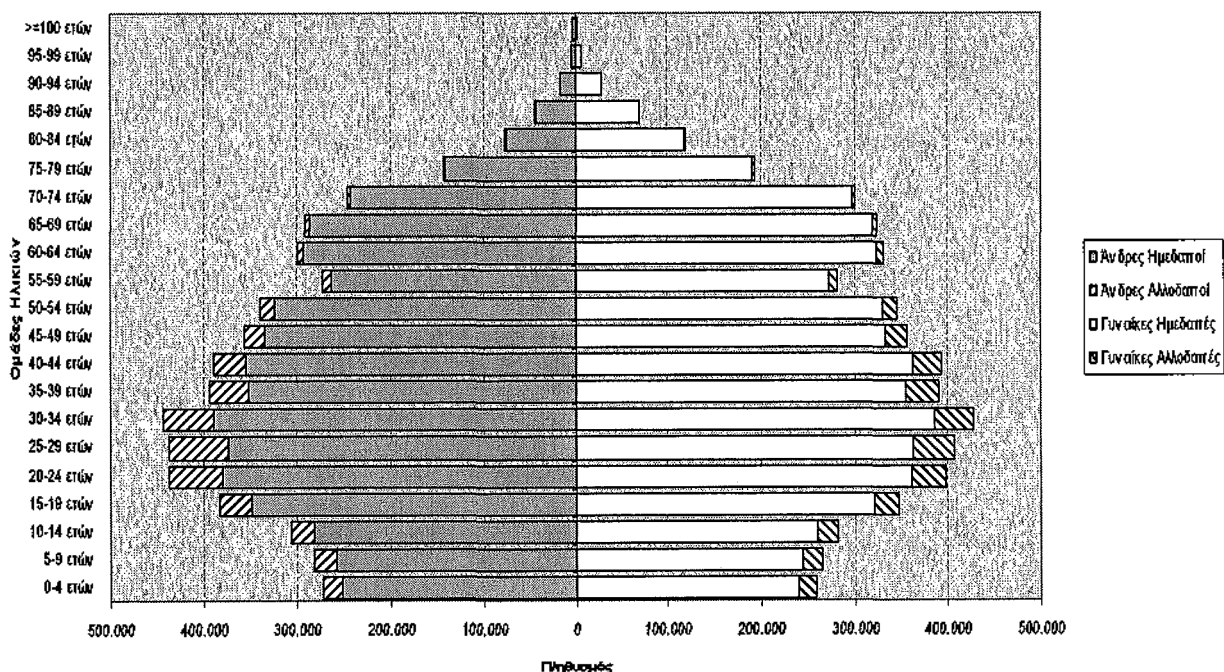

Το σχήμα της πυραμίδας του 2001 απεικονίζει μια ανεπτυγμένη χώρα με έντονο δημογραφικό πρόβλημα. Αυτό φαίνεται και από το δείκτη γήρανσης⁵¹ ο οποίος υπερδιπλασιάστηκε την τελευταία εικοσαετία. Γενικά, ο πληθυσμός ηλικίας 0-14 στην Ελλάδα είναι αναλογικά μικρότερος στο σύνολο του πληθυσμού απ' ότι είναι στο σύνολο των χωρών της Ε.Ε.. Το ίδιο ισχύει και για την πληθυσμιακή ομάδα 15-24 και 25-49. Αντιθέτως, η συμμετοχή της πληθυσμιακής ομάδας 50-64 και άνω των 65 ετών είναι μεγαλύτερη στην Ελλάδα απ' ότι στις άλλες χώρες της Ε.Ε. (ΠΑΕΠ, 2003). Τα παραπάνω καταδεικνύουν το έντονο δημογραφικό πρόβλημα της χώρας.

Πέρα από το ασφαλιστικό και την επιβάρυνση στις κοινωνικές δαπάνες, η δημογραφική γήρανση συνδέεται έμμεσα με την αγορά εργασίας, καθώς μεταβάλλει το μέγεθος και την ηλικιακή σύνθεση του εργατικού δυναμικού. Η συρρίκνωση του εργατικού δυναμικού επηρεάζει το παραγόμενο προϊόν καθώς και τον κατά κεφαλή ρυθμό μεταβολής του. Ακόμη, η γήρανση συνδέεται με την παραγωγικότητα του εργατικού δυναμικού. Η αύξηση της ηλικίας του εργατικού δυναμικού σηματοδοτεί την πτώση της παραγωγικότητας στα χειρωνακτικά επαγγέλματα και δημιουργεί προβλήματα με την προσαρμοστικότητα και την κινητικότητα της εργασίας.

Όμως, μια προσεκτικότερη ματιά στην πυραμίδα του 2001 αποκαλύπτει ότι η συμμετοχή του πληθυσμού στις νεότερες παραγωγικές ηλικίες (20-34) έχει αυξηθεί σημαντικά σε σύγκριση με το 1991, γεγονός που δε μπορεί να υποστηριχθεί από την εξέλιξη των παιδικών ηλικιών του 1991. Που οφείλεται αυτό; Όπως φαίνεται από την πυραμίδα που ακολουθεί, η οποία διαχωρίζει τον ελληνικό από το μεταναστευτικό πληθυσμό, αποτυπώνεται ξεκάθαρα η ευεργετική δημογραφική επίδραση των μεταναστευτικών εισροών κατά τη δεκαετία 1991-2001. Ο κύριος όγκος του μεταναστευτικού πληθυσμού είναι νεαρής ηλικίας και ενισχύει σημαντικά τις παραγωγικές κατηγορίες.

Ελλάδα 2001

Πιο συγκεκριμένα, η σύγκριση μεταξύ αλλοδαπού και ντόπιου πληθυσμού φανερώνει ότι η κατά ηλικία δομή του αλλοδαπού πληθυσμού είναι ιδιαίτερα νεανική σε σχέση με αυτή του ντόπιου πληθυσμού. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι το 2001, σε 100 αλλοδαπούς οι 17 ήταν ηλικίας 0-14 ετών οι 80 μεταξύ 15-64 ετών και μόνον οι 3 ήταν 65 ετών και άνω, ενώ οι αντίστοιχοι αριθμοί είναι 15, 67, και 18 για τον ντόπιο πληθυσμό. Επίσης, στις ηλικίες μεταξύ 15-34 ετών, ο αριθμός των ανδρών είναι μεταξύ 30 και 50% υψηλότερος από αυτόν των γυναικών. Σε επόμενη παράγραφο θα ασχοληθούμε εκτενέστερα με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού πληθυσμού.

6.3. Η συμβολή της μετανάστευσης στις δημογραφικές εξελίξεις της Ελλάδας.

Γενικά, η επίπτωση της μετανάστευσης στις δημογραφικές εξελίξεις των χωρών υποδοχής εξετάζεται μέσα από τρία επιμέρους στοιχεία. Το πρώτο συνδέεται με την αύξηση του συνολικού πληθυσμού. Το δεύτερο συνδέεται με τη διαφορική γονιμότητα μεταξύ ντόπιων και μεταναστών στο βαθμό που η συχνότητα των γεννήσεων στο μεταναστευτικό πληθυσμό παρουσιάζεται υψηλότερη από αυτή του ντόπιου πληθυσμού. Τέλος, το τρίτο στοιχείο συνδέεται με τις διαφορές που παρατηρούνται, στην ηλικιακή κατανομή μεταξύ του ντόπιου και του αλλοδαπού πληθυσμού, αφού ο ηλικιακά πιο νέος πληθυσμός των αλλοδαπών, μπορεί ως ένα βαθμό να λειτουργεί αποτρεπτικά για την περαιτέρω διεύρυνση της δημογραφικής γήρανσης του ντόπιου πληθυσμού. Ισχύουν τα παραπάνω για την Ελλάδα;

Τα αποτελέσματα των διαδοχικών απογραφών του 1951, 1961, 1971, 1981, 1991 και 2001, επιτρέπουν την εξέταση της συμβολής της μετανάστευσης, στις μεταβολές του συνολικού πληθυσμού στην Ελλάδα. Οι πίνακες 1 και 2 που ακολουθούν είναι αρκετά διαφωτιστικοί.

Πίνακας 1: Πραγματικός και νόμιμος πληθυσμός της χώρας κατά κατηγορίες με βάση τις απογραφές των ετών 1951, 1961, 1971, 1981, 1991 και 2001

Έτος Απογραφής	Στήλη1 Έλληνες στην Ελλάδα	Στήλη2 Έλληνες στο εξωτερικό	Στήλη3 Αλλοδαποί στην Ελλάδα	Πραγματικός πληθυσμός Στήλες 1+3	Νόμιμος πληθυσμός Στήλες 1+2	Διαφορά Πραγματικού Νόμιμου πληθυσμού
1951	7.602.230	37.413	30.571	7.632.801	7.639.643	-6.842
1961	8.333.817	71.925	54.736	8.388.553	8.405.742	-17.189
1971	8.676.073	218.908	92.568	8.768.641	8.894.981	-126.340
1981	9.568.993	98.343	171.424	9.740.417	9.667.336	73.081
1991	10.092.624	41.910	167.276	10.259.900	10.134.534	125.366
2001	10.167.367	39.608	796.713	10.964.020	10.206.595	757.425

Πηγή: ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα Απογραφών.

Ο πίνακας 1 μας πληροφορεί ότι κατά τις τρεις τελευταίες απογραφές, και κυρίως κατά την απογραφή του 2001, ο πραγματικός πληθυσμός είναι μεγαλύτερος από τον νόμιμο, γεγονός που φανερώνει την αύξηση των μεταναστευτικών εισροών. Ο συνολικός πραγματικός πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε κατά 6,9% τη δεκαετία 1991-2001. Η αύξηση

αυτή, οφείλεται κατά κύριο λόγο στον πενταπλασιασμό σχεδόν του αριθμού των αλλοδαπών, δεδομένου ότι η αύξηση των Ελλήνων δεν ήταν ούτε 1% (αύξηση 0,7%). Από τον πίνακα 2 παρατηρούμε ότι η αύξηση του πραγματικού πληθυσμού στην Ελλάδα την δεκαετία 1991-2000, οφείλεται κατά μόλις 3% στη φυσική αύξηση του πληθυσμού και κατά 97% στα μεταναστευτικά ρεύματα.

Πίνακας 2: Γεννήσεις, θάνατοι, φυσική αύξηση του πληθυσμού και μεταναστευτικά ρεύματα τις δεκαετίες 1951-1960, 1961-1970, 1971-1980, 1981-1990 και 1991-2000

Δεκαετία	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φυσική Αύξηση	Καθαρή Μετανάστευση			Συνολική Αύξηση
				Ελλήνων	Αλλοδαπών	Σύνολο	
1951-1960	1.533.249	577.212	956.037	-224.450	24165	-200.285	755.752
1961-1970	1.532.475	693.050	839.425	-497.169	37.832	-459.337	380.088
1971-1980	1.438.877	801.509	637.368	25.552	78.856	334.408	971.776
1981-1990	1.183.634	911.193	272.441	251.190	-4.148	247.042	519.483
1991-2000	1.021.381	999.764	21.617	53.066	629.437	682.503	704.120

Πηγή: ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα Απογραφών

Πιο συγκεκριμένα, πριν το 1980 η αύξηση του πληθυσμού οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στη φυσική αύξηση (βλέπε πίνακα 2) και κυρίως στον υψηλό αριθμό γεννήσεων. Από το 1980 και μετά, η συμβολή της καθαρής μετανάστευσης στην αύξηση του πληθυσμού γίνεται ολοένα και πιο σημαντική ενώ την τελευταία δεκαετία είναι διπλάσια από την αντίστοιχη συμβολή της φυσικής αύξησης. Όπως προκύπτει, τις δύο πρώτες δεκαετίες η μετανάστευση επέδρασε αρνητικά στην αύξηση του πληθυσμού. Είναι η περίοδος της σημαντικής μεταναστευτικής εκροής των Ελλήνων προς το εξωτερικό. Αντίθετα στις επόμενες τρεις δεκαετίες, η καθαρή μετανάστευση επιδρά θετικά στην αύξηση του πληθυσμού.

Βέβαια, την εικοσαετία 1970-1990, η θετική συνεισφορά των μεταναστευτικών ροών στην αύξηση του πληθυσμού, οφείλεται στην παλιννόστηση αυτών που είχαν μεταναστεύσει στο εξωτερικό τις προηγούμενες δεκαετίες, ενώ τη δεκαετία του 1990 οφείλεται στην εισροή των αλλοδαπών (περίπου το 92% της συνολικής καθαρής μετανάστευσης). Τη δεκαετία αυτή, όχι μόνο η καθαρή μετανάστευση αλλά και η συνολική αύξηση του πληθυσμού οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στην καθαρή εισροή αλλοδαπών (περίπου κατά 90%), αφού η φυσική αύξηση του πληθυσμού είναι σχεδόν μηδενική ή πιο συγκεκριμένα κυμαίνεται στο 3% της συνολικής αύξησης. Το υπόλοιπο 7%, οφείλεται στην καθαρή μετανάστευση Ελλήνων (παλιννόστηση). Άρα, η μετανάστευση συμβάλλει ουσιαστικά στην αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδας τις τελευταίες δεκαετίες.

Η επίπτωση της μετανάστευσης στις μεταβολές του πληθυσμού της Ελλάδας είναι ακόμη πιο σημαντική, εάν συνυπολογιστεί η συνεισφορά της στη φυσική αύξηση του πληθυσμού. Η αύξηση του πραγματικού πληθυσμού εξαρτάται από την αύξηση των Ελλήνων και των Αλλοδαπών, η οποία με τη σειρά της εξαρτάται από τη φυσική αύξηση (γεννήσεις-θάνατοι) των ομάδων αυτών. Αν και το μέγεθος της φυσικής αύξησης του αλλοδαπού

πληθυσμού δεν μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς (δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ των γεννήσεων του ντόπιου και του αλλοδαπού πληθυσμού) η αύξηση αυτή είναι σίγουρα θετική. Σε αυτό συνηγορεί η νεανική ηλικιακή πυραμίδα του μεταναστευτικού πληθυσμού (βλέπε προηγούμενη παράγραφο), γεγονός που υποδηλώνει ότι η συχνότητα των γεννήσεων είναι υψηλότερη από τη συχνότητα των θανάτων, καθώς και η ανάλυση-έστω και μερική-δεδομένων που αφορούν στις γεννήσεις αλλοδαπών παιδιών.

Οι εκτιμήσεις του Δρεττάκη (2002, κεφ.19) για τις γεννήσεις που προέρχονται από αλλοδαπές μητέρες, αποδίδουν σ' αυτές ένα ποσοστό της τάξης του 10% των συνολικών γεννήσεων στη χώρα την τριετία 1995-1998. Συνεπώς, ο συνολικός πληθυσμός παρουσιάζει φυσική αύξηση την τελευταία δεκαετία εξαιτίας των γεννήσεων από αλλοδαπές μητέρες. Αν οι γεννήσεις αυτές αφαιρεθούν από το σύνολο των γεννήσεων, ο ελληνικός πληθυσμός παρουσιάζει σημαντική φυσική μείωση, δηλαδή οι θάνατοι Ελλήνων είναι περισσότεροι από τις γεννήσεις Ελλήνων (Δρεττάκης, 2002).

Το τρίτο στοιχείο που συνδέεται με τη δημογραφική επίπτωση της μετανάστευσης στην εξέλιξη του πληθυσμού της χώρας υποδοχής είναι οι διαφορές ανάμεσα στην ηλικιακή κατανομή του μεταναστευτικού και του ντόπιου πληθυσμού. Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην κατά ηλικία δομή, μεταξύ του αλλοδαπού και του ντόπιου πληθυσμού, δίνουν συχνά την εντύπωση ότι η παρουσία ξένων μεταναστών συμβάλλει αποφασιστικά στη συρρίκνωση της δημογραφικής γήρανσης του συνολικού πληθυσμού. Η τελευταία πυραμίδα της προηγούμενης παραγράφου συνηγορεί με την άποψη αυτή.

Η σύγκριση όμως της κατά ηλικία δομής του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας πριν και μετά την παρουσία των αλλοδαπών φανερώνει ότι η επίπτωση υπάρχει μεν αλλά είναι οριακή. Είναι χαρακτηριστικό ότι λόγω της μεταναστευτικής εισροής την τελευταία δεκαετία, το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω στο συνολικό πληθυσμό ήταν 16,7%, ενώ εν απουσία μετανάστευσης το ποσοστό αυτό θα ήταν 17,7% (INE, 2002). Δηλαδή, ενώ η συμβολή της μετανάστευσης στην αύξηση του πληθυσμού είναι ουσιαστική και σύμφωνα με την απογραφή του 2001 οι μετανάστες αντιπροσωπεύουν το 7% του συνολικού πληθυσμού, εντούτοις, η συμβολή τους στο δημογραφικό πρόβλημα της χώρας είναι οριακή.

6.4. Δημογραφικά χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού πληθυσμού. Στοιχεία από την απογραφή του 2001.

Η απογραφή του 2001 κατέγραψε 762.191 άτομα που κατοικούν στη χώρα χωρίς Ελληνική υπηκοότητα και που αποτελούν το 7% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Η περιγραφή των κοινωνικών-δημογραφικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού αυτού θα γίνει με κριτήριο: α) τη χώρα προέλευσης, β) τη γεωγραφική κατανομή, γ) την ηλικιακή κατανομή,

δ) την αναλογία των δύο φύλων και την οικογενειακή κατάσταση και ε) το εκπαιδευτικό επίπεδο

α) Χώρα προέλευσης

Από τον μόνιμο πληθυσμό των περίπου 762.000 αλλοδαπών, 48.560 αλλοδαποί είναι πολίτες της Ε.Ε. ή της ΕΖΕΣ, ενώ υπάρχουν ακόμη 17.426 Κύπριοι που απολαμβάνουν κάποια προνόμια λόγω της υπηκοότητάς τους. Οι υπόλοιποι 690.000 είναι υπήκοοι τρίτων χωρών, χωρίς ωστόσο να περιλαμβάνει ο αριθμός αυτός, τους ομογενείς. Ο αριθμός των χωρών προέλευσης των μεταναστών ανέρχεται σε 200. Όμως ενώ το πλήθος των χωρών προέλευσης είναι πολύ μεγάλο, εντούτοις, το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών προέρχεται από μία μόνο χώρα.

Από την Αλβανία προέρχεται το 55,7%, όπως μας πληροφορεί ο πίνακας 3 που αναφέρεται στον πραγματικό πληθυσμό αλλοδαπής υπηκοότητας, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 2001. Μάλιστα, αν λάβουμε υπόψη τον μόνιμο πληθυσμό το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 57,5% και στις 438.036 άτομα. Επιπλέον, το 25% των μεταναστών προέρχεται από 11 χώρες και ένα 10,0% προέρχεται από 12 ακόμη χώρες (ο πληθυσμός από τις χώρες αυτές, κυμαίνεται μεταξύ 5.000 και 10.000 ατόμων). Κατά συνέπεια, το μεγαλύτερο μέρος (93,8%) του πληθυσμού των μεταναστών προέρχεται από 24 χώρες, ενώ από τις υπόλοιπες χώρες μόλις το υπόλοιπο 6,2% (INE, 2004). Η Ελλάδα είναι η μοναδική χώρα της Ε.Ε., η οποία έχει μια εθνικότητα μεταναστών, η οποία ξεπερνά το 50% του συνόλου των αλλοδαπών που βρίσκονται στη χώρα⁵² (Baldwin-Edwards, 2004).

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 3, το 85% των μεταναστών προέρχεται από την Ευρώπη, και ένα μικρό μόνο ποσοστό της τάξης του 7% από τις χώρες της Ασίας. Η συμμετοχή των 15 χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανέρχεται στο 7,3% των μεταναστών, ενώ στις δέκα νέες χώρες της Ε.Ε. αναλογεί το 4,4%. Στις προς ένταξη το 2007 δύο χώρες (Βουλγαρία και Ρουμανία), αναλογεί το 7,6% του πληθυσμού των μεταναστών. Πάντως οι χώρες Κ.Α.Ε. που δεν είναι μέλη της Ε.Ε., αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των χωρών προέλευσης των μεταναστών στη χώρα. Αν μάλιστα προσθέσουμε και τις χώρες Κ.Α.Ε. που μόλις εντάχθηκαν στην Ένωση, τότε το ποσοστό εκτοξεύεται στο 77%⁵³.

Πίνακας 3: Χώρα/Περιοχή Προέλευσης Πραγματικού Πληθυσμού Ξένης Υπηκοότητας. Απογραφή 2001.

Χώρα/Περιοχή Προέλευσης	Αλλοδαπός πληθυσμός	Ποσοστό (%) επί του συνόλου
Σύνολο Ευρώπης	682236	85,6
Ε.Ε. (15)	57977	7,3
Ηνωμένο Βασίλειο	15303	1,9

⁵² Στη Γερμανία, για παράδειγμα, το 55% των μεταναστευτικών εισροών αντιπροσωπεύεται από 5 διαφορετικές εθνικότητες το 1990, ενώ το 1999, 9 διαφορετικές εθνικότητες αντιπροσωπεύουν το μισό των εισροών. Το ίδιο παρατηρείται και στη Γαλλία: το 1990, 6 διαφορετικές εθνικότητες αντιπροσώπευαν περισσότερο του μισού των ξένων εισροών, αντίθετα το 1999, υπήρχαν 9 εθνικότητες που ξεπερνούσαν το 50% (INE, 2004).

⁵³ Είναι χαρακτηριστικό ότι εξαιρώντας τους αλλοδαπούς που προέρχονται από τις 10 νέες χώρες της Ε.Ε., προκύπτει ότι ο αριθμός των αλλοδαπών από τις χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ το 2001 ήταν γύρω στις 580.000, δηλαδή γύρω στο 72,6% του συνόλου των αλλοδαπών (INE, 2004).

Γερμανία	15303	1,9
Νέα Μέλη Ε.Ε. (10)	35137	4,4
Κύπρος	19084	2,4
Πολωνία	13378	1,7
Χ.Κ.Α.Ε. (Μη μέλη Ε.Ε.)	578863	72,6
Αλβανία	443550	55,7
Βουλγαρία	37230	4,7
Γεωργία	23159	2,9
Ρουμανία	23066	2,9
Ρωσική Ομοσπονδία	18219	2,3
Ουκρανία	14149	1,8
Λοιπές Ευρωπαϊκές χώρες	10349	1,3
Σύνολο Αμερικής	33015	4,1
Η.Π.Α.	22507	2,8
Σύνολο Ασίας	54929	6,9
Πακιστάν	11192	1,4
Ινδία	7409	0,9
Ιράκ	7188	0,9
Φιλιππίνες	6861	0,9
Σύνολο Αφρικής	16042	2,0
Αίγυπτος	7846	1,0
Νιγηρία	2021	0,3
Ωκεανία	9961	1,2
Μη-προσδιορισμένη	818	0,1
ΣΥΝΟΛΟ	797001	100,0

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Επεξεργασία στοιχείων από τα αποτελέσματα της απογραφής του 2001

Μετά την Αλβανία η πολυπληθέστερη εθνότητα είναι αυτή της Βουλγαρίας αλλά με ποσοστό μόλις 4,7%. Σημαντική είναι επίσης και η παρουσία των Γεωργιανών και των Ρουμάνων σε ποσοστό που αγγίζει και στις δύο περιπτώσεις το 3%. Επίσης, οι Αμερικανοί, Βρετανοί, και Γερμανοί παρουσιάζονται ως σημαντικές κοινότητες αφού η καθεμιά αποτελεί περίπου το 2% του συνόλου του αλλοδαπού πληθυσμού. Τέλος, οι μετανάστες από την ασιατική ήπειρο είναι η κύρια μη-ευρωπαϊκή ομάδα του μεταναστευτικού πληθυσμού με ποσοστό 6,9%.

β) Γεωγραφική κατανομή

Ο πίνακας 4 που ακολουθεί, έρχεται να μας ενημερώσει για τη γεωγραφική κατανομή των μεταναστών στις 13 περιφέρειες της χώρας.

Πίνακας 4: Γεωγραφική κατανομή Αλλοδαπών ανά περιφέρεια

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	Αλλοδαπός πληθυσμός	Ποσοστό (%) επί του συνόλου
Αν. Μακεδονία & Θράκη	15146	2,0
Κεντρική Μακεδονία	100178	13,1
Δυτική Μακεδονία	870	1,2
Θεσσαλία	31957	4,2
Ήπειρος	15692	2,1
Ιόνια Νησιά	19460	2,6
Δυτική Ελλάδα	3514	4,6
Στερεά Ελλάδα	39397	5,2
Πελοπόννησος	47882	6,3

Αττική	370218	48,6
Βόρειο Αιγαίο	9711	1,3
Νότιο Αιγαίο	28112	3,7
Κρήτη	40424	5,3
ΣΥΝΟΛΟ ΕΛΛΑΔΟΣ	762191	100,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Μια πρώτη παρατήρηση που μπορεί να γίνει είναι ότι η πλειοψηφία των μεταναστών (61,7%) διαμένει γύρω από τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας (Αθήνα- Θεσσαλονίκη/ Περιφέρειες Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας). Στις πόλεις αυτές εμφανίζεται και η μεγαλύτερη συγκέντρωση αλλοδαπών τρίτων χωρών (εκτός Ε.Ε.), με πρώτο φυσικά το Δήμο της Αθήνας, όπου οι 132.000 μετανάστες που διαμένουν στο συγκεκριμένο δήμο αποτελούν το 17% του συνολικού πληθυσμού. Η Θεσσαλονίκη ακολουθεί με 27.000 αλλοδαπούς που αποτελούν όμως μόνο το 7% του πληθυσμού (Baldwin-Edwards, 2004).

Στο σύνολό της, η περιφέρεια Αττικής, με τους 370.218 μετανάστες που αποτελούν το μισό του μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας (48,6%), παρουσιάζει μια σχετική «υπέρ-συγκέντρωση» μεταναστών, αφού το ποσοστό των μεταναστών που ζουν σε αυτή (9,5% επί του συνολικού πληθυσμού) είναι κατά 35% περίπου υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό σε εθνικό επίπεδο (INE, 2004). Γενικά, οι αστικές περιοχές αποτελούν κυρίως τον τόπο εγκατάστασης των μεταναστών, καθώς πάνω από 80% των αλλοδαπών επιλέγουν να εγκατασταθούν στις εν λόγω περιοχές, ενώ το υπόλοιπο εγκαθίσταται σε αγροτικές περιοχές (18,6%) (INE, 2005).

Τα νησιά εμφανίζουν μεγάλα ποσοστά μεταναστών (πχ Κρήτη, Ρόδος, Κέρκυρα και Ζάκυνθος), όπως προκύπτει από τον πίνακα 5, που αναφέρεται στη γεωγραφική κατανομή των μεταναστών ανά νομό.

Πίνακας 5: Γεωγραφική κατανομή των μεταναστών ανά νομό

Νομοί	Μετανάστες	Ποσοστό % επί του συνολικού πληθυσμού του νομού
Ν. Έβρου	2141	1,43
Ν. Ροδόπης	1716	1,59
Ν. Ξάνθης	1886	1,86
Ν. Δράμας	2764	2,66
Ν. Καβάλας	8985	6,12
Ν. Σερρών	4729	2,35
Ν. Θεσσαλονίκης	68871	6,51
Ν. Χαλκιδικής	876	8,69
Ν. Κιλκίς	3473	3,90
Ν. Πέλλας	6743	4,63
Ν. Ημαθίας	4962	3,46
Ν. Πιερίας	629	5,10
Ν. Φλώρινας	2432	4,44
Ν. Κοζάνης	2432	2,41
Ν. Καστοριάς	2285	4,27
Ν. Γρεβενών	1047	2,76
Ν. Ιωαννίνων	8598	5,05

N. Άρτας	2161	2,77
N. Θεσπρωτίας	2764	6,00
N. Πρέβεζας	3544	5,97
N. Λάρισας	14213	5,09
N. Μαγνησίας	1348	6,50
N. Τρικάλων	3385	2,45
N. Καρδίτσας	2736	2,11
N. Κέρκυρας	9910	8,85
N. Λευκάδας	1589	7,06
N. Κεφαλληνίας	3744	9,49
N. Ζακύνθου	5281	13,53
N. Αιτωλ/νίας	7490	3,33
N. Αχαΐας	19120	5,92
N. Ηλείας	11985	6,20
N. Φθιώτιδας	13304	7,44
N. Ευρυτανίας	658	2,05
N. Φωκίδας	3092	6,40
N. Βοιωτίας	13003	9,92
N. Εύβοιας	11642	5,41
N. Αττικής	376732	10,01
N. Κορινθίας	14157	9,16
N. Αργολίδας	9733	9,21
N. Αρκαδίας	4122	4,04
N. Μεσσηνίας	14048	7,94
N. Λακωνίας	8516	8,55
N. Λέσβου	5627	5,16
N. Χίου	2630	4,92
N. Σάμου	2289	5,25
N. Κυκλάδων	11567	10,27
N. Δωδεκανήσου	18798	9,89
N. Χανίων	13289	8,84
N. Ρεθύμνης	7293	8,90
N. Ηρακλείου	17658	6,04
N. Λασιθίου	7255	9,51

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Παρατηρούμε ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά (7-13%) επί του συνολικού πληθυσμού του νομού εμφανίζονται στα νησιά (N. Κυκλάδων 10,27%, N. Δωδεκανήσου 9,89%, N. Ζακύνθου 13,53%, καθώς και στους τέσσερις νομούς της Κρήτης), στην Αττική (όπου περιλαμβάνεται η υπερνομαρχία με τα σημερινά δεδομένα) και σε οικονομικά εύρωστους νομούς (N. Βοιωτίας 9,92% N. Χαλκιδικής 8,69%). Τα χαμηλότερα ποσοστά (1-3%) βρίσκονται στα βορειοανατολικά διαμερίσματα της χώρας, γύρω από την Αλεξανδρούπολη (N. Έβρου 1,43%, N. Ροδόπης 1,59%) και σε μερικές οικονομικά υποανάπτυκτες περιοχές (N. Κοζάνης 2,41%, N. Ευρυτανίας 2,05%). Ενώ στο σύνολο της χώρας το ποσοστό των μεταναστών ξεπερνάει το 7% επί του συνολικού πληθυσμού, ο μέσος όρος της αναλογίας των μεταναστών ανά νομό φθάνει το 5.9% Αυτό οφείλεται στην υπερ-εκπροσώπηση των μεταναστών σε λίγους νομούς και την αισθητή υπο-εκπροσώπηση τους σε αρκετούς άλλους.

Επίσης, οι πολυπληθέστερες εθνικότητες μεταναστών παρουσιάζουν μικρότερη γεωγραφική συγκέντρωση απ' ότι οι ολιγοπληθέστερες (Λιανός, 2003). Αυτό σημαίνει ότι το 75% των Αλβανών για παράδειγμα, που είναι η πολυπληθέστερη εθνότητα στη χώρα, κατανέμεται σε 15 νομούς, οι Βούλγαροι που είναι η δεύτερη σε τάξη μεγέθους ομάδα σε 10 νομούς, ενώ οι πληθυσμιακά μικρότερες ομάδες, όπως οι Αιθίοπες, οι Ιρακινοί ή οι μετανάστες που προέρχονται από τη Σρι Λάνκα συγκεντρώνονται σε ένα μόνο νομό (Λιανός, 2003). Αυτό δεν είναι τυχαίο γιατί τα δίκτυα⁵⁴ υποστήριξης και επικοινωνίας ανάμεσα σε μετανάστες της ίδιας εθνικότητας διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στην αρχική επιλογή του τόπου εγκατάστασης του μετανάστη. Δηλαδή, οι μετανάστες δεν κατανέμονται τυχαία στη χώρα υποδοχής.

Γενικά, η έρευνα του Λιανού (2003) έρχεται να αποδείξει ότι ο βαθμός αστικοποίησης, η αγροτική παραγωγή και το κατά κεφαλήν εισόδημα σε κάθε νομό, αποτελούν βασικές παραμέτρους στη διαδικασία επιλογής του τόπου εγκατάστασης των μεταναστών. Ο παράνομος μάλιστα χαρακτήρας των μεταναστευτικών ρευμάτων μέχρι το 1998 (πρώτη διαδικασία νομιμοποίησης), ο οποίος υφίσταται σε σημαντικό βαθμό και σήμερα, επηρεάζει την επιλογή του τόπου εγκατάστασης, καθώς η επιλογή αυτή συνδέεται με την πιθανότητα σύλληψης. Η πιθανότητα αυτή, μειώνεται στις αγροτικές περιοχές και στις πολυπληθείς γειτονίες των αστικών κέντρων (Λιανός, 2003). Τέλος, στις περιοχές αυτές οι ευκαιρίες απασχόλησης των μεταναστών μεγεθύνονται, αφού οι μετανάστες (όπως θα δούμε) απασχολούνται κυρίως σε ανειδίκευτα επαγγέλματα (π.χ. αγροτικές εργασίες), στις κατασκευές και στις υπηρεσίες (π.χ. τουρισμός), οπότε οι νησιωτικές περιοχές, οι αγροτικές περιοχές και τα αστικά κέντρα μετατρέπονται σε πόλους έλξης του μεταναστευτικού πληθυσμού.

γ) Ηλικιακή κατανομή

Σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση της μετανάστευσης, η ηλικία των μεταναστών πρέπει να είναι νεανική, έτσι ώστε να μεγιστοποιείται το όφελος από την απόφασή τους να μετακινηθούν. Τα στοιχεία της απογραφής του 2001, στην Ελλάδα, επιβεβαιώνουν το νεαρό της ηλικίας του μεταναστευτικού πληθυσμού, όπως φαίνεται ούτως ή άλλως και από την πυραμίδα ηλικιών της παραγράφου 6.2, όπου απεικονίζεται η διάρθρωση των ηλικιών του πληθυσμού των μεταναστών, ανά 5ετή ομάδα ηλικιών και φύλο, σε σχέση με την αντίστοιχη δομή του ελληνικού πληθυσμού.

⁵⁴ Ως δίκτυο εννοούμε οποιαδήποτε οργανωμένη ή ανοργάνωτη ομάδα ατόμων μέσω της οποίας ο (υπογής) μετανάστης έρχεται σε επαφή με τη χώρα υποδοχής. Μέλη του δικτύου μπορεί να είναι μέλη της οικογένειας του μετανάστη, συγχωριανοί, συντοπίτες, ομοεθνείς ή φορείς και οργανώσεις. Η ύπαρξη ενεργών δικτύων διαδραματίζει πολλαπλό ρόλο καθώς εξασφαλίζει την αμφίδρομη (από και προς την χώρα εγκατάστασης) κυκλοφορία της απαραίτητης πληροφορίας, επιτρέποντας στους μετανάστες να λαμβάνουν άμεση γνώση της ύπαρξης (εποχιακής έστον) ζήτησης εργασίας, των απαραίτητων δικαιολογητικών, εγγράφων κτλ. Επίσης, εξασφαλίζει την υποδοχή του μετανάστη, τον κατατοπισμό του κατά τις πρώτες ημέρες της παραμονής του στη χώρα υποδοχής, την φιλοξενία του, την διεκπεραίωση κάποιων υποθέσεών του, την ηθική του υποστήριξη.

Ο κύριος όγκος των μεταναστών⁵⁵, περίπου το 80%, βρίσκεται στις παραγωγικές ηλικίες 15-64 ετών, ποσοστό που έρχεται σε αντίθεση με το αντίστοιχο 68% του Ελληνικού πληθυσμού, ενώ περίπου το 17% είναι ηλικίας 0-14 ετών και μόνο το 3,5% αποτελείται από ηλικιωμένους (> 65 ετών). Οι μετανάστες δε, οι οποίοι ανήκουν στον παραγωγικό πληθυσμό, ηλικίας από 20 έως 44 ετών, αποτελούν περισσότερο από το 50% του συνολικού πληθυσμού των αλλοδαπών που βρίσκονται στη χώρα. Ο παραγωγικός πληθυσμός ηλικίας από 20 έως 44 ετών στο σύνολο της χώρας, δεν υπερβαίνει το 38% του συνολικού πληθυσμού στη χώρα, ενώ το ποσοστό άνω των 44 ετών είναι 34,6% για τους Έλληνες έναντι 9,1% για τους μετανάστες. Το 52% των μεταναστών έχουν ηλικία κάτω των 30 και το 90% κάτω των 45 (Λιανός, 2003). Επιπλέον, ο αλλοδαπός πληθυσμός παρουσιάζει μεγαλύτερο ποσοστό παιδιών (17%) σε σχέση με τον ελληνικό (15%). Οι γυναίκες είναι κατά μέσο όρο μεγαλύτερες σε ηλικία από τους άνδρες, δεδομένου ότι έχουν μεγαλύτερες αναλογίες στις σχετικά μεγαλύτερες ηλικίες.

δ) Αναλογία των δύο φύλων /οικογενειακή κατάσταση

Στην Ελλάδα βρίσκονται 762.000 μετανάστες, από τους οποίους οι 415.000 είναι άνδρες και οι 347.000 γυναίκες, (54,5% άνδρες και 45,5% γυναίκες). Ο αριθμός των μεταναστών αντιστοιχεί στο 7,0% του πληθυσμού της χώρας, ενώ η αναλογία κατά φύλο είναι μεγαλύτερη στους άνδρες, έναντι των γυναικών (7,7% έναντι 6,3%). Η αναλογία των δύο φύλων στις διάφορες εθνικότητες των αλλοδαπών δεν είναι σταθερή. Από τη μια, υπάρχουν ορισμένες χώρες προέλευσης, όπως το Πακιστάν, η Ινδία, το Μπαγκλαντές, η Συρία και η Αίγυπτος, όπου το ποσοστό των ανδρών υπερβαίνει το 95%. Από την άλλη, η Ουκρανία, οι Φιλιππίνες και η Μολδαβία, έχουν ποσοστά γυναικείου πληθυσμού της τάξης του 70%. Η Αλβανία και η Ρουμανία, οι πολυπληθέστερες εθνικότητες, έχουν ποσοστό 60%, ανδρών μεταναστών. Ισόρροπα κατανεμημένες φαίνεται να είναι οι άλλες σημαντικές αριθμητικά εθνικότητες (Βουλγαρία, Γεωργία, Η.Π.Α., Κύπρος, Ρωσία, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Πολωνία), όπου τα ποσοστά του γυναικείου πληθυσμού ανέρχονται στο 50-60% του συνολικού πληθυσμού.

Το ήμισυ του μεταναστευτικού πληθυσμού είναι έγγαμοι (48,2%), το 44,3% άγαμοι και οι λοιποί είναι χήροι, διαζευγμένοι ή σε διάσταση. Η κατανομή των μεταναστών με βάση την οικογενειακή κατάσταση, διαφέρει στην κατά φύλο ανάλυση καθώς στους άνδρες το 51% είναι άγαμοι και το 45% έγγαμοι ενώ στις γυναίκες μόνον το 36% είναι άγαμες και το 52% είναι έγγαμες.

ε) Εκπαιδευτικό επίπεδο

Ο πίνακας 6 που ακολουθεί παρέχει σημαντικές πληροφορίες για το επίπεδο της εκπαίδευσης του μεταναστευτικού πληθυσμού καθώς και για την κατανομή του ανάμεσα στα

⁵⁵ ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα Απογραφής 2001, Πίνακας 10 (στο www.statistics.gr).

δύο φύλα. Σύμφωνα μ' αυτόν, οι μετανάστες είναι κυρίως απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης (σε ποσοστό 26,3%), ενώ μαζί με τους αποφοίτους του δημοτικού (21,9%) προσεγγίζουν το ήμισυ (48,2%) του μεταναστευτικού συνόλου. Σημαντική μερίδα είναι απόφοιτοι γυμνασίου (16,8%) ενώ αρκετά σημαντικό είναι και το ποσοστό των μεταναστών (8,0%) που έχει πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ενώ επιπρόσθετα μπορεί να είναι και κάτοχος μεταπτυχιακού ή διδακτορικού διπλώματος. Στην αντίπερα όχθη, ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό εκείνων που δε γνωρίζουν ανάγνωση και γραφή (9,2%). Οι πτυχιούχοι ΤΕΛ και ΤΕΣ αναλογούν στο 2,9% των μεταναστών, ενώ ανάλογο είναι το ποσοστό των πτυχιούχων της μετά-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (2,7%).

Πίνακας 6: Αλλοδαποί κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης

Επίπεδο Εκπαίδευσης	Σύνολο χώρας	Ποσοστό % επί συνόλου	Άνδρες	Ποσοστό % επί του ανδρικού συνόλου	Γυναίκες	Ποσοστό % επί του γυναικείου συνόλου
Πρωτοβάθμιο	1446	0,2	909	0,2	537	0,2
Δευτεροβάθμιο	3353	0,4	1862	0,4	1491	0,4
Τριτοβάθμιο	54647	7,2	24034	5,8	30613	8,8
Μεταπτυχιακό	15985	2,1	6619	1,6	9366	2,7
Μεταδευτεροβάθμια Εκπαίδευση	20659	2,7	8445	2,0	12214	3,5
Τριτοβάθμια Εκπαίδευση	200324	26,3	101848	24,5	98476	28,4
ΤΕΛ-ΤΕΣ	22710	2,9	14498	3,5	8212	2,4
Γυμνάσιο	128137	16,8	75295	18,1	52842	15,2
Δημοτικό	166937	21,9	101130	24,3	65807	19,0
Πήγαν στο Δημοτικό	56707	7,4	29892	7,2	26815	7,7
Απέλειψαν το Δημοτικό (Δεν γνωρίζουν γραφή-ανάγνωση)	21058	2,8	12584	3,0	8474	2,4
Γνωρίζουν γραφή-ανάγνωση	70228	9,2	38436	9,2	31792	9,2
Σύνολο	762191	100	415552	100	346639	100

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Οι άνδρες έχουν μεγαλύτερα ποσοστά στις εκπαιδευτικές βαθμίδες των πτυχιούχων ΤΕΛ και ΤΕΣ, των αποφοίτων γυμνασίου, των αποφοίτων δημοτικού καθώς και όσων έχουν εγκαταλείψει το σχολείο. Από την άλλη, οι γυναίκες έχουν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο, καθώς κατέχουν μεγαλύτερα ποσοστά στις υπόλοιπες εκπαιδευτικές βαθμίδες, δηλαδή μεταξύ των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης και των πτυχιούχων ανωτάτων σχολών. Εντούτοις, οι αναλογίες στα δύο φύλα στους κατόχους διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών, καθώς και στην τελευταία κατηγορία (Δεν γνωρίζουν γραφή-ανάγνωση) δεν διαφοροποιούνται σημαντικά. Οι γυναίκες αναλογούν στο ήμισυ σχεδόν των μεταναστών που είναι απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης (49,2%), ενώ στις ανώτερες βαθμίδες η αναλογία κυμαίνεται μεταξύ 56,0% και 59,0%. Γενικά, φαίνεται ότι οι γυναίκες έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης.

Στο σύνολο της χώρας⁵⁶ το 30,5% του πληθυσμού είναι απόφοιτοι δημοτικού, το 22,3% απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης, το 9,1% έχει πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ή είναι κάτοχος μεταπτυχιακού ή διδακτορικού διπλώματος, το 3,9% είναι απόφοιτοι ΤΕΛ και ΤΕΣ, το 11,3% είναι απόφοιτοι γυμνασίου, το 2,5% είναι πτυχιούχοι μετά-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ένα 6,4% φοιτά στο Δημοτικό, το 6,3% έχει εγκαταλείψει το δημοτικό και τέλος το 3,6% δεν γνωρίζει γραφή και ανάγνωση.

Συνεπώς, ο μεταναστευτικός πληθυσμός που βρίσκεται στην χώρα μας, διαθέτει ένα μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο παρόμοιο με αυτό του συνολικού πληθυσμού. Μάλιστα, σε ορισμένες εκπαιδευτικές βαθμίδες η συμμετοχή των μεταναστών είναι μεγαλύτερη έναντι του συνολικού πληθυσμού. Στις εκπαιδευτικές βαθμίδες των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης και του γυμνασίου (26,3% και 16,8% αντιστοίχως για το μεταναστευτικό πληθυσμό - 22,3% και 11,3% για το συνολικό πληθυσμό) τα ποσοστά των μεταναστών υπερτερούν έναντι του συνολικού πληθυσμού. Στις εν λόγω εκπαιδευτικές βαθμίδες, οι μετανάστες αναλογούν σε ποσοστό που κυμαίνεται μεταξύ 8,6% και 11,1% σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό των αντίστοιχων βαθμίδων, ποσοστό μεγαλύτερο από την μέση αναλογία των μεταναστών στον πληθυσμό (7,0%).

Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι οι μετανάστες κατέχουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο εκπαίδευσης, παραπλήσιο του συνολικού πληθυσμού. Η αξιοποίηση, ωστόσο, των γνώσεων που κατέχουν, περιορίζεται αισθητά, τόσο από το υφιστάμενο καθεστώς παρανομίας όσο και από την έλλειψη επαρκούς γνώσης της ελληνικής γλώσσας, συνεπικουρούμενη πάντα από την έλλειψη μιας σύγχρονης μεταναστευτικής πολιτικής. Συμπερασματικά, αναφορικά με τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά των μεταναστών, μεγάλο ποσοστό κατέφτασε στην Ελλάδα διαθέτοντας αξιόλογα εκπαιδευτικά προσόντα, είτε τριτοβάθμιας είτε τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, αλλά σπανίως αξιοποιούνται τα προσόντα αυτά στην ελληνική αγορά εργασίας (Καβουνίδη, 2002). Άρα, οι μετανάστες διαθέτουν τα προσόντα να καλύψουν τομείς περισσότερο απαιτητικούς, από αυτούς στους οποίους ήδη απασχολούνται Βέβαια, η αξιοποίηση των επαγγελματικών προσόντων των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας δεν είναι εύκολη υπόθεση, καθώς στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, τα προσόντα αυτά αποκτήθηκαν στα πολύ διαφορετικά συστήματα εκπαίδευσης⁵⁷ και εργασίας της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (Καβουνίδη, 2002).

⁵⁶ Ο πίνακας της Ε.Σ.Υ.Ε. (Πίνακας 5, Απογραφή 2001 στο www.statistics.gr) περιλαμβάνει τον πληθυσμό από 6 ετών και πάνω (10.296.798) χωρίς να κάνει διάκριση ανάμεσα στον πληθυσμό ελληνική και ξένης υπηκοότητας.

⁵⁷ Η δυνατότητα μεταβίβασης του ανθρώπινου κεφαλαίου προσδιορίζεται, όπως είδαμε αναλυτικά στο τέταρτο κεφάλαιο, από την ύπαρξη παρόμοιων δομών και θεσμών μεταξύ της χώρας προορισμού και της χώρας προέλευσης.

7. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

7.1. Η απασχόληση των μεταναστών.

Η μελέτη των οικονομικών επιπτώσεων της μετανάστευσης και πιο συγκεκριμένα ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στην εγχώρια αγορά εργασίας, προϋποθέτει την περιγραφή της κατανομής των μεταναστών ανάμεσα στους διάφορους τομείς και κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας. Οι πίνακες 7 και 8 απεικονίζουν την απασχόληση των αλλοδαπών κατά επάγγελμα και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, όπως αυτή προέκυψε με βάση τα αποτελέσματα της απογραφής του 2001.

Συνολικά, οι απασχολούμενοι μετανάστες το 2001 προσέγγιζαν τους 392.000. Οι άντρες μετανάστες αποτελούν το 69% του απασχολούμενου μεταναστευτικού πληθυσμού (270.771), ενώ το υπόλοιπο 31% είναι γυναίκες (120.903) (Πίνακας 7). Η απασχόληση των μεταναστών αντιστοιχεί στο 9,5% της συνολικής απασχόλησης της χώρας, ενώ στην κατά φύλο ανάλυση αντιστοιχεί στο 10,4% για τους άνδρες και στο 8,0% για τις γυναίκες. Επίσης, ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι οι νέοι απασχολούμενοι μετανάστες ηλικίας από 15 έως 19 ετών αναλογούν στο 31,0% περίπου των νέων ίδιας ηλικίας, που απασχολούνται συνολικά, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους άνδρες ανέρχεται σε 38,0% περίπου και στις γυναίκες στο 18,0% (INE, 2004).

Επίσης, σύμφωνα με τη θέση που καταλαμβάνουν οι μετανάστες στις διάφορες ομάδες επαγγελματιών⁵⁸, η απασχόληση των αλλοδαπών βρίσκεται κυρίως στην μισθωτή απασχόληση σε αναλογία περίπου 90% (89%). Το ποσοστό αυτό για τους άντρες ανέρχεται στο 90,3% του απασχολούμενου ανδρικού αλλοδαπού πληθυσμού και στο 86% για τις γυναίκες. Ο μεγάλος όγκος της μισθωτής απασχόλησης των μεταναστών έχει ως αποτέλεσμα την μεγαλύτερη συμμετοχή αυτών στο σύνολο της μισθωτής απασχόλησης της χώρας, καθώς αποτελούν το 13% του εν λόγω συνόλου (INE, 2004). Το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών φτάνει στο 6,5%, με το 2,8% αυτών να είναι εργοδότες, ενώ το 1,7% ανήκει στα συμβουλευόμενα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας.

Σύμφωνα με τον πίνακα 7, η κατά επάγγελμα κατανομή της απασχόλησης των μεταναστών, φανερώνει ότι σχεδόν τα δύο τρίτα του συνόλου (68,3%) εργάζεται στην εξής ομάδα ατομικών επαγγελματιών: τεχνίτες, χειριστές μεταφορικών μέσων, ανειδίκευτοι εργάτες και μικροεπαγγελματίες⁵⁹. Το 10,4% των μεταναστών απασχολείται στην παροχή υπηρεσιών και στο λιανικό εμπόριο (ως πωλητές σε καταστήματα και σε υπαίθριες αγορές) και το 7% στον πρωτογενή τομέα (ως ειδικευμένοι γεωργοί – κτηνοτρόφοι). Οι άλλες ομάδες

⁵⁸ ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα Απογραφής 2001, Πίνακας Α1 (στο www.statistics.gr)

⁵⁹ Περισσότεροι από το 1/3 των μεταναστών (37,0%) εργάζεται ως ανειδίκευτοι εργάτες χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες, περισσότεροι από το 1/4 ως τεχνίτες (27,0%) ενώ 4,4% ως χειριστές μεταφορικών μέσων (INE, 2004)

Πίνακας 7. Απασχολούμενοι αλλοδαποί κατά φύλο και ομάδες ατομικών επαγγελματιών.										
Σύνολο Ελλάδος										
Απογραφή πληθυσμού της 18ης Μαρτίου 2001										
Φύλο	Σύνολο	Ομάδες ατομικών επαγγελματιών								
		Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά , καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	Τεχνολόγοι τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλμα- τα	Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλμα- τα	Απασχολούμε- νοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι , δασοκόμοι και αλιείς	Τεχνίτες, χειριστές μεταφορικών μέσων, ανειδίκευτοι εργάτες και μικροεπαγγελματί- ες	Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμά τους.	Δε δήλωσαν επάγγελμ- α
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ΣΥΝΟΛΟ	391.674	9.212	12.681	7.281	8.525	40.902	26.974	267.521	5.117	13.461
% επί του συνόλου	100,0	2,4	3,2	1,9	2,2	10,4	6,9	68,3	1,3	3,4
Άνδρες	270.771	6.587	6.595	4.060	4.101	19.422	19.118	197.334	3.782	9.772
% επί του συνόλου	69,1	1,7	1,7	1,0	1,0	5,0	5,0	50,4	1,0	2,5
% επί του ανδρικού συνόλου	100,0	2,4	2,4	1,5	1,5	7,2	7,1	72,9	1,4	3,6
Γυναίκες	120.903	2.625	6.086	3.221	4.424	21.480	7.856	70.187	1.335	3.689
% επί του συνόλου	30,9	0,7	1,6	0,8	1,1	5,5	2,0	17,9	0,3	0,9
% επί του γυναικείου συνόλου	100,0	2,2	5,0	2,7	3,7	17,8	6,5	58,1	1,1	3,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Πίνακας 5, Απογραφή 2001

Πίνακας 8. Απασχολούμενοι αλλοδαποί κατά φύλο και Κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	Ποσοστό επί του συνόλου	Ανδρες	Ποσοστό Ανδρών επί του συνόλου	Γυναίκες	Ποσοστό Γυναικών επί του συνόλου
Σύνολο	391.674	100%	270.771	69,1%	120.903	30,9%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>100%</i>		<i>100%</i>		<i>100%</i>	
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία, αλιεία	68.682	100%	53.721	78,2%	14.961	21,8%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>17,5%</i>		<i>19,8%</i>		<i>12,4%</i>	
Ορυχεία, λατομεία	648	100%	628	96,9%	20	3,1%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>0,2%</i>		<i>0,2%</i>		<i>0,0%</i>	
Μεταποιητικές βιομηχανίες	46.553	100%	36.995	79,5%	9.558	20,5%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>11,9%</i>		<i>13,7%</i>		<i>7,9%</i>	
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	569	100%	525	92,3%	44	7,7%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>0,1%</i>		<i>0,2%</i>		<i>0,0%</i>	
Κατασκευές	96.003	100%	94.935	98,9%	1.068	1,1%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>24,5%</i>		<i>35,1%</i>		<i>0,9%</i>	
Εμπόριο, επισκευές ξενοδοχεία εστιατόρια	61.497	100%	37.446	60,9%	24.051	39,1%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>15,7%</i>		<i>13,8%</i>		<i>19,9%</i>	
Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	10.721	100%	8.720	81,3%	2.001	18,7%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>2,7%</i>		<i>3,2%</i>		<i>1,7%</i>	
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1.506		823	54,6%	683	45,4%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>0,4%</i>		<i>0,3%</i>		<i>0,6%</i>	
Λοιπές υπηρεσίες	80.488	100%	17.810	22,1%	62.678	77,9%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>20,5%</i>		<i>6,6%</i>		<i>51,8%</i>	
Δήλωσαν ασαφώς ή δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	25.007	100%	19.168	76,7%	5.839	23,3%
<i>Ποσοστό στο σύνολο των κλάδων</i>	<i>6,4%</i>		<i>7,1%</i>		<i>4,8%</i>	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού της 18ης Μαρτίου 2001

δεν εμφανίζουν ποσοστά μεγαλύτερα του 3,4%. Η αναλογία των μεταναστών στην παραπάνω κατηγορία επαγγελμάτων ως ποσοστό στη συνολική απασχόληση της χώρας στα αντίστοιχα επαγγέλματα διαμορφώνεται σε 21,1%. Πιο συγκεκριμένα, οι μετανάστες αποτελούν το 40,0% των ανειδίκευτων χειρωνακτών εργατών και μικροεπαγγελματιών, το 17,0% των τεχνιτών και το 6,0% των χειριστών μεταφορικών μέσων. Στους εργαζόμενους στην παροχή υπηρεσιών και στους πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές, συμμετέχουν κατά 7,4%, και στους ειδικευμένους γεωργούς - κτηνοτρόφους κατά 5,1%.

Επιπρόσθετα, η κατηγορία αυτή (Τεχνίτες, χειριστές μεταφορικών μέσων, ανειδίκευτοι εργάτες και μικροεπαγγελματίες) συγκεντρώνει το 72,9% του αντρικού μεταναστευτικού πληθυσμού, ενώ παράλληλα αποτελεί το 50,4% της συνολικής απασχόλησης του αλλοδαπού πληθυσμού. Η συμμετοχή γυναικών συγκεντρώνεται σε ποσοστό που υπερβαίνει το 50%, στους ανειδίκευτους χειρωνακτες εργάτες (54,6%), ενώ σημαντική είναι και η παρουσία τους στην παροχή υπηρεσιών και πωλητών σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (17,8%). Περισσότεροι από τους μισούς μετανάστες που απασχολούνται στην παροχή υπηρεσιών και πωλητών σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές και στους υπαλλήλους γραφείου είναι γυναίκες.

Η απασχόληση των μεταναστών κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (Πίνακας 8) επιβεβαιώνει τα μεγάλα ποσοστά απασχόλησης των μεταναστών στα χειρωνακτικά επαγγέλματα και στον τομέα της παροχής υπηρεσιών. Το 24,5% των μεταναστών εργάζεται στον κλάδο των κατασκευών, το 18,0% περίπου στον πρωτογενή τομέα (17,5% στη γεωργία), το 11,9% στην βιομηχανία, το 15,7% στους κλάδους του εμπορίου και των ξενοδοχείων – εστιατορίων, ενώ ένα 20,5% εργάζονται στον ευρύτερο τομέα της παροχής υπηρεσιών. Η αναλογία των μεταναστών στους παραπάνω κλάδους ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης των κλάδων αυτών διαμορφώνεται σε 27,4% για τις κατασκευές, σε 11,6% για το πρωτογενή τομέα, σε 9,4% στην βιομηχανία, σε 13,0% στα ξενοδοχεία - εστιατόρια και περισσότερο από 75% στα ιδιωτικά νοικοκυριά.

Οι άντρες μετανάστες απασχολούνται κατά 35,1% στις κατασκευές, 19,8% στη γεωργία, 13,7% στις μεταποιητικές βιομηχανίες και 13,8% στο εμπόριο, στις επισκευές και στα ξενοδοχεία-εστιατόρια. Οι γυναίκες συγκεντρώνονται σε ποσοστό μεγαλύτερο του 50% (51,8%) στον ευρύτερο τομέα των υπηρεσιών, ενώ σημαντικό ποσοστό (19,9%) εμφανίζουν στους κλάδους του εμπορίου και των υπηρεσιών σίτισης-στέγασης (ξενοδοχεία-εστιατόρια) και στον πρωτογενή τομέα (12,4%). Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες απασχολούνται στα ιδιωτικά νοικοκυριά κατά 34,6%, ποσοστό που αντιστοιχεί στο σύνολο σχεδόν των μεταναστών που απασχολείται στα ιδιωτικά νοικοκυριά (95,5%) και η παρουσία τους στα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια φθάνει το 55,6% του συνόλου των μεταναστών που απασχολούνται στο συγκεκριμένο κλάδο.

7.2. Η επίπτωση της μετανάστευσης στην ελληνική αγορά εργασίας.

Το βασικό ερώτημα που συνδέεται με την επίπτωση της μετανάστευσης στα προϊόντα της αγοράς εργασίας (μισθούς-απασχόληση), είναι το κατά πόσο στα επαγγέλματα που ασκούν οι μετανάστες και στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας που απασχολούνται, υπάρχει ανταγωνισμός με το ντόπιο εργατικό δυναμικό. Δηλαδή, οι μετανάστες υποκαθιστούν τους Έλληνες στην παραγωγική διαδικασία ή η εργασία τους λειτουργεί συμπληρωματικά ως προς αυτή των Ελλήνων; Η διεθνής βιβλιογραφία πάνω στο ζήτημα αυτό, που εξετάστηκε διεξοδικά στο πρώτο μέρος της εργασίας, συμπεραίνει ότι η επίπτωση της μετανάστευσης στους μισθούς και στην απασχόληση του ντόπιου εργατικού δυναμικού είναι είτε αμελητέα, είτε παίρνει οριακά χαμηλές αρνητικές τιμές. Ανάλογες οικονομετρικές εξειδικεύσεις δε συναντάμε στην ελληνική βιβλιογραφία και εν γένει στην έρευνα γύρω από την ελληνική εμπειρία. Μια από τις λιγοστές έρευνες στο πεδίο αυτό (Λιανός, 2003), συμπεραίνει ότι η έλλειψη στατιστικών στοιχείων (ιδίως του μισθού των μεταναστών) δυσχεραίνει την κατάσταση.

Η έρευνα του Λιανού (2003), που στηρίζεται σε αδημοσίευτα στοιχεία της ΕΣΥΕ από τις έρευνες εργατικού δυναμικού την τετραετία 1998-2001, καθώς και σε στοιχεία που προέρχονται από τα ατομικά δελτία πρόσληψης του ΟΑΕΔ, αποτελεί τον καρπό μιας συστηματικής προσπάθειας, που γίνεται τα τελευταία χρόνια για την οικονομική διερεύνηση της μεταναστευτικής επίπτωσης. Κάποια πρώτα περιγραφικά στοιχεία για την απασχόληση Ελλήνων και μεταναστών είναι ενδεικτικά.

Σύμφωνα με την παραπάνω μελέτη και για την εξεταζόμενη περίοδο 1998-2001, η απασχόληση των ανδρών Ελλήνων μειώθηκε κατά 3,6%, την ώρα που η απασχόληση των ανδρών μεταναστών αυξήθηκε κατά 16,9%, των μεταναστριών κατά 8,1% και των Ελληνίδων κατά 1,3%. Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι η μείωση αυτή μπορεί να οφείλεται στην υποκατάσταση των Ελλήνων από τις τρεις υπόλοιπες κατηγορίες. Από την άλλη, η αύξηση της απασχόλησης των μεταναστών μπορεί να είναι απόρροια της αποχώρησης Ελλήνων εργαζομένων, η οποία δημιουργεί κενές θέσεις εργασίας ή αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης. Πρέπει να τονιστεί ότι η απασχόληση συνδέεται θετικά με την μεγέθυνση του ΑΕΠ, και τα εμπειρικά αποτελέσματα της ελληνικής οικονομίας⁶⁰ την τελευταία δεκαετία επιβεβαιώνουν την πρόταση αυτή (INE, 2005). Συνεπώς, η αύξηση της απασχόλησης των μεταναστών δεν είναι κατά ανάγκη και άμεσα συνδεδεμένη με τη μείωση της απασχόλησης των Ελλήνων (Λιανός, 2003).

Επίσης, το γεγονός ότι το ποσοστό συμμετοχής των μεταναστών στο εργατικό δυναμικό, το οποίο σύμφωνα με τον Λιανό (2003) το 2001 υπερβαίνει το ποσοστό

⁶⁰ Η απασχόληση την οκταετία 1996-2003 αυξήθηκε στην Ελλάδα κατά 0,9% (η αύξηση στην Ε.Ε-15 είναι της τάξης του 1,1%), την ώρα που ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ την περίοδο αυτή κυμαινόταν πάνω από 3% και έφτασε το 4,2% το 2004 (INE, 2005).

συμμετοχής των Ελλήνων κατά 22 εκατοστιαίες μονάδες (70,1% για τους αλλοδαπούς, έναντι 48,1% για τους Έλληνες), δεν αποδίδεται στην ύπαρξη όλο και περισσότερων θέσεων εργασίας για τους μετανάστες, οι οποίες χάνονται από τους Έλληνες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι μετανάστες έχουν εξ' ορισμού μεγαλύτερο κίνητρο για εργασία, αφού πρέπει να μεγιστοποιήσουν την απόδοση της απόφασής τους να μεταναστεύσουν και παράλληλα το καθεστώς επισφάλειας που τους χαρακτηρίζει τους ωθεί να εργαστούν περισσότερες ώρες και με χαμηλότερο μισθό από τους Έλληνες. Επιπρόσθετα, δε διαθέτουν την οικονομική υποστήριξη της οικογένειας, του κράτους και άλλων δικτύων υποστήριξης που έχουν οι Έλληνες και επομένως δεν αντέχουν να παραμείνουν εκτός της αγοράς εργασίας.

Συνεπώς, και τα ποσοστά ανεργίας των μεταναστών πρέπει να είναι χαμηλότερα συγκρινόμενα μ' αυτά των Ελλήνων. Η έρευνα εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ για το πρώτο τρίμηνο του 2006 ανεβάζει το συνολικό ποσοστό ανεργίας στο 9,7%, ενώ το ποσοστό ανεργίας των ατόμων με ξένη υπηκοότητα είναι χαμηλότερο του μέσου εθνικού και ανέρχεται στο 9,0% (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού/ΕΣΥΕ, Α Τρίμηνο 2006). Ακόμη, η έρευνα του Λιανού (2003) δείχνει ότι τα ποσοστά ανεργίας Ελλήνων και μεταναστών δεν παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική συσχέτιση.

Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας (Λιανός, 2003) δε φαίνεται να υποστηρίζουν την «υπόθεση της αντικατάστασης», σύμφωνα με την οποία οι μετανάστες προσλαμβάνονται σε θέσεις εργασίας τις οποίες διαφορετικά θα κατελάμβαναν οι ντόπιοι εργάτες, με αποτέλεσμα τη μείωση των μισθών και την αύξηση της ανεργίας σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο. Η «υπόθεση του διαχωρισμού» της αγοράς εργασίας σε δύο παράλληλες αγορές εργασίας⁶¹, σύμφωνα με την οποία οι μετανάστες καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας, οι οποίες είναι θέσεις εργασίας για τις οποίες δεν ενδιαφέρονται οι ντόπιοι εργάτες, φαίνεται να ευσταθεί περισσότερο στην ελληνική περίπτωση.

Η ελληνική αγορά εργασίας είναι μια καταταμημένη αγορά εργασίας⁶², αποσπασματική και μη ανταγωνιστική για όλους τους εργαζομένους, η οποία ενισχύει τη διάκριση, μεταξύ μιας προνομιούχας ομάδας εργαζομένων που βρίσκεται «εντός» και μιας κατηγορίας «εκτός». Η ευελιξία και η επισφάλεια της εργασίας, που χαρακτηρίζει τη δεύτερη κατηγορία συνυπάρχει με ένα καθεστώς έντονων ακαμψιών στην πρώτη (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Τα χαρακτηριστικά της πρωτεύουσας αγοράς εργασίας συνδέονται με την

⁶¹ Το θεωρητικό υπόβαθρο της πρότασης αυτής έχει ήδη αναπτυχθεί στο κεφάλαιο της οικονομικής ανάλυσης της μετανάστευσης (σελ. 13).

⁶² Η κατάτμηση της αγοράς εργασίας αναφέρεται στο διαχωρισμό ανάμεσα σε επίσημο και ανεπίσημο τομέα. Ο ανεπίσημος τομέας εντάσσεται στα πλαίσια της παραοικονομίας, χωρίς φυσικά να συνεπάγεται αποκλειστικά έκνομες δραστηριότητες. Η ανεπίσημη οικονομία αφορά εκείνες τις δραστηριότητες μισθωτής εργασίας που παράγουν νόμιμα αγαθά, αλλά βρίσκονται έξω από το θεσμικό πλαίσιο που ορίζουν οι νόμοι και οι διοικητικοί κανόνες σχετικά με εμπορικές άδειες, συμβόλαια εργασίας, φορολογία και συστήματα κοινωνικής ασφάλισης (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Πολλές μελέτες (π.χ. Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001 και Baldwin-Edwards, 2004β) υποστηρίζουν ότι υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα και στην ύπαρξη και λειτουργία της παραοικονομίας και την απασχόληση των παράνομων μεταναστών.

ειδικευμένη εργασία σε θέσεις ανώτερου προσωπικού, τη σταθερή σχέση απασχόλησης, την υψηλή αμοιβή και τη δυνατότητα ανέλιξης, ενώ της δευτερεύουσας με την ανειδίκευτη εργασία σε θέσεις κατώτερου κύρους, την εργασιακή αβεβαιότητα, τη χαμηλή αμοιβή και τη έλλειψη δυνατότητας ανέλιξης (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Οι μετανάστες απασχολούνται στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας σε θέσεις που απορρίπτονται από τους ντόπιους, ή σε θέσεις και επαγγέλματα (ανειδίκευτου και χειρωνακτικού κυρίως χαρακτήρα) στα οποία το εγχώριο εργατικό δυναμικό δεν επαρκεί για διάφορους λόγους (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001).

Αυτοί οι λόγοι συνοψίζονται κυρίως στη άνοδο του βιοτικού επιπέδου της χώρας, που συνοδεύτηκε από την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου, ιδιαίτερα των νέων εργαζομένων. Οι θέσεις εργασίας που επιδιώκει να καταλάβει η ομάδα των νέων Ελλήνων εργαζομένων, ανήκουν στην πρωτεύουσα αγορά εργασίας, η οποία χαρακτηρίζεται από ακαμψία και αδυναμία δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Το ποσοστό ανεργίας των νέων 15-29 ετών, ανέρχεται το πρώτο τρίμηνο του 2006 σε 18,9%, έναντι 9,7% που είναι το μέσο εθνικό (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού/ΕΣΥΕ, Α Τρίμηνο 2006). Παράλληλα, η προσδοκία των νέων για εξεύρεση θέσεων εργασίας, που συνεπάγονται υψηλό επαγγελματικό και κοινωνικό status, υποστηρίζεται οικονομικά και ηθικά από τις οικογένειες τους, με συνέπεια να μπορούν να περιμένουν και να μην εντάσσονται στην δευτερεύουσα αγορά εργασίας⁶³. Ταυτόχρονα, ο δημογραφικός παράγοντας, που στη χώρα μας συνδέεται, όπως αναπτύξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, με τη γήρανση του πληθυσμού, οδηγεί στη μείωση της προσφοράς εγχώριου εργατικού δυναμικού κυρίως στα ανειδίκευτα και χειρωνακτικά επαγγέλματα (Κοτζαμάνης, 1996).

Οπότε, δημιουργούνται κενές θέσεις στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας, οι οποίες καλύπτονται από τους μετανάστες. Δηλαδή, παρόλα τα υψηλά ποσοστά ανεργίας της χώρας τα τελευταία χρόνια, για ορισμένους κλάδους ή για συγκεκριμένες θέσεις εργασίας παρατηρείται ταυτόχρονη στενότητα εργατικού δυναμικού που δεν μπορεί να απορροφηθεί από την εγχώρια ζήτηση (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Στον κλάδο των κατασκευών⁶⁴ για παράδειγμα, οι Αλβανοί μετανάστες μόνο, αντιπροσωπεύουν το 30% των συνολικά ασφαλισμένων του κλάδου στο ΙΚΑ (Baldwin-Edwards, 2004β).

Τα αποτελέσματα των οικονομετρικών υποδειγμάτων της έρευνας (Λιανός, 2003) επιβεβαιώνουν την ύπαρξη μιας δευτερεύουσας αγοράς εργασίας για τους μετανάστες. Έτσι, η παρουσία των μεταναστών στις αγορές εργασίας των περιφερειών της χώρας, δεν επηρεάζει το ποσοστό συμμετοχής των Ελλήνων ανδρών στο εργατικό δυναμικό. Αντιθέτως, η

⁶³ Οι Έλληνες μπορούν να υπολογίζουν στην οικογένεια αλλά και στις κοινωνικές παροχές και προτιμούν να βιώσουν μια μικρή περίοδο ανεργίας προσδοκώντας σε καλύτερες προσφορές.

⁶⁴ Τα οικοδομικά έργα παρείχαν ασφάλιση για 110.000 μετανάστες το 2003 (Baldwin-Edwards, 2004). Σημαντικός είναι επίσης και ο τομέας των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων και εστιατορίων, όπου το 2003 δούλευαν σε αυτό τον τομέα 43.000 αλλοδαποί (Baldwin-Edwards, 2004).

παρουσία των μεταναστών συνδέεται θετικά με τη συμμετοχή των Ελληνίδων στο εργατικό δυναμικό. Μια αύξηση του ποσοστού των μεταναστών στον πληθυσμό κατά μια ποσοστιαία μονάδα, αυξάνει τη συμμετοχή των Ελληνίδων κατά 2,5%. Η εκτίμηση αυτή αναγνωρίζει την ύπαρξη συμπληρωματικών σχέσεων ανάμεσα στους μετανάστες και στις Ελληνίδες. Από την άλλη, η παρουσία των μεταναστών δεν επηρεάζει το ποσοστό ανεργίας ούτε των ανδρών ούτε και των γυναικών.

Επομένως, στο ερώτημα αν οι μετανάστες υποκαθιστούν ή συμπληρώνουν τους Έλληνες στην παραγωγική διαδικασία, το συμπέρασμα του εξάγεται, τόσο από την έρευνα του Λιανού (2003), όσο και από άλλες έρευνες,⁶⁵ όπως αυτή του Λαμπριανίδη και της Λυμπεράκη για τους Αλβανούς μετανάστες της Θεσσαλονίκης (2001), αναγνωρίζει ένα πολύ μικρό βαθμό υποκατάστασης των Ελλήνων σε μια συγκεκριμένη κατηγορία επαγγέλματος (ανειδίκευτα επαγγέλματα) και στο μεγαλύτερο βαθμό αποκαλύπτει συμπληρωματικές σχέσεις, οι οποίες αυξάνουν τελικά τις ευκαιρίες απασχόλησης για τους Έλληνες (όπως θα δούμε στην επόμενη παράγραφο). Η εκτίμηση του Baldwin-Edwards (2004β) για τον ανταγωνισμό μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών υποστηρίζει ότι υπήρξε μια μικρή υποκατάσταση Ελλήνων από μετανάστες, σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, λόγω του ότι η φθηνή και παράνομη εργασία των μεταναστών εξυπηρετούσε καλύτερα το ελληνικό κεφάλαιο, ιδίως τα πρώτα χρόνια της μεγάλης μεταναστευτικής εισροής. Οι συμπληρωματικές σχέσεις που αναγνωρίζει, είναι σαφώς μεγαλύτερης οικονομικής και κοινωνικής σημασίας. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Κόντης (2003), ο οποίος επιπρόσθετα συνδέει την αύξηση των μισθών του ντόπιου ειδικευμένου προσωπικού με την εργασία των ανεidίκευτων μεταναστών (αποτέλεσμα συμπληρωματικότητας).

Συμπερασματικά, η ανεργία στην Ελλάδα είναι αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό της αδυναμίας της οικονομίας να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας για μορφωμένα και ειδικευμένα άτομα, που φθάνουν στην αγορά εργασίας, και η ταχύτατη απορρόφηση παράνομων μεταναστών δείχνει ότι δημιουργήθηκαν αντίθετα πολλές νέες θέσεις εργασίας για ανεidίκευτο και φτηνό εργατικό δυναμικό, στην “παράλληλη” οικονομία. Αλλά ακόμη κι αν σε μερικούς κλάδους σημειώθηκε αντικατάσταση Ελλήνων εργαζομένων από μετανάστες, αυτή η διαδικασία συνέβαλε πολύ περισσότερο στην μετατόπιση των Ελλήνων προς τα ανώτερα στρώματα της αγοράς εργασίας, παρά στην αύξηση της ανεργίας.

7.3 Η μετανάστευση δημιουργεί απασχόληση.

Τα παραπάνω αποτελέσματα της μετανάστευσης επί της απασχόλησης, επικεντρώνονται στη πλευρά της προσφοράς εργασίας. Η αγορά εργασίας όμως εμπεριέχει και την πλευρά της ζήτησης. Πώς επιδρά η μετανάστευση στη διαδικασία αυτή; Η παρουσία μεταναστών σε μια οικονομία είναι προφανές ότι θα έχει επιπτώσεις όχι μόνο στην πλευρά

⁶⁵ Επίσης: Baldwin-Edwards (2004β), Kasimis & Kassimi (2004), INE (2000,2003)

της προσφοράς εργασίας, αλλά και στην πλευρά της ζήτησης, αφού οι μετανάστες με την κατανάλωσή τους προκαλούν αύξηση της συνολικής ζήτησης και παράλληλα με το φθινό εργατικό κόστος τους αυξάνουν τα περιθώρια κέρδους, με πιθανή συνέπεια την αύξηση των επενδύσεων και της παραγωγικής δραστηριότητας γενικά. Συνεπώς, οι αρχικές αρνητικές επιπτώσεις επί της απασχόλησης και των μισθών μπορεί να αντισταθμιστούν σε μικρή ή μεγάλη έκταση.

Οι αρνητικές συνέπειες εντοπίζονται στους ντόπιους που εργάζονται κάτω από συνθήκες εργασίας παρόμοιες με αυτές των μεταναστών και καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας στον ίδιο κλάδο παραγωγής με το ίδιο περίπου επίπεδο ειδίκευσης (π.χ. οικοδομικές εργασίες). Γι' αυτούς τους εργαζόμενους μπορεί να υπάρχει επιδείνωση του μισθού εξαιτίας της μετανάστευσης. Το αντίστροφο, ωστόσο, ισχύει για τους άλλους εργαζόμενους, που επωφελούνται από την υψηλότερη κερδοφορία των επιχειρήσεων, από την αύξηση της συνολικής ζήτησης, η οποία δημιουργεί θέσεις εργασίας σε κλάδους παραγωγής πέραν αυτών στους οποίους συγκεντρώνεται η απασχόληση των μεταναστών. Δηλαδή, οι συμπληρωματικές σχέσεις είναι πιο ισχυρές από τις σχέσεις υποκατάστασης, που σημαίνει ότι η εργασία των μεταναστών δημιουργεί θέσεις εργασίας για Έλληνες, πιθανώς περισσότερες από αυτές που μετατοπίζει

Πιο συγκεκριμένα, οι μετανάστες που αναλαμβάνουν εργασίες για τις οποίες οι Έλληνες δεν δείχνουν ενδιαφέρον, όχι μόνον δεν δημιουργούν ανεργία, αλλά αυξάνουν την απασχόληση. Αυτό σημαίνει ότι από την εργασία τους δεν προκύπτει εισόδημα μόνον για τον εαυτό τους, αλλά και για τους εργοδότες τους. Τα εισοδήματα αυτά δαπανώνται, μετατρέπονται σε αύξηση της ζήτησης, η οποία οδηγεί σε αύξηση της παραγωγής. Η αύξηση της παραγωγής όμως, επιφέρει αύξηση της απασχόλησης και πιο ειδικά της απασχόλησης των Ελλήνων. Η αύξηση της απασχόλησης των Ελλήνων δημιουργεί με τη σειρά της νέα εισοδήματα που δαπανώνται και αυξάνουν την παραγωγή σύμφωνα με τον κυκλικό πολλαπλασιαστή. Η απασχόληση των μεταναστών έχει πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στο εισόδημα και στην απασχόληση των Ελλήνων.

Η εργασία των Σαρρή και Ζωγραφάκη (Sarris & Zografakis, 1999) που στηρίζει τους υπολογισμούς της σε ένα μοντέλο γενικής ισορροπίας είναι αποκαλυπτική. Υποθέτοντας⁶⁶ ότι η παραγωγικότητα των μεταναστών είναι ίση με αυτή των ντόπιων εργαζομένων, η απασχόληση 100 μεταναστών σε εργασίες που δεν αποδέχονται οι Έλληνες, δημιουργεί 80 θέσεις εργασίας για τους τελευταίους. Επειδή η παραγωγικότητα των μεταναστών είναι ενδεχομένως μικρότερη, είναι εύλογο να δεχθούμε ότι τελικά δημιουργούνται κάπως λιγότερες θέσεις εργασίας π.χ. 70. Στην περίπτωση που υπάρχει σε ένα ποσοστό αντικατάσταση των Ελλήνων από μετανάστες τα αποτελέσματα δε διαφοροποιούνται

⁶⁶ Το παρακάτω παράδειγμα αναφέρεται στην ετήσια έκθεση του INE για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του 2000.

ουσιαστικά. Αν οι οικονομικοί μετανάστες είναι 100 και οι 60 από αυτούς εργάζονται σε εργασίες που αποφεύγουν οι Έλληνες, ενώ οι 40 μετατοπίζουν Έλληνες, τότε, η μεταβολή της απασχόλησης θα είναι η εξής: Οι 60 μετανάστες που εργάζονται σε εργασίες μη επιθυμητές από τους Έλληνες, δημιουργούν $60 \cdot 70\% = 42$ θέσεις εργασίας για Έλληνες, ενώ οι 40 μετατοπίζουν Έλληνες. Άρα η παρουσία των μεταναστών στην χώρα μας σύμφωνα με το συγκεκριμένο παράδειγμα, μεταβάλλει την απασχόληση κατά 42 μείον 40 ίσον +2 θέσεις εργασίας. Οι μετανάστες, λοιπόν, δεν μειώνουν την απασχόληση των Ελλήνων, εφόσον το ποσοστό εκείνων που εργάζονται σε εργασίες που δεν αποδέχονται οι Έλληνες, υπερβαίνει το 60%.

Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις, χάρη στην δουλειά των μεταναστών, περισώζεται η εργασία του εργοδότη, που χωρίς τους μετανάστες θα είχε οδηγηθεί σε παύση της λειτουργίας της επιχείρησής του. Τέλος, σημαντική αναδεικνύεται η συνεισφορά των μεταναστών στην αύξηση της απασχόλησης των γυναικών. Οι γυναίκες που πριν απασχολούνταν είτε στις οικιακές εργασίες είτε, ως βοηθητικά μέλη στις μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις, μπορούν, με την είσοδο των μεταναστών (και παράλληλα με την αύξηση της ζήτησης για προϊόντα και υπηρεσίες) να «απελευθερωθούν» και να εισέλθουν στην αγορά εργασίας.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το θέμα των επιπτώσεων της απασχόλησης των μεταναστριών με την οικιακή εργασία και φροντίδα στην εργασία των Ελληνίδων γυναικών μέσα και έξω από το σπίτι. Χωρίς αμφιβολία, η παρουσία μεταναστριών, που είναι διατεθειμένες να απασχοληθούν σε τέτοιες εργασίες με σχετικά χαμηλό μισθό, έχει οδηγήσει, για ορισμένες τουλάχιστον ομάδες πληθυσμού Ελλήνων, στην αύξηση της χρήσης μισθωτών υπηρεσιών για την εκπλήρωση της οικιακής εργασίας και της φροντίδας των μελών της οικογένειας. Μια επίπτωση, που θεωρείται ότι έχει σημειωθεί για ανάλογες καταστάσεις σε άλλες χώρες και προφανώς ισχύει και στην περίπτωση της Ελλάδας είναι ότι αυξάνονται, σε ορισμένες ομάδες γυναικών, τα ποσοστά απασχόλησης έξω από το σπίτι (Καβουνίδη, 2002).

7.4. Η συμβολή της μετανάστευσης στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

Η τεράστια μεταναστευτική εισροή κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 υπήρξε μια σημαντική πριμοδότηση για την ελληνική οικονομία. Αυξήθηκε το μέγεθος της αγοράς και κυρίως τονώθηκε η εσωτερική ζήτηση. Πρέπει να τονιστεί ότι η εσωτερική ζήτηση αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας την τελευταία δεκαετία (INE, 2005). Η συμμετοχή των μεταναστών στην παραγωγική διαδικασία δημιουργεί εισόδημα, το οποίο εν μέρει θα καταναλωθεί εντός της χώρας, αλλά το υπόλοιπο, υπό τη μορφή εμβασμάτων, μπορεί να αποτελέσει μέρος της ζήτησης προϊόντων της χώρας από τις χώρες υποδοχής των μεταναστών. Οι μετανάστες στην Ελλάδα προέρχονται κατά

75% από τις βαλκανικές χώρες, οι αγορές των οποίων αποτελούν δυνητικούς προορισμούς για τα ελληνικά προϊόντα.

Η παρουσία των μεταναστών είχε θετική επίδραση στον πληθωρισμό με τη συγκράτηση του κόστους εργασίας⁶⁷ και την αυξημένη προσφορά προϊόντων και υπηρεσιών (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Επιπρόσθετα, βοήθησαν στην αναζωογόνηση και διάσωση διαφόρων τομέων της οικονομίας με τη φθηνή εργασία τους⁶⁸. Κατά την δεκαετία του '80, και την αρχή της δεκαετίας του '90, πολλοί κλάδοι και τομείς δραστηριότητας της οικονομίας δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν στην πορεία διεθνοποίησης και κατέφυγαν στην αναζήτηση φτηνής εργασίας. Στον αγροτικό τομέα, όπου η μισθωτή εργασία είχε περιοριστεί στο ελάχιστο κατά τις δεκαετίες της μεταπολεμικής ανάπτυξης, η επανεμφάνιση της με την εκδοχή της απασχόλησης αλλοδαπών χωρίς άδεια εργασίας, για εποχικές ή όχι δραστηριότητες, συμπίπτει με την προφανή εξάντληση της δυναμικής της ελληνικής αγροτικής οικονομίας. Οι μετανάστες προσέφεραν καταρχήν τη δυνατότητα διαμόρφωσης για πρώτη φορά μετά από πολλές δεκαετίες μιας κατηγορίας μισθωτών της αγροτικής οικονομίας, και με τις χαμηλές αμοιβές τους διατήρησαν τη βιωσιμότητα δραστηριοτήτων σε κρίση οι οποίες χρειάζονται εκσυγχρονισμό. Τον ίδιο ρόλο έπαιξε η φτηνή εργασία των μεταναστών στους τομείς της μεταποίησης, των κατασκευών και των υπηρεσιών, που δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν με γρήγορους ρυθμούς στα νέα πρότυπα ανταγωνιστικότητας.

Η αύξηση της παραγωγής επιφέρει την αύξηση της απασχόλησης. Σημαντική είναι η αύξηση της απασχόλησης των γυναικών την τελευταία δεκαετία, η οποία μπορεί να αποδοθεί στην εργασία των μεταναστών στις μικρές-οικογενειακές επιχειρήσεις και στις οικιακές υπηρεσίες για τις οποίες υπήρχε μια νέα ζήτηση προερχόμενη από την άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Αν μάλιστα συνυπολογιστεί και το γεγονός ότι πολλές μικρομεσαίες επιχειρήσεις επιβιώνουν στον ανταγωνισμό ακριβώς λόγω της φτηνής εργασίας των αλλοδαπών εργατών, τότε η συνολική επίδραση της μετανάστευσης στον τομέα της απασχόλησης είναι παραπάνω από θετική.

Βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας είναι η μεγάλη συμμετοχή των μικρών επιχειρήσεων (κυρίως οικογενειακού χαρακτήρα) και αυτοαπασχολούμενων στην παραγωγική διαδικασία (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Οι επιχειρήσεις αυτές χρησιμοποιούν μεθόδους έντασης εργασίας και τεχνολογία χαμηλού και μεσαίου επιπέδου⁶⁹. Συνεπώς, η εισροή των μεταναστών δεν αύξησε μόνο την απασχόληση των εργαζομένων σ' αυτήν την κατηγορία των επιχειρήσεων, αλλά και την εργασία των ιδίων των εργοδοτών και των αυτοαπασχολούμενων. Από τις προσλήψεις της περιόδου 1998-2000 προκύπτει ότι η

⁶⁷ Βλέπε το γράφημα 2 που ακολουθεί.

⁶⁸ Οι μετανάστες συνήθως χρησιμοποιούνται ως εργασιακή δύναμη χαμηλής ειδίκευσης, και επομένως δέχονται χαμηλότερες αμοιβές. Στον βαθμό που η παραγωγικότητα της εργασίας τους είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από τις αποδοχές τους, το όφελος της οικονομίας υποδοχής είναι μεγάλο.

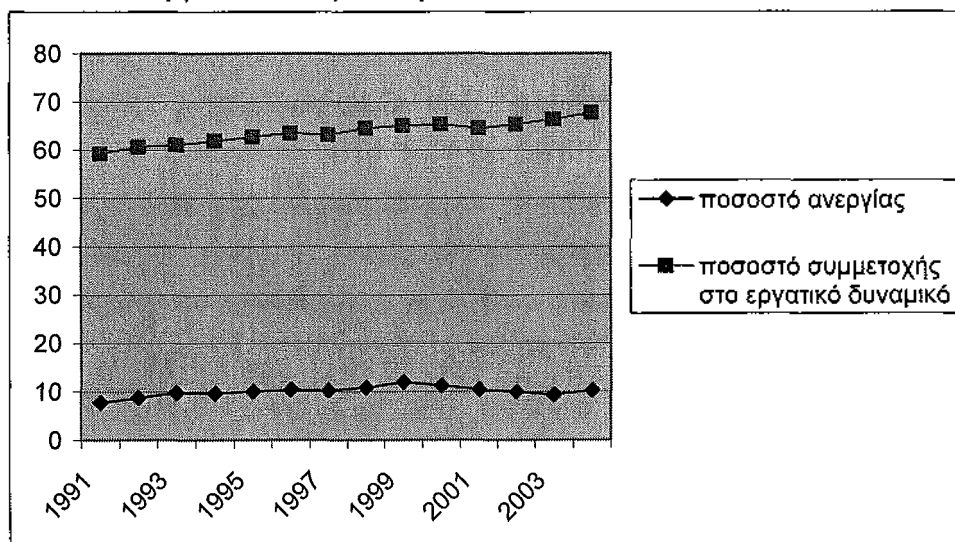
⁶⁹ Η οικονομία στο μεγαλύτερο ποσοστό της στηρίζεται στην φτηνή ανειδίκευτη εργατική δύναμη, με αποτέλεσμα να επιβραδύνεται ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της παραγωγής.

αναλογία των μεταναστών είναι μεγαλύτερη στις μικρές επιχειρήσεις, ενώ το αντίθετο συμβαίνει στις μεγάλες (Λιανός, 2003).

Παράλληλα, αξίζει να τονιστεί ότι οι μετανάστες συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση του Α.Ε.Π. αποτελώντας ένα κρυφό παραγωγικό πόρο της οικονομίας. Η μετανάστευση αυξάνει τον ρυθμό μεγέθυνσης του εργατικού δυναμικού. Ο δυνητικός ρυθμός μεγέθυνσης του προϊόντος (δηλαδή ο μέγιστος ρυθμός με τον οποίο μπορεί να αυξάνεται το ΑΕΠ μακροπρόθεσμα, χωρίς να αναπτύσσονται πληθωριστικές πιέσεις) είναι ίσος προς το άθροισμα της παραγωγικότητας της εργασίας και του ρυθμού μεγέθυνσης του εργατικού δυναμικού. Η μετανάστευση αυξάνει, λοιπόν, την δυνατότητα της οικονομίας υποδοχής να αναπτύσσεται ταχύτερα και για περισσότερο χρόνο. Η έρευνα των Λιανού, Σαρρή και Κατσέλη (Lianos et al, 1996, αναφέρεται στο Lianos, 2004) υπολογίζει ότι η καθαρή συνεισφορά των μεταναστών στο Α.Ε.Π. προσεγγίζει το 1,5%. Στο ίδιο νούμερο καταλήγει και η έρευνα των Σαρρή και Ζωγραφάκη (Sarris & Zografakis, 1999). Δηλαδή, η μετανάστευση συνεισφέρει στην αύξηση του Α.Ε.Π. κατά 1,5%.

Συνολικά, η επίπτωση ή επίδραση της μετανάστευσης στην αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας, μπορεί να απεικονισθεί ανάγλυφα στα παρακάτω γραφήματα:

Γράφημα 1: Εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας και του ποσοστού συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό την τελευταία δεκαπενταετία

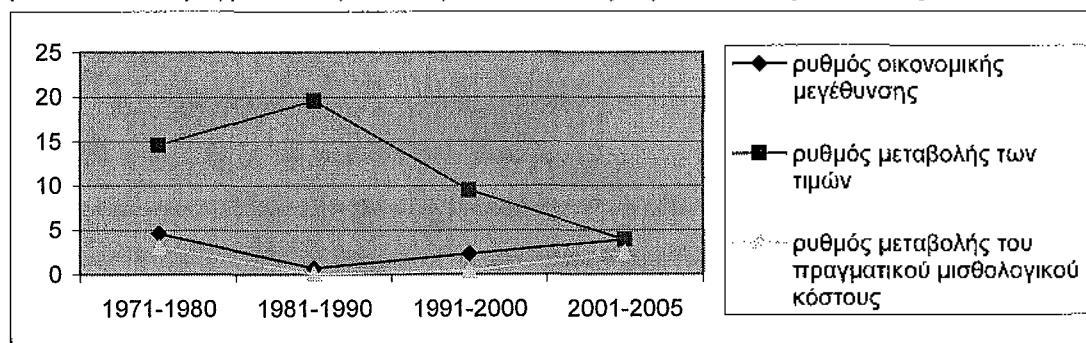
Πηγή: ΙΝΕ (Εκθεση για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση), 2005

Παρατηρούμε (από το γράφημα 1) ότι, παρόλο την έλευση ενός μαζικού κύματος μεταναστών στις αρχές της δεκαετίας του '90, το ποσοστό ανεργίας παρέμεινε σχεδόν σταθερό καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου⁷⁰. Το επίπεδο στο οποίο βρίσκεται σήμερα το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα τοποθετείται περίπου στο επίπεδο της

⁷⁰ Από τις εκτιμήσεις της οικονομετρικής ανάλυσης του Λιανού (2003), αποδεικνύεται ότι το ποσοστό των μεταναστών στον πληθυσμό δεν έχει επιπτώσεις στο ποσοστό ανεργίας, ούτε των ανδρών, ούτε των γυναικών.

μακροχρόνιας τάσης του, που έχει διαμορφωθεί από το 1990 και μετά. Δηλαδή, το ποσοστό ανεργίας κυμαίνεται γύρω από ένα οριζόντιο και σταθερό επίπεδο εντός της ζώνης 8%-11%, ανάλογα με την βραχυχρόνια συγκυρία και τις αναθεωρήσεις των στοιχείων από την ΕΣΥΕ. Η αύξηση της απασχόλησης είναι παραπάνω από ορατή, αφού την τελευταία δεκαπενταετία το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό μεταβλήθηκε κατά σχεδόν 10 ποσοστιαίες μονάδες. Ένα μέρος της αύξησης αυτής μπορεί να αποδοθεί στη μετανάστευση σύμφωνα με τους Σαρρή και Ζωγραφάκη (Sarris & Zografakis, 1999). Πιο συγκεκριμένα, η μετανάστευση συμβάλλει στην αύξηση της απασχόλησης αφού, κατά 1/3 εκτοπίζει ντόπιους εργαζόμενους και κατά 2/3 δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας (Sarris & Zografakis, 1999).

Γράφημα 2: Εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής της οικονομικής μεγέθυνσης, των τιμών και του πραγματικού μισθολογικού κόστους τις τελευταίες δεκαετίες

Πηγή: European Economy, Statistical Annex, Spring 2006

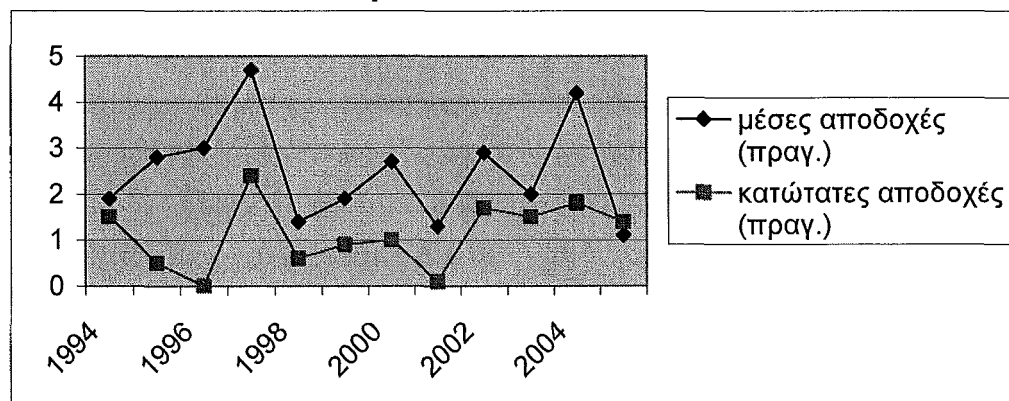
Το γράφημα 2 περιγράφει την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής της οικονομικής μεγέθυνσης, των τιμών και του πραγματικού μισθολογικού κόστους. Πράγματι, τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια (από το 1990 και μετά) ο πληθωρισμός⁷¹ μειώθηκε αισθητά (από σχεδόν 20% το 1990 κυμαίνεται στο 3-4% το 2005), η μεταβολή του μισθολογικού κόστους ήταν περίπου μηδενική, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 και η πορεία της οικονομικής μεγέθυνσης ανοδική. Η παρουσία των μεταναστών επέδρασε βασικά στις εξελίξεις αυτές, αφού (όπως είπαμε παραπάνω) συγκράτησε την αύξηση του μισθολογικού κόστους, συνέβαλε στη μείωση του πληθωρισμού και τροφοδότησε την οικονομική μεγέθυνση.

Συνεπώς, μπορεί να ειπωθεί ότι οι μετανάστες συνέβαλλαν, σε κάποιο ποσοστό, στην επίτευξη των κριτηρίων του Μάαστριχ, ώστε να μπορεί σήμερα η χώρα μας να απολαμβάνει τη σταθερότητα της ευρωζώνης. Ο Λιανός (Lianos, 2004) υποστηρίζει ότι, η πολιτική του χαμηλού πληθωρισμού, που υιοθετήθηκε από όλες τις ελληνικές κυβερνήσεις τη δεκαετία του '90 (ώστε να εισέλθει η χώρα στην οικονομική και νομισματική ένωση), εξυπηρετήθηκε στο ακέραιο από την παρουσία των μεταναστών και ιδίως των παράνομων μεταναστών, αφού η χαμηλόμισθη εργασία τους και η πίεση που άσκησαν στην αγορά εργασίας είχε ως αποτέλεσμα τη συγκράτηση του εργατικού κόστους και τη συνεπακόλουθη πτώση του

⁷¹ Τη συσχέτιση μεταξύ της παρουσίας των μεταναστών και της πτώσης του δείκτη των τιμών, υποστηρίζει και η έρευνα των Σαρρή και Ζωγραφάκη (Sarris & Zografakis, 1999).

πληθωρισμού. Συνεπώς, η βραδύτητα με την οποία κινήθηκε ο κρατικός μηχανισμός στην περίπτωση των διαδικασιών νομιμοποίησης και η αναποτελεσματικότητα τους, δεν αποτελεί σημάδι διοικητικής ανεπάρκειας, αλλά σκόπιμη πολιτική (Lianos, 2004).

Γράφημα 3: Μεταβολή των μέσων και κατώτατων πραγματικών αποδοχών την περίοδο 1994-2005

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή, 2001 και 2005

Το γράφημα 3, περιγράφει την μεταβολή των μέσων και κατώτατων αποδοχών⁷² από το 1994 μέχρι το 2005. Παρατηρούμε ότι τη διετία 1994-1996 οι κατώτατες αποδοχές δεν ακολούθησαν τον ρυθμό αύξησης των μέσων αποδοχών, ενώ από το 1996 και έπειτα η εξέλιξη των δύο μεγεθών είναι ανάλογη. Το γεγονός ότι η αύξηση των κατώτατων αποδοχών την παραπάνω διετία είχε φθίνοντα ρυθμό, σε αντίθεση με τις μέσες αποδοχές, μπορεί να αποδοθεί στην πίεση που άσκησαν οι μετανάστες στους μισθούς των ανειδίκευτων εργατών (που αμείβονται βάση των εθνικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας). Αυτό φαίνεται και στις χρονιές 1998 και 2001 (χρονιές που εξελίχθηκαν τα προγράμματα νομιμοποίησης) κατά τις οποίες, χιλιάδες «νόμιμοι» πλέον μετανάστες άρχισαν να αμείβονται με βάση την εθνική συλλογική σύμβαση εργασίας.

Ένα ασφαλές συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί είναι ότι οι πραγματικές αμοιβές των Ελλήνων εργαζομένων κατά τη διάρκεια της μεταναστευτικής εισροής (1994-2004) δεν έχουν μειωθεί, αλλά το ποσοστό αύξησή τους είναι χαμηλότερο απ' ό,τι στο παρελθόν (Lianos, 2004). Στην περίπτωση των κατώτατων αποδοχών μάλιστα, η αύξηση είναι δύο χρονιές μηδενική (1996-2001), ενώ στο σύνολο της περιόδου κυμαίνεται μεταξύ 1%-2%, τη στιγμή που οι μέσες αποδοχές άγγιζαν το 5%. Αυτό σημαίνει ότι οι ανειδίκευτοι και ημιειδικευμένοι Έλληνες (που αμείβονται με τους βασικούς μισθούς) έρχονται σε ανταγωνισμό με τους μετανάστες και άρα, μπορεί να υποστηριχθεί το επιχείρημα ότι, οι μισθοί των

⁷² Το μέγεθος των κατώτατων αποδοχών περιλαμβάνει τις αποδοχές που προσδιορίζονται από τις εκάστοτε συλλογικές συμβάσεις εργασίας της ΓΣΕΕ (επίσημος τομέας) και δεν περιλαμβάνει τις κατώτατες αποδοχές του ανεπίσημου τομέα, οι οποίες μπορεί να είναι σε απόλυτα μεγέθη χαμηλότερες και η εξέλιξή τους να είναι αρνητική.

παραπάνω Ελλήνων έχουν περιορισθεί⁷³ από την παρουσία των μεταναστών, χωρίς αυτό να συνεπάγεται και μείωση.

Την παραπάνω πρόταση υιοθετεί και η εργασία των Σαρρή και Ζωγραφάκη (Sarris & Zografakis, 1999), αλλά τα ευρήματα τους είναι περισσότερο απαισιόδοξα. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι σημειώνεται σοβαρή μείωση των αμοιβών των ανειδίκευτων εργατών, τόσο στον αστικό, όσο και στον αγροτικό τομέα εξαιτίας της μετανάστευσης. Από την άλλη προσθέτουν ότι σημειώνεται αύξηση στις αποδοχές των ειδικευμένων Ελλήνων. Φαίνεται πως τα αποτελέσματα των Σαρρή και Ζωγραφάκη επιβεβαιώνουν τη θεωρητική σχέση της συμπληρωματικότητας ειδικευμένων ντόπιων και μεταναστών και τη σχέση υποκατάστασης μεταξύ ανειδίκευτων ντόπιων και μεταναστών.

Η ίδια μελέτη (Sarris & Zografakis, 1999), έδειξε ότι τα 2/3 του πληθυσμού επωφελούνται οικονομικά από την παρουσία των οικονομικών μεταναστών, έναντι του 1/3 που ζημιώνεται. Τα νοικοκυριά που ζημιώνονται έχουν ως αρχηγό ανειδίκευτο εργάτη και ανήκουν στην κατηγορία των φτωχών νοικοκυριών. Οι ανειδίκευτοι ντόπιοι εργαζόμενοι έχουν απώλεια εισοδήματος, διότι περιορίζονται οι μισθοί τους λόγω του ανταγωνισμού που χαρακτηρίζει την αγορά. Η υποκατάσταση όμως των ντόπιων εργατών από μετανάστες, σε μεγάλο βαθμό αντισταθμίζεται από τις νέες θέσεις εργασίας που δημιουργούνται λόγω της συμβολής των μεταναστών στην αύξηση της παραγωγής. Από την άλλη, η έρευνα των Ζωγραφάκη και Μητράκου (2005) για τις συνθήκες διαβίωσης των ελληνικών και ξένων νοικοκυριών, αποφαινεται ότι η συμβολή των μεταναστών στην αύξηση της σχετικής φτώχειας είναι σχεδόν ασήμαντη. Η ύπαρξη των μεταναστών αυξάνει το ποσοστό φτώχειας κατά 0,2 % (Ζωγραφάκης & Μητράκος, 2005).

Συμπερασματικά, η υιοθέτηση μια αμιγώς θετικής στάσης απέναντι στα αποτελέσματα που προκαλεί η μετανάστευση στην οικονομία της χώρας υποδοχής είναι λίγο ως πολύ μυωπική. Και αυτό επειδή η παρουσία των μεταναστών δεν συνεπάγεται μόνο οφέλη αλλά και κόστη για την οικονομία και την κοινωνία της χώρας υποδοχής. Τα κόστη αυτά περιγράφονται μέσα από την αύξηση των κοινωνικών δαπανών, την απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων, τη δημιουργία καταστάσεων κοινωνικού αποκλεισμού, την αύξηση των δαπανών καταστολής, τη διατήρηση σε μεγάλο ποσοστό της παραοικονομικής δραστηριότητας. Το ζήτημα δεν είναι κατά πόσο το ισοζύγιο της συνεισφοράς της μετανάστευσης είναι θετικό ή αρνητικό, αλλά, το κατά πόσο τα έκδηλα θετικά αποτελέσματα της παρουσίας των μεταναστών στην οικονομία της χώρας υποδοχής, μπορούν να συμπληρωθούν από την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών στρεβλώσεων που συνεπάγεται η απουσία μιας ολοκληρωμένης μεταναστευτικής πολιτικής

⁷³ Η συγκράτηση του εργατικού κόστους, όπως έχει ήδη αναφερθεί, οδήγησε στη μείωση του πληθωρισμού (με όλες τις ευεργετικές συνέπειες που αυτή είχε), στην αύξηση των επενδύσεων και κατά συνέπεια της παραγωγής, η οποία με τη σειρά της οδήγησε στη αύξηση του ρυθμού μεγέθυνσης της οικονομίας.

Σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης, όπου η αποφυγή εισροής μεταναστευτικών ρευμάτων καθίσταται ανέφικτη, η διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης και συνεκτικής μεταναστευτικής πολιτικής, παρουσιάζεται ως επιτακτική ανάγκη. Το κράτος υποδοχής οφείλει να δημιουργήσει υποδομές ένταξης και ενσωμάτωσης των μεταναστών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής (οικιστικούς, εκπαιδευτικούς, επιμορφωτικούς, γλωσσικούς), ώστε να αποφευχθεί η περιθωριοποίηση. Ακόμη, οφείλει να ευαισθητοποιήσει την κοινωνία των πολιτών πάνω στα προβλήματα της μετανάστευσης και να προβλέψει μέτρα για την κοινωνική και οικονομική στήριξη των μεταναστών. Επιπλέον, κρίνεται απαραίτητη η παροχή κινήτρων από τα ανεπτυγμένα κράτη προς τους επιχειρηματικούς παράγοντες για επενδύσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες, τις χώρες προέλευσης των μεταναστών.

Πολιτικές που δεν συμβαδίζουν με την θέσπιση των παραπάνω μέτρων, αλλά στοχεύουν στην ενίσχυση των συνόρων για την καταπολέμηση της λαθρομετανάστευσης και γενικότερα σε μια αστυνομικού τύπου διαχείριση της πραγματικότητας, συνεπάγονται πολλαπλάσιο κόστος. Η περιθωριοποίηση των μεταναστών και ο κοινωνικός αποκλεισμός, οδηγούν στην απομόνωση, στο «γκέτο» και πολλές φορές στην εγκληματικότητα. Οι ξενοφοβικές τάσεις ανεξάρτητα από τους λόγους που τις προκαλούν, μπορεί να αποτελέσουν εκρηκτικό παράγοντα ως προς την συνοχή του κοινωνικού ιστού και εγκυμονούν κινδύνους ως προς το σεβασμό των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτά είναι βασικά ζητήματα, η επανεξέταση των οποίων κρίνεται επιτακτική.

Τέλος, είναι σαφές ότι οι οικονομικές εξελίξεις των τελευταίων 10-15 ετών θα είχαν ακολουθήσει αρκετά διαφορετική πορεία αν δεν ήταν διαθέσιμοι οι μετανάστες που τόσο γρήγορα ενσωματώθηκαν στην οικονομική δραστηριότητα. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι μπορούμε να τους χρεώσουμε τις αρνητικές πλευρές αυτών των εξελίξεων. Οι πόρτες της παραοικονομίας έμειναν και παραμένουν ανοιχτές, λόγω μιας κρατικής συμπεριφοράς που αναγνωρίζει σε σημαντικά κομμάτια της οικονομίας τη δυνατότητα να λειτουργούν χωρίς το σεβασμό της εργατικής και της κοινωνικής νομοθεσίας, σε σημείο μάλιστα που η παράνομη μετανάστευση γίνεται συνάρτηση της υπάρχουσας ζήτησης.

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

8.1. Τα οικονομικά της μετανάστευσης

Η συζήτηση γύρω από την έννοια της οικονομικής μετανάστευσης και τον αντίκτυπό της στην οικονομία της χώρας υποδοχής είναι δύσκολο να καταλήξει σε μια μονοσήμαντη ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Η μετανάστευση είναι φαινόμενο σύνθετο και ποικιλόμορφο ως προς τις αιτίες που το παράγουν, ως προς τα αποτελέσματα που προκαλεί αλλά και ως προς τον τρόπο που αποτυπώνεται στο χώρο. Η έρευνα που διεξάγεται τόσο στο εξωτερικό (και κυρίως στις Η.Π.Α.), όσο και στη χώρα μας, επικεντρώνεται στις επιπτώσεις της μετανάστευσης επί του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης, επί των μισθών των ντόπιων εργαζομένων και επί των δημοσίων οικονομικών.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη, αφενός του θεωρητικού πλαισίου της έρευνας και αφετέρου των εμπειρικών αποτελεσμάτων, δείχνει ότι είναι πολύ δύσκολο να υπάρξουν μονόπλευρα αποτελέσματα και σίγουρες απαντήσεις σχετικά με τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στην οικονομία της χώρας υποδοχής. Αυτό συμβαίνει επειδή οι οικονομετρικές εκτιμήσεις παρουσιάζουν μία σχετικότητα ως προς την ακρίβεια των αποτελεσμάτων τους, δεδομένου ότι εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις παραδοχές που ενσωματώνονται στην κατασκευή του οικονομετρικού υποδείγματος. Τα αποτελέσματα των υπολογισμών προκύπτουν από μαθηματικά μοντέλα που ενσωματώνουν θεωρητικές υποθέσεις. Ανάλογα, λοιπόν, με τις θεωρητικές υποθέσεις του οικονομετρικού υποδείγματος που υιοθετείται, προκύπτουν διαφορετικά αποτελέσματα⁷⁴.

Το θεωρητικό υπόβαθρο πηγάζει από την νεοκλασική προσέγγιση της προσφοράς-ζήτησης εργασίας. Στην πιο απλή εκδοχή του μοντέλου προσφοράς-ζήτησης, η μετανάστευση προκαλεί μια προς τα έξω μετατόπιση της καμπύλης προσφοράς εργασίας. Υποθέτοντας ελαστικές καμπύλες προσφοράς και ζήτησης, παρατηρείται μείωση των μισθών ισορροπίας, και αύξηση του επιπέδου απασχόλησης ισορροπίας, αλλά μικρότερη από το μέγεθος της μετανάστευσης. Συνεπώς, οι μετανάστες εκτοπίζουν ορισμένους ντόπιους εργαζόμενους. Σε ένα μοντέλο με ανομοιογενή προσφορά εργασίας⁷⁵, η επίπτωση της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας του ντόπιου εργατικού δυναμικού θα εξαρτηθεί από το βαθμό υποκατάστασης μεταξύ ντόπιων και αλλοδαπών εργατών. Οι μετανάστες θα αυξήσουν τους μισθούς των εργατών με τους οποίους λειτουργούν συμπληρωματικά απόλυτα ή σχετικά (για παράδειγμα όταν υπάρχει σχέση υποκατάστασης αλλά η απόδοση κλίμακας υπερβαίνει το αποτέλεσμα υποκατάστασης) στην παραγωγή και θα μειώσουν τους μισθούς των εργατών με τους οποίους βρίσκονται σε σχέση υποκατάστασης. Η οικονομική επίπτωση της

⁷⁴ Βλέπε παράγραφο 2.1

⁷⁵ Η βασική διάκριση αναφέρεται στο διαχωρισμό ανάμεσα σε ειδικευμένη και ανειδίκευτη εργασία.

μετανάστευσης θα εξαρτηθεί από τη σύνθεση των δεξιοτήτων του μεταναστευτικού ρεύματος.

Όμως, η διάκριση του ντόπιου εργατικού δυναμικού και του μεταναστευτικού πληθυσμού σε ομάδες εργαζομένων με κριτήριο το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου που κατέχουν (εκπαιδευτικό επίπεδο, εργασιακή εμπειρία) και η μεταξύ τους σύγκριση, είναι μια θεωρητική κατασκευή που αμφισβητείται έντονα όταν αποτυπώνεται στην πράξη για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, επειδή η διαδικασία απόκτησης των ειδικοτήτων διαφέρει από χώρα σε χώρα και προσδιορίζεται από μια σειρά παραμέτρων, που καθιστούν τη διεθνή μεταφορά του ανθρώπινου κεφαλαίου των μεταναστών (*international transferability of human capital*) περιορισμένη⁷⁶. Δεύτερον, μπορεί υποθετικά ένας μετανάστης με τα ίδια τυπικά προσόντα να ανταγωνιστεί ένα ντόπιο εργαζόμενο για ένα συγκεκριμένο τύπο εργασίας, αλλά το θεσμικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής και η επισφάλεια της εργασίας του μετανάστη είναι ικανά να οδηγήσουν τον μετανάστη σε μια περισσότερη συμπληρωματική προς τον ντόπιο εργασία, παρά σε μια ανταγωνιστική⁷⁷.

Η μετανάστευση μπορεί να περιγραφεί ως ένας μηχανισμός ο οποίος επιταχύνει τη συσσώρευση του ανθρώπινου κεφαλαιακού αποθέματος μιας οικονομίας (Borjas, 2001). Η διαδικασία αυτή οδηγεί στην αύξηση της απόδοσης του ανθρώπινου κεφαλαίου στη χώρα υποδοχής, είτε μέσω συμπληρωματικών αποτελεσμάτων (όπως αναφέραμε), είτε λόγω των εξωτερικοτήτων (*externalities*) που προκαλεί η μετανάστευση⁷⁸. Επιπλέον, σημαντικής σημασίας είναι το όφελος που αποκομίζει η οικονομία υποδοχής από την εμφάνιση του μεταναστευτικού πλεονάσματος. Το εγχώριο κεφάλαιο σε κάθε περίπτωση θα αποκομίσει οφέλη, εφόσον οι μετανάστες δε φέρνουν μαζί τους κεφάλαιο. Αν θεωρήσουμε το εθνικό κεφάλαιο σταθερό, τότε οι μετανάστες αυξάνουν τα κέρδη του κεφαλαίου περισσότερο απ' ότι μειώνουν τους μισθούς των ντόπιων (Borjas, 1994).

Συμπερασματικά, παρά την κοινά διαδεδομένη πεποίθηση ότι οι μετανάστες έχουν μεγάλη αρνητική επίπτωση στους μισθούς και στις ευκαιρίες απασχόλησης του ντόπιου πληθυσμού, η έρευνα σε αυτό το ζήτημα δεν υποστηρίζει αυτό το συμπέρασμα. Τα

⁷⁶ Βλέπε κεφάλαιο 4.

⁷⁷ Οι Sussman και Zakai (1998) ερευνώντας την αγορά εργασίας των ιατρών στο Ισραήλ, στις αρχές της δεκαετίας του '90, βρίσκουν ότι οι Ρώσοι μετανάστες ιατροί, ακόμα και αυτοί που διέθεταν σημαντική εμπειρία και εξειδίκευση, είχαν περιοριστεί σε θέσεις γενικών ιατρών και στην κατώτερη βαθμίδα αμοιβών στα ισραηλινά νοσοκομεία. Αυτό καθιστούσε ικανούς τους Ισραηλινούς ιατρούς να προωθηθούν ώστε να στελεχώσουν τις ανώτατες από την άποψη των απολαβών βαθμίδες στο σύστημα υγείας, και επιπρόσθετα, επειδή οι Ρώσοι ιατροί μπορούσαν να ανακουφίσουν την υπερφόρτωση του προσωπικού στα νοσοκομεία, οι ντόπιοι Ισραηλινοί μπορούσαν να αφιερώσουν περισσότερο χρόνο σε ακόμα υψηλότερες ιδιωτικές θέσεις εργασίας. Οι Sussman και Zakai καταλήγουν ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο ομάδων είναι περισσότερο συμπληρωματικές παρά ανταγωνιστικές στην παροχή ιατρικών υπηρεσιών (αναφέρεται στο Friedberg Rachel M. (2001): "The Impact of Mass Migration on the Israeli Labor Market", σελ 1396).

⁷⁸ Η μετανάστευση μπορεί να τονώσει την ενεργό ζήτηση στον τόπο εγκατάστασης, αυξάνοντας τη ζήτηση των προϊόντων της περιοχής. Η αύξηση της ζήτησης των προϊόντων οδηγεί στην αύξηση της ζήτησης παραγωγικών συντελεστών από την πλευρά των επιχειρήσεων, γεγονός που ασκεί ανοδική πίεση στους μισθούς. Μια τέτοια κατάσταση μπορεί να αντισταθμίσει την αρνητική επίπτωση της μετανάστευσης στις αμοιβές των ντόπιων εργαζομένων που ανταγωνίζεται.

αποτελέσματα στην απασχόληση που έχουν εκτιμηθεί είναι αρκετά αδύναμα, και δεν υπάρχει συμφωνία ως προς το μέγεθος της επίπτωσης στο επίπεδο μισθών. Οι περισσότερες έρευνες βρίσκουν ότι μια αύξηση 10% στη μερίδα των μεταναστών στον πληθυσμό, μειώνει τους μισθούς του ντόπιου εργατικού δυναμικού που ανταγωνίζεται του μετανάστες κατά 1% το πολύ. Το ζήτημα της επίπτωσης που ασκεί η παρουσία των μεταναστών στην απασχόληση των ντόπιων είναι αρκετά πολύπλοκο και σίγουρα προϋποθέτει έναν καθορισμό του τομέα απασχόλησης στον οποίο αναφερόμαστε, στην ύπαρξη ή όχι μιας ενιαίας αγοράς εργασίας στη χώρα υποδοχής καθώς και στην ελαστικότητα ή την ακαμψία των αμοιβών. Τέλος, η επίπτωση της μετανάστευσης εμφανίζεται ισχυρότερη στην βραχυχρόνια περίοδο, έναντι της μακροχρόνιας.

8.2. Η ελληνική εμπειρία

Η Ελλάδα είναι ίσως η χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που γνώρισε τις μεγαλύτερες αλλαγές σε ότι αφορά τη μετανάστευση, κατά την περίοδο μετά το τέλος της δεκαετίας του '80. Όπως και οι υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης, μετατράπηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα από παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών σε χώρα υποδοχής⁷⁹. Παρόλα τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, αποδεικνύεται ότι, η ζήτηση για τη φθηνή εργασία των μεταναστών ήταν ισχυρή και ότι η δυνατότητα απορρόφησης αυτού του νέου εργατικού δυναμικού από την ελληνική οικονομία ήταν μεγάλη. Η υψηλή εποχικότητα βασικών οικονομικών κλάδων στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, καθώς και η ολοένα και αυξανόμενη συμμετοχή των υπηρεσιών στη διαμόρφωση του παραγόμενου προϊόντος, οδήγησε στην αύξηση της ζήτησης για φθηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό, η οποία συνεπικουρούμενη και από την άρνηση των ντόπιων να εκτελέσουν κάποιες εργασίες, εξηγεί την προσέλκυση μεταναστών στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, ακόμη και όταν αυτές πλήττονται από ανεργία.

Η εισροή μεταναστών σε μια χώρα όπου ο εκσυγχρονισμός της οικονομίας παρουσίαζε σημαντική καθυστέρηση, προσέφερε τη δυνατότητα να καλυφθούν σημαντικοί τομείς της ζήτησης για φθηνή εργασία. Η είσοδος αυτού του νέου εργατικού δυναμικού που καλύπτει, πλέον, γύρω στο ένα τρίτο του συνολικού αριθμού των μισθωτών οι οποίοι απασχολούνται στην Ελλάδα⁸⁰, δεν οδήγησε σε σοβαρές απορυθμίσεις στην αγορά εργασίας, και στο επίπεδο της οικονομίας συνέβαλε ουσιαστικά, αυξάνοντας το προϊόν της χώρας.

Σε ότι αφορά στην καθαρά δημογραφική πτυχή του μεταναστευτικού φαινομένου, οι εξελίξεις στην Ελλάδα φανερώνουν την αναβάθμιση του ρόλου της μετανάστευσης ως συνιστώσα της πληθυσμιακής αύξησης. Η μετανάστευση συμβάλλει στην αύξηση του

⁷⁹ Η παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα, όπως και στις υπόλοιπες μεσογειακές χώρες, ήρθε να αντισταθμίσει την ύπαρξη δομικών ελλείψεων και αγκυλώσεων στις κατά τόπους εθνικές αγορές εργασίας. Αυτές συνοψίζονται στην ανεπαρκή προσφορά εργασίας σε ορισμένους κλάδους και τομείς, στις άκαμπτές εργασιακές σχέσεις και στην χαμηλή ανταγωνιστικότητα ορισμένων κλάδων χαμηλής παραγωγικότητας (Baldwin-Edwards, 2004β).

⁸⁰ Οι μετανάστες αποτελούν το 9,5% της συνολικής απασχόλησης στη χώρα (Ζωγραφάκης & Μητράκος, 2005)

πραγματικού πληθυσμού και των ατόμων παραγωγικών ηλικιών και είναι πιο αποτελεσματική δημογραφική πολιτική από την ενίσχυση της γεννητικότητας (Κόντης, 2003). Η μεταναστευτική εισροή αποτελεί τη σημαντικότερη δημογραφική μεταβολή της τελευταίας εικοσιπενταετίας και παράλληλα, τη σημαντικότερη εξέλιξη στην αγορά εργασίας, αφού η προσφορά του μεταναστευτικού πληθυσμού στον εργατικό δυναμικό, αύξησε το μέγεθός του από 7%-12%. Παρόλα αυτά, ακόμη και η συνέχιση των μεταναστευτικών ρευμάτων δεν αναμένεται να αντιστρέψει δύο από τις σημαντικότερες τάσεις του πληθυσμού της χώρας: α) τη σχετικά ασθενή αύξηση του συνολικού πληθυσμού και β) τη διεύρυνση της δημογραφικής γήρανσης, η οποία θα επέλθει ως αποτέλεσμα της σημερινής κατά ηλικία δομής του πληθυσμού.

Ο μεταναστευτικός πληθυσμός στην Ελλάδα ανέρχεται στις 762.191 (σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 2001) και παρουσιάζει, στο βαθμό που είναι δυνατή η συναγωγή γενικών χαρακτηριστικών, την εξής κατανομή ως προς:

τη χώρα προέλευσης: Τα δύο τρίτα των μεταναστών προέρχονται από την Αλβανία. Γύρω στο ένα πέμπτο προέρχεται από τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Πολωνία, την Ουκρανία, τη Γεωργία και τη Μολδαβία. Συνολικά πάνω από τα τέσσερα πέμπτα των μεταναστών προέρχονται από αυτές τις επτά χώρες.

την περιοχή εγκατάστασης: Ο μεγάλος όγκος των μεταναστών είναι συγκεντρωμένος στην Αττική και δευτερευόντως στη Θεσσαλονίκη, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό τους βρίσκονται σε γεωργικές και τουριστικές περιοχές. Το 78,6% του συνόλου των μεταναστών, διαμένει σε αστικές περιοχές και το 21,4% σε αγροτικές περιοχές.

την ηλικία: Το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστών απαρτίζεται κυρίως από άτομα ηλικίας μεταξύ 15-64 ετών. Οι μετανάστες είναι κατά μέσο όρο νεότεροι στην ηλικία από το ντόπιο εργατικό δυναμικό.

το φύλο και την οικογενειακή κατάσταση: Το 54,5% είναι άνδρες και το 45,5% γυναίκες, αλλά η αναλογία των δύο φύλων στις διάφορες εθνικότητες των μεταναστών δεν είναι σταθερή. Το ήμισυ του μεταναστευτικού πληθυσμού είναι έγγαμοι (48,2%), το 44,3% άγαμοι και οι λοιποί είναι χήροι, διαζευγμένοι ή σε διάσταση.

το επίπεδο μόρφωσης: Η πλειοψηφία των μεταναστών διαθέτει δευτεροβάθμια μόρφωση. Οι αλλοδαποί απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι, αναλογικά περισσότεροι από τους απόφοιτους αυτού του επιπέδου εκπαίδευσης στο εργατικό δυναμικό. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι, αν είχαν επάρκεια της ελληνικής γλώσσας και αν υπήρχε μια σωστή μεταναστευτική πολιτική θα μπορούσαν να καλύψουν ανάγκες που απαιτούν πολύ περισσότερα προσόντα από τις ανάγκες που καλύπτουν τώρα.

τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας: Περίπου το 90,0% των αλλοδαπών απασχολούνται ως μισθωτοί (89,0%), ως αυτοαπασχολούμενοι εργάζεται το 6,5%, 2,8% αυτών είναι εργοδότες και το 1,7% ανήκει στα συμβοληθούσα και μη αμειβόμενα μέλη. Οι μετανάστες

εργάζονται κυρίως στις οικοδομικές κατασκευές, τη γεωργία, τον τουρισμό ή ως υπηρετικό προσωπικό⁸¹.

Όσον αφορά στις επιπτώσεις της μετανάστευσης στην ελληνική αγορά εργασίας, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η ύπαρξη δυο παράλληλων αγορών εργασίας, με τους μετανάστες να εντάσσονται στη δευτερεύουσα, όπου επικρατούν θέσεις κατώτερου κύρους, ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας, εργασιακή αβεβαιότητα και χαμηλή αμοιβή. Η υπόθεση του ανταγωνισμού των ντόπιων με τους μετανάστες δε φαίνεται να επιβεβαιώνεται συνολικά. Γενικώς, οι μετανάστες απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που δεν απαιτούνται συγκεκριμένα προσόντα και οι μισθοί είναι χαμηλοί, θέσεις που δεν επιλέγουν οι Έλληνες. Αυτό επιτρέπει την αναίρεση του στερεότυπου ότι «οι ξένοι μας παίρνουν τις δουλειές».

Οι αξιολογήσεις που έχουν γίνει για να εκτιμηθούν οι επιπτώσεις της μετανάστευσης σχετικά με την απασχόληση, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η απασχόληση των μεταναστών αντί να οδηγεί σε αύξηση της ανεργίας, οδηγεί αντίθετα στην αύξηση της απασχόλησης. Ο κύριος λόγος για τον οποίο συμβαίνει αυτό είναι ότι οι μετανάστες απασχολούνται κατά κύριο λόγο σε θέσεις εργασίας για τις οποίες δεν υπάρχει επαρκής προσφορά εργασίας από την πλευρά του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Με αποτέλεσμα να διατηρούνται ή να αναπτύσσονται οι τομείς δραστηριότητας που απασχολούν μετανάστες και να μετατίθεται ο ντόπιος ενεργός πληθυσμός προς περισσότερο αποδοτικές δραστηριότητες ή καλύτερα αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Το ποσοστό των μεταναστών που εργάζονται σε εργασίες τις οποίες οι Έλληνες δεν αναλαμβάνουν είναι υψηλό, ενώ το ποσοστό των μεταναστών που ανταγωνίζονται τους Έλληνες για την διεκδίκηση των ίδιων θέσεων εργασίας είναι χαμηλό. Έτσι, το θετικό αποτέλεσμα που έχει η εργασία των μεταναστών επί της απασχόλησης υπερκαλύπτει το αποτέλεσμα της μετατόπισης Ελλήνων από ορισμένους κλάδους.

Από τις εκτιμήσεις της οικονομετρικής ανάλυσης του Λιανού (2003) φαίνεται ότι το ποσοστό των μεταναστών στον πληθυσμό δεν έχει επιπτώσεις στο ποσοστό ανεργίας, ούτε των ανδρών, ούτε των γυναικών. Η ανεργία εδώ και πολλά χρόνια αποτελεί σοβαρό οικονομικό πρόβλημα για όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στην Ελλάδα το ποσοστό υπολογίζεται περίπου στο 10%. Από την μια η αύξηση του μεγέθους του εργατικού δυναμικού της Ελλάδας και η γρήγορη απορρόφηση από την αγορά εργασίας των μεταναστών δείχνει ότι δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια αρκετές θέσεις εργασίας για ανειδίκευτο και φτηνό εργατικό δυναμικό. Από την άλλη, η αύξηση της ανεργίας των νέων ηλικίας 15-29 ετών, δείχνει ότι η οικονομία αδυνατεί να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας για άτομα με εξειδίκευση και μόρφωση.

⁸¹ Το 68,3% του πληθυσμού απασχολείται ως «Τεχνίτες, χειριστές μεταφορικών μέσων, ανειδίκευτοι εργάτες και μικροεπαγγελματίες» και το 10,4% ως «απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές».

Επίσης, το ποσοστό των μεταναστών στον πληθυσμό δεν έχει επιπτώσεις στο ποσοστό συμμετοχής των ανδρών στο εργατικό δυναμικό, έχει όμως θετικές επιπτώσεις στο ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Δηλαδή, οι μετανάστες λειτουργούν συμπληρωματικά ως προς την απασχόληση των Ελληνίδων. Συνολικά, οι μετανάστες με την ευέλικτη εργασία τους, κατά τόπο, χρόνο είδος και αμοιβή και τη χαμηλή μέση ηλικία τους αύξησαν την ευελιξία στην αγορά εργασίας και βελτίωσαν την κατά ηλικία σύνθεση του εργατικού δυναμικού της χώρας (Φακιολάς, 1998). Συμπερασματικά, το φαινόμενο της μετανάστευσης δεν αποτελεί παθολογική κατάσταση, αλλά συνδέεται άρρηκτα με τη λειτουργία των κανόνων της ελεύθερης αγοράς και αποτελεί παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης.

Πέρα από το αν αποδεικνύεται εμπειρικά το πόσο βοηθούν ή όχι οι μετανάστες στην οικονομία της χώρας υποδοχής, το σίγουρο είναι ότι η οικονομική μετανάστευση προκαλείται από την ίδια την αναπτυξιακή διαδικασία την οποία και επηρεάζει. Δηλαδή με άλλα λόγια, το μοντέλο ανάπτυξης «παράγει» τους μετανάστες από τη στιγμή που στηρίζεται στην κινητικότητα της εργασίας και στο χαμηλό εργατικό κόστος. (Χλέτσος, 2005). Άρα, η μεταναστευτική πολιτική δεν μπορεί παρά να είναι μέρος της αναπτυξιακής πολιτικής και της πολιτικής εργατικού δυναμικού. Η έλλειψη μιας τέτοιας σύγχρονης μεταναστευτικής πολιτικής και η έλλειψη της βούλησης από την πλευρά της ελληνικής πολιτείας για την ουσιαστική νομιμοποίηση του μεταναστευτικού πληθυσμού, μπορεί να ιδωθεί ως μια εσκεμμένη πολιτική, που στόχο έχει την απέλαση μιας υπερβάλλουσας προσφοράς εργασίας, στο μέλλον. (Baldwin-Edwards, 2004β).

Η μετανάστευση προσφέρει ευκαιρίες που μπορούν να αξιοποιηθούν προς όφελος της κοινωνίας υποδοχής, ταυτόχρονα όμως μπορεί να αποτελέσει και την αφορμή για την εμφάνιση ή διεύρυνση προβλημάτων που απειλούν την κοινωνική συνοχή (Καβουνίδη, 2002). Κύριος γνώμονας της αντιμετώπισης των θεμάτων που άπτονται της μετανάστευσης θα πρέπει να είναι η ισότιμη αντιμετώπιση των μεταναστών και η διευκόλυνση της ένταξής τους στις κοινωνίες στις οποίες ζουν και εργάζονται ώστε αφενός, να αποφεύγονται τα φαινόμενα περιθωριοποίησης και αφετέρου, να μεγιστοποιούνται τα οφέλη των μεταναστευτικών εισροών τόσο για τις κοινωνίες που δέχονται τους μετανάστες όσο και για τους ίδιους τους μετανάστες.

Οι μετανάστες είναι πλέον ένα οργανικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας. Το ζητούμενο δεν είναι απλά οι θετικές ή αρνητικές συνέπειες της μετανάστευσης στην οικονομία αλλά η δυνατότητα συμβίωσης διαφορετικών εθνικών και φυλετικών ομάδων στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Η κοινωνία που ζούμε είναι πλέον πολυπολιτισμική και η βαθύτερη γνώση του «άλλου» οδηγεί στην κατανόηση και των δύο πλευρών (Χλέτσος, 1996).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση:

- Altonji Joseph G., Card David (1991): "The Effects of Immigration on the Labor Market Outcomes of Less-skilled Natives", in: Zimmermann Klaus F., Bauer Thomas: *"The Economics of Migration, Vol. IV"*, Edward Elgar Publishing Limited, UK 2002, 12
- Baldwin-Edwards Martin (2004a): "Immigration Into Greece, 1990-2003: A Southern European Paradigm?" presentation for panel "International migration: promoting management and integration", EUROPEAN POPULATION FORUM (UNECE), Geneva, Switzerland
- Baldwin-Edwards Martin (2004b): "Albanian emigration and the Greek labor market: Economic symbiosis and social ambiguity", *SOUTH EAST EUROPE REVIEW*, 1/2004, pp. 51-66
- Barro, Robert J. & Sala-i-Martin Xavier (1992): "Convergence", *Journal of Political Economy*, 100(2):223-251
- Bauer Thomas K., Lofstrom Magnus, Zimmermann Klaus F. (2000): "Immigration Policy, Assimilation of Immigration and Natives' Sentiments towards Immigrants: Evidence from 12 OECD-Countries", IZA Discussion Paper No. 187
- Bauer Thomas (1997): "Do Immigrants Reduce Natives' Wages? Evidence from Germany", SELAPO, University of Munich
- Borjas George J. (1994): "The Economics of Immigration", *Journal of Economic Literature* Vol. 32, pp.1667-1717
- Borjas George J. (1999): "The Economic Analysis of Immigration," in Orley Ashenfelter and David Card: *"Handbook of Labor Economics"*, Vol. 3A, North-Holland, pp. 1697-1760
- Borjas George J. (1995): "The Economic Benefits from Immigration", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 2, pp.3-22
- Borjas George J. (1995): "The Internalization of the U.S. Labor Market and the Wage Structure", *FRBNY Economic Policy Review*, pp 3-8
- Borjas George J. (2001): "Does Immigration Grease the Wheels of the Labor Market?", *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol 1, pp 69-119
- Borjas George J. (2003): "The Labor Demand Curve is Downward Sloping: Reexamining the Impact of Immigration on the Labor Market", *The Quarterly Journal of Economics*, November, pp.1335-1374
- Borjas George J., Trejo Stephen J. (1991): "Immigrant Participation in the Welfare System", *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 44, No. 2, pp 364-380
- Borjas George J., Freeman Richard B., Katz Lawrence F. (1996): "Searching for the Effect of Immigration on the Labor Market", *American Economic Review*, May 1996, pp. 246-251
- Borjas George J., Freeman Richard B., Katz Lawrence F. (1997): "How Much Do Immigration and Trade Affect Labor Market Outcomes?", *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol 1, pp 1-67
- Card, David (1990): "The Impact of the Mariel Boatlift on the Miami Labor Market", *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 43
- Card David (2001): "Immigrant Inflows, Native Outflows, and the Local Labor Market Impacts of Higher Immigration", *Journal of Labor Economics*, Vol. 19, No. 1, pp. 22-61
- Constant Amelie, Zimmermann Klaus F. (2003): "Circular Movements and Time Away from the Host Country", IZA Discussion Paper No. 960
- De New John P., Zimmermann Klaus F. (1994): "Native Wage Impacts of Foreign Labor: A Random Effects Panel Analysis", *Journal of Populations Economics*, 7:177-192

- EUROPEAN COMMISSION (2002): "European Social Statistics. Migration", EUROSTAT, Luxembourg
- EUROPEAN COMMISSION (2006): "Statistical Annex of European Economy", Directorate General ECFIN, Brussels
- Friedberg Rachel M. (1997): "The Impact of Mass Migration on the Israeli Labor Market", PSTC Working Paper # 97-11, Brown University
- Friedberg Rachel M. (2001): "The Impact of Mass Migration on the Israeli Labor Market", *The Quarterly Journal of Economics*, No. 467, November, pp.1373-1408
- Friedberg Rachel M., Hunt Jennifer (1995): "The Impact of Immigrants on Host Country Wages, Employment and Growth", *Journal of Economic Perspectives* Vol. 9, No. 2, pp.23-44
- Gang Ira N., Rivera-Batiz Francisco L. (1994): "Labor Market Effects of Immigration in the United States and Europe", *Journal of Populations Economics*, 7:157-175
- Hatziprokopiou Panos A. (2006): "Globalisation, Migration and Socio-Economic Change in Contemporary Greece: Processes of Social Incorporation of Balkan Immigrants in Thessaloniki", IMISCOE Dissertations, Amsterdam University Press, Amsterdam
- Hunt Jennifer (1992): "The Impact of the 1962 Repatriates from Algeria on the French Labor Market.", *Industrial and Labor Relations Review*, vol.45, no.3, pp.556-72
- Jaeger David A. (1996): "Skill Differences and the Effect of Immigrants on the Wages of Natives", U.S. Department of Labor: Bureau of Labor Statistics, Working Paper 273
- Kasimis Charalambos & Kassimi Chryssa (2004): "Greece: A History of Migration", Migration Policy Institute, Athens
- Lazonick William and Mary O'Sullivan (1994): "Skill formation in wealthy nations: Organizational evolution and economic consequences", STEP group, Oslo
- Lianos T.P.(2004): "Report on Immigration to Greece (Pilot Study)", European Migration Network, Greek National Contact Point, Center for Planning and Economic Research, Athens
- Orrenius Pia M., Zavodny Madeline (2002): "Does Immigration Affect Wages? A Look at Occupation-Level Evidence", Federal Reserve Bank of Dallas
- Sarris A. & Zografakis S. (1999): A computable General Equilibrium Assessment on the impact of Illegal Immigration on the Greek Economy", *Journal of Population Economics*, vol. 12, pp.155-182
- Topel Robert H. (1994): "Regional Labor Markets and the Determinants of Wage Inequality." *American Economic Review*, Vol. 84
- Trefler Daniel (1998): "Immigrants and Natives in General Equilibrium Trade Models" in: *THE IMMIGRATION DEBATE: Studies on the Economic, Demographic, and Fiscal Effects of Immigration*, James P. Smith and Barry Edmonston (Editors), NATIONAL ACADEMY PRESS, Washington D.C.
- Zimmermann Klaus F. (1995): "Tackling the European Migration Problem", *Journal of Economic Perspectives* Vol. 9, No. 2, pp.45-62
- Zimmermann Klaus F. (2004): "European Labour Mobility: Challenges and Potentials", IZA Discussion Paper No. 1410
- Zimmermann Klaus F., Bauer Thomas (2002): "Integrating the East: the labor market effects of immigration", in: *The Economics of Migration, Vol. IV*", Edward Elgar Publishing Limited, UK, ch. 9
- Zimmermann Klaus F., Winkelmann Rainer (2002): "Ageing, Migration and Labor Mobility", in: *The Economics of Migration, Vol. IV*", Edward Elgar Publishing Limited, UK, ch. 15

Ελληνική

- Baldwin-Edwards Martin (2004): "ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Αναλυτική μελέτη για τα διαθέσιμα στοιχεία και προτάσεις για τη συμμόρφωση με τα standards της Ευρωπαϊκής Ένωσης", Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης & Ι.Α.Π.Α.Δ., *Μελέτη για λογαριασμό του Ι.Μ.Ε.Π.Ο.*, Αθήνα

- Borjas George J. (2003): "Τα Οικονομικά της Εργασίας", Κριτική, Αθήνα, Μτφρ. "Labor Economics", The McGraw-Hill Companies, New York 2000,1996
- Chacholiades Miltiades (1990): "Μικροοικονομική τόμος Γ", Κριτική, Αθήνα
- Δεδουσόπουλος Απόστολος (1998): "Η Προσφορά Εργασίας", τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα
- Δρεττάκης Μ.Γ. (2002) : Εισροή μεταναστών και Υπογεννητικότητα 1991-2000, εκδ. ΑΘΗΝΑ
- Ι.Α.ΠΑ.Δ.-Πάντειο Πανεπιστήμιο (2002): "ΕΡΕΥΝΑ-ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «Για τους μετανάστες στην Ελλάδα»", Αθήνα
- ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΙΝΕ) ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ (2000): "Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση", Ετήσια Έκθεση 2000, Αθήνα
- ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΙΝΕ) ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ (2003): "Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση", Ετήσια Έκθεση 2003, Αθήνα
- ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΙΝΕ) ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ (2004): "Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση", Ετήσια Έκθεση 2004, Αθήνα
- ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΙΝΕ) ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ (2005): "Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση", Ετήσια Έκθεση 2005, Αθήνα
- ΙΝΕ/ΓΣΕΕ- ΑΔΕΔΥ, ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ (2004): "Έρευνα για τις Μορφές Κοινωνικής Ένταξης των Οικονομικών Μεταναστών στην Περιφέρεια Αττικής", Αθήνα
- Καβουνίδη Τζένη (2002): "Έρευνα για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των μεταναστών", Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική-Πληροφορική Α.Ε. (ΠΑΕΠ/ΟΑΕΔ), Αθήνα.
- Καρύδης Βασίλης. (1996): «Η εγκληματικότητα των Μεταναστών στην Ελλάδα», Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Κόντης Αντώνιος (2003): "Αλλοδαποί στα Επτάνησα: 1990-1991", στο: "Επτάνησα 20ός-21ος αιώνας. Οικονομία, Δημογραφία, Περιβάλλον και Πολιτισμός" (2003), επιμ. Θ. Καλαφάτης, Θ. Πάκος, Θ. Σκούντζος, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα
- Κόντης Αντώνιος (1998): "Μακροοικονομικοί παράγοντες της μετανάστευσης προς την Ελλάδα και μεταναστευτικό δυναμικό", στο: "Πληθυσμός και Ανάπτυξη στην Ελλάδα" (2003), επιμ. Γ. Σιάμπος, Κορφή, Αθήνα
- Κοτζαμάκης Βύρων (1996): "Δημογραφική και Κοινωνική Γήρανση", από το *Γήρανση και Κοινωνία. Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου ΕΚΚΕ*, Αθήνα
- Λαμπριανίδης Λ.& Λυμπεράκη Α. (2001): "Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας: Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη", Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη
- Λαμπριανίδης Λ.& Χατζηπροκοπίου Π. (2003): "Παλιννόστηση και οικονομική ανάπτυξη: η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών που παλινοστούν από την Ελλάδα και την Ιταλία.", ΤΟΠΟΣ 20-21/2003, σελ. 77-97
- Λιανός Θ. Π. (2003): "Σύγχρονη Μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική Διερεύνηση", Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Μελέτες Νο. 51, Αθήνα
- Μουσούρου Α.Μ. (1991): "Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική, στην Ελλάδα και την Ευρώπη", Gutenberg, Αθήνα
- ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ Α.Ε. (ΠΑΕΠ)/Ο.Α.Ε.Δ. (2003): "Επετηρίδα Αγοράς Εργασίας 2003", Αθήνα
- ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ Α.Ε. (ΠΑΕΠ)/Ο.Α.Ε.Δ. (2004): "Επετηρίδα Αγοράς Εργασίας 2004", Αθήνα
- Πετρινιώτη Ξ. (1993): "Η μετανάστευση προς την Ελλάδα", ΟΔΥΣΣΕΑΣ, Αθήνα
- Ταπεινός Γ.Φ. (1993): "Στοιχεία Δημογραφίας", ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα
- Τράπεζα Της Ελλάδος (2002) : "Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2001", Αθήνα
- Τράπεζα Της Ελλάδος (2006) : "Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2005", Αθήνα
- Τσαούσης Δ. (1986) : "Κοινωνική Δημογραφία", Gutenberg, Αθήνα
- Τσαούσης Δ. (1991): "Η Κοινωνία του ανθρώπου, Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία", Gutenberg, Αθήνα.
- Φακιολάς Ροσέτος (1998): "Δημογραφικές εξελίξεις και μεταναστευτική πολιτική", στο: "Πληθυσμός και Ανάπτυξη στην Ελλάδα" (2003), επιμ. Γ. Σιάμπος, Κορφή, Αθήνα